

ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΟΡΙΝΘΟΥ
ΟΔΗΓΟΣ

© 2026 ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

ISBN 978-??????

Απαγορεύεται η αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή του παρόντος έργου στο σύνολό του ή τμημάτων του με οποιονδήποτε τρόπο, καθώς και η μετάφραση ή διασκευή ή εκμετάλλευσή του με οποιονδήποτε τρόπο αναπαραγωγής έργου λόγου ή τέχνης, σύμφωνα με τις διατάξεις του ν. 2121/1993 και της Διεθνούς Σύμβασης Βέρνης-Παρισιού, που κυρώθηκε με το ν.100/1975. Επίσης, απαγορεύεται η αναπαραγωγή της στοιχειοθεσίας, της σελιδοποίησης, του εξωφύλλου και γενικότερα της όλης αισθητικής εμφάνισης του βιβλίου, με φωτοτυπικές, ηλεκτρονικές ή οποιεσδήποτε άλλες μεθόδους, σύμφωνα με το άρθρο 51 του ν. 2121/1993.

ΠΑΡΑΓΩΓΗ:

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΑΠΟΝ
www.kaponeditions.gr e-mail: info@kaponeditions.gr

ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΟΡΙΝΘΟΥ ΟΔΗΓΟΣ

Υπό την αιγίδα και με την υποστήριξη της
Διεύθυνσης Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς
του Υπουργείου Πολιτισμού.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού

Διεύθυνση Νεότερης
Πολιτιστικής Κληρονομιάς

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΥ

Γενική επιμέλεια

Παρή Καλαμαρά

Δρ Ιστορίας και Πολιτισμών της École des Hautes
Études en Sciences Sociales

Συγγραφείς κειμένων

Παρή Καλαμαρά

Δρ Ιστορίας και Πολιτισμών της EHESS του Παρισιού

Μαρία Μέξια

Αρχαιολόγος MSc, Διευθύντρια Ιστορικού-Λαογραφικού
Μουσείου Κορίνθου

Βένια Παστάκα

Ιστορικός Τέχνης

Μαρία Πετρακάκη

Αρχαιολόγος MSc, Επιμελήτρια Ιστορικού-Λαογραφικού
Μουσείου Κορίνθου

Ειρήνη Σαββανή

Ιστορικός Τέχνης

Μιχάλης Φέστας

Δρ Ιστορίας Πανεπιστημίου Αθηνών - Συνεργάτης
Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών

Φωτογράφιση

Δημήτρης Τσαλκάνης

Γραφιστικός σχεδιασμός – Παραγωγή

Ραχήλ Μισδραχή-Καπόν

Καλλιτεχνική επιμέλεια

Μωυσής Καπόν

Διευθυντής Δημιουργικού

Ιωάννα Βαρβαλούκα

Επιμέλεια κειμένων καταλόγου

Ελένη Βαλμά, Μίνα Μαντά,
Δήμητρα Πουλάκη, Ευγενία Στασινάκη
Desktop Publishing

Μιχάλης Τζανετάκης

Επεξεργασία Εικόνων

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ο Οδηγός του Ιστορικού-Λαογραφικού Μουσείου

Κορίνθου πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα και την

χρηματοδότηση της Διεύθυνσης Νεότερης Πολιτιστικής

Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού.

Σημαντική για την εικονογράφιση του παρόντος Οδηγού

υπήρξε η συμβολή του κορίνθιου συλλέκτη Γεωργίου

Γεώργα, πολιτικού μηχανικού.

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΚΤΙΡΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΑΝΑΒΑΘΜΙΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

Αρχιτεκτονική μελέτη

Κωστής Αδαμόπουλος

Αρχιτέκτονας

Ελένη Σκαλτσά

Αρχιτέκτονας

Εκτέλεση έργου

Green Volt (Γ. Μάρας και Χ. Ντάφλος ΟΕ)

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΕΠΑΝΕΚΘΕΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ- ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

Μουσειολογική Μελέτη

Μαρία Μέξια

Αρχαιολόγος MSc, Διευθύντρια Ι.Λ.Μ.Κ.

Μαρία Πετρακάκη

Αρχαιολόγος MSc, Επιμελήτρια Ι.Λ.Μ.Κ.

Σπύρος Νάσαινας

Αρχιτέκτων MSc Σχεδιασμός-Χώρος-Πολιτισμός

Συνεργάστηκε:

Παρή Καλαμαρά

Δρ Ιστορίας και Πολιτισμών, σύμβουλος ερμηνευτικής
προσέγγισης

Μουσειογραφική Μελέτη

Σπύρος Νάσαινας

Αρχιτέκτων MSc Σχεδιασμός-Χώρος-Πολιτισμός

Εκτέλεση έργου

MUSEUM EVOLUTION A.E.

Παραγωγή Οπτικοακουστικού και Ψηφιακού Περιεχομένου

Διάδρασις Λαδάς Ι. και ΣΙΑ ΙΚΕ

Θεοδώρα Αγγελοπούλου

Οργάνωση Παραγωγής

Ελισάβετ Κελίδου

Γραφιστικός Σχεδιασμός

Νεβένια Παστάκα

Επιμέλεια Έργων Τέχνης

Ειρήνη Σαββανή

Επιμέλεια Έργων Τέχνης

Μαρία Λεωνίδα

Σκηνοθεσία

Ιωάννης Μισουρίδης

Διεύθυνση Φωτογραφίας

Δημήτρης Τσαλκάνης

Ψηφιοποίηση – Μοντάζ

Δημήτρης Σαλαμπάσης

Επιμέλεια – Μετάφραση Κειμένων

Το έργο πραγματοποιήθηκε με την συγχρηματοδότηση
της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	10
Α΄ ΜΕΡΟΣ: ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΟΡΙΝΘΟΥ	
Ταυτότητα, συλλογές και η μόνιμη έκθεση του Μουσείου	15
Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ	15
ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΛΛΟΓΕΣ	15
Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΘΕΣΗ (1988-2021)	18
ΟΙ ΚΤΙΡΙΑΚΕΣ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ	20
Η ΝΕΑ ΕΚΘΕΣΗ	20
Η Ιδρύτρια και οι μεγάλοι δωρητές	
Η ΙΔΡΥΤΡΙΑ ΑΛΚΜΗΝΗ ΓΑΡΤΑΓΑΝΗ-ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ	25
ΑΣΤΕΡΗΣ ΚΟΒΒΑΤΖΗΣ	32
ΡΗΓΑΣ ΓΑΡΤΑΓΑΝΗΣ	34
Β΄ ΜΕΡΟΣ: Η ΚΟΡΙΝΘΙΑ ΣΤΗ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ. ΜΕΤΑΞΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ	
Αντί εισαγωγής: το βάρος της γεωγραφίας και η μακρά διάρκεια του τοπίου	39
Ο αγροτικός χώρος	43
ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ: ΤΟ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΟ ΔΙΧΤΥ	43
Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ: ΟΙ ΚΑΛΛΙΕΡΓΕΙΕΣ ΚΑΙ Η ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ	45
Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΩΡΟ	49
Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΗ ΥΠΑΙΘΡΟ: Η ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ	
ΣΤΟΝ ΑΓΡΟ	54
ΣΤΟ ΣΠΙΤΙ	64
ΣΤΗ ΡΟΥΓΑ	70
Ο αστικός χώρος	
ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ: ΣΤΗ ΣΚΙΑ ΤΟΥ ΑΚΡΟΚΟΡΙΝΘΟΥ	91
ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΚΟΡΙΝΘΟ: ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	93
Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ: ΜΙΑ ΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	95
Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ: Η ΑΦΗΓΗΣΗ ΤΗΣ ΕΚΘΕΣΗΣ	
ΜΙΑ ΠΟΛΗ ΓΕΝΝΙΕΤΑΙ	104
ΤΟ ΣΠΙΤΙ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ	112
Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ	119
Η Καλλιτεχνική Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη	
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	147
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΠΗΓΕΣ	149

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου Βάσου Πετροπούλου – Παναγιώτη Γαρταγάνη (Ι.Λ.Μ.Κ.), ιδρύθηκε το 1976 με πρωτοβουλία της Κορίνθιας Αλκμήνης Γαρταγάνη-Πετροπούλου (1902-1989) και λειτουργεί αδιάλειπτα από το 1988. Αποτελεί επιστέγασμα της επίμονης και πολύχρονης προσπάθειας της οραματίστριάς του, η οποία με ιδιαίτερη συνείδηση και έχοντας διάπυρο συμπαραστάτη τον σύζυγό της, Βάσο Πετρόπουλο, επέδειξε ξεχωριστό ενδιαφέρον για την περισυλλογή τεκμηρίων του παραδοσιακού πολιτισμού, συγκροτώντας πλούσιες συλλογές. Ως Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου, το οποίο τελεί υπό την εποπτεία των Υπουργείων Πολιτισμού και Οικονομικών, διοικείται από πολυμελές Συμβούλιο, στα μέλη του οποίου συμπεριλαμβάνονται οι εκάστοτε προϊστάμενοι της Διεύθυνσης Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού, ο Δήμαρχος Κορινθίων, καθώς και οι Διευθυντές των Μουσείων Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού και Μπενάκη. Ο πολύπτυχος χαρακτήρας και η πληρότητα των συλλογών του Μουσείου καταφέρνουν να δώσουν μια σφαιρική εικόνα της νεοελληνικής παράδοσης και να φωτίσουν την ιδιαίτερη φυσιογνωμία του νεότερου παρελθόντος της κοινωνίας στην οποία απευθύνεται. Οι εθνωφελείς και κοινωφελείς σκοποί του επικεντρώνονται στην διάσωση, διαφύλαξη, συντήρηση και προβολή, τόσο στη μόνιμη όσο και στις περιοδικές εκθέσεις, των τεκμηρίων της ιστορίας του Νεότερου Ελληνισμού. Μέσα από το πολιτιστικό και εκπαιδευτικό του έργο δημιουργεί δεσμούς με την τοπική κοινωνία και πραγματώνει καθημερινά τον βασικό στόχο της ιδρύτριάς του, που είναι η αφύπνιση της ιστορικής συλλογικής μνήμης, η προβολή των τοπικών ιδιαιτεροτήτων της περιοχής της Κορινθίας, η ανάδειξη των συνεκτικών δεσμών των κατοίκων της και η ενστάλαξη της συναίσθησης του χρέους συμμετοχής στην κοινωνική προσφορά. Στο πλαίσιο αυτό εντάσσεται η ίδρυση, το 1989, και συνεισφορά του σωματείου «Φίλοι του Ιστορικού-Λαογραφικού Μουσείου Κορίνθου».

Το Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου, ακολουθώντας την μακρόχρονη παράδοσή του και στηριζόμενο σταθερά στο ακάματο ανθρώπινο δυναμικό που το υπηρετεί, στους υπευθύνους φορείς της Πολιτείας και στους γενικότερους υποστηρικτές του έργου του, αποτελεί ένα ζωντανό κύτταρο που συνεχώς εξελίσσεται ανταποκρινόμενο στις προκλήσεις της εποχής που διανύουμε. Οι αναγκαίες εκτεταμένες οικοδομικές και επανεκθετικές εργασίες, που πραγματοποιήθηκαν με τη χρηματοδότηση του ΕΣΠΑ-ΠΕΠ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ 2021-2027 και την ουσιαστική συμβολή της Περιφέρειας Πελοποννήσου, κατάφεραν να αναβαθμίσουν την εμπειρία του επισκέπτη και να προσφέρουν νέα εργαλεία προσέγγισης και ερμηνείας των συλλογών του. Με αυτό τον τρόπο το Μουσείο εκσυγχρονίζει τις υποδομές του και αναπτύσσει καινοτόμες γέφυρες επικοινωνίας με το κοινό και την επιστημονική κοινότητα, υιοθετώντας τις σύγχρονες τάσεις της επιστήμης της Μουσειολογίας, φιλοδοξώντας στη νέα εποχή του να αποτελέσει δυναμική πύλη εξωστρέφειας και προβολής της πολιτιστικής μας παρακαταθήκης και της ιστορικής μνήμης. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Ι.Λ.Μ.Κ. εκφράζει τις εγκάρδιες ευχαριστίες του πρωτίστως στο Υπουργείο Πολιτισμού και ιδιαίτερα στη Διεύθυνση Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, η οποία έθεσε υπό την αιγίδα της και χρηματοδότησε την παρούσα έκδοση του Οδηγού, καθώς και στον Δήμο Κορινθίων για τη συνεχή και αποφασιστική στήριξή του στο έργο του μουσείου.

ΜΑΡΙΑ ΛΑΔΑ-MINΩΤΟΥ
Πρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου

ΚΑΤΕ ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ
Αντιπρόεδρος Διοικητικού Συμβουλίου

Α΄ ΜΕΡΟΣ

**ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΛΑΟΓΡΑΦΙΚΟ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΟΡΙΝΘΟΥ**

Ταυτότητα, συλλογές και η μόνιμη έκθεση του Μουσείου

ΜΑΡΙΑ ΜΕΞΙΑ, ΜΑΡΙΑ ΠΕΤΡΑΚΑΚΗ, ΠΑΡΗ ΚΑΛΑΜΑΡΑ

Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

Το Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου, Βάσου Πετρόπουλου – Παναγιώτη Γαρταγάνη (Ι.Λ.Μ.Κ.) ιδρύθηκε το 1976 χάρη στην ιδιωτική πρωτοβουλία της Κορίνθιας Αλκμήνης Γαρταγάνη-Πετροπούλου. Είναι Νομικό Πρόσωπο Ιδιωτικού Δικαίου, που τελεί υπό την εποπτεία των Υπουργείων Πολιτισμού και Οικονομικών. Διοικείται από δεκατετραμελές συμβούλιο, που εδρεύει στην Αθήνα. Σε αυτό μετέχουν, σύμφωνα με το ιδρυτικό ΦΕΚ της σύστασής του, ο εκάστοτε προϊστάμενος της Διεύθυνσης Νεότερης Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Υπουργείου Πολιτισμού, ο Δήμαρχος Κορινθίων και οι Διευθυντές των Μουσείων Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού και Μπενάκη. Όπως και το όνομά του υποδεικνύει, οι σκοποί του, κατεχοχίν κοινωφελείς και εθνωφελείς,

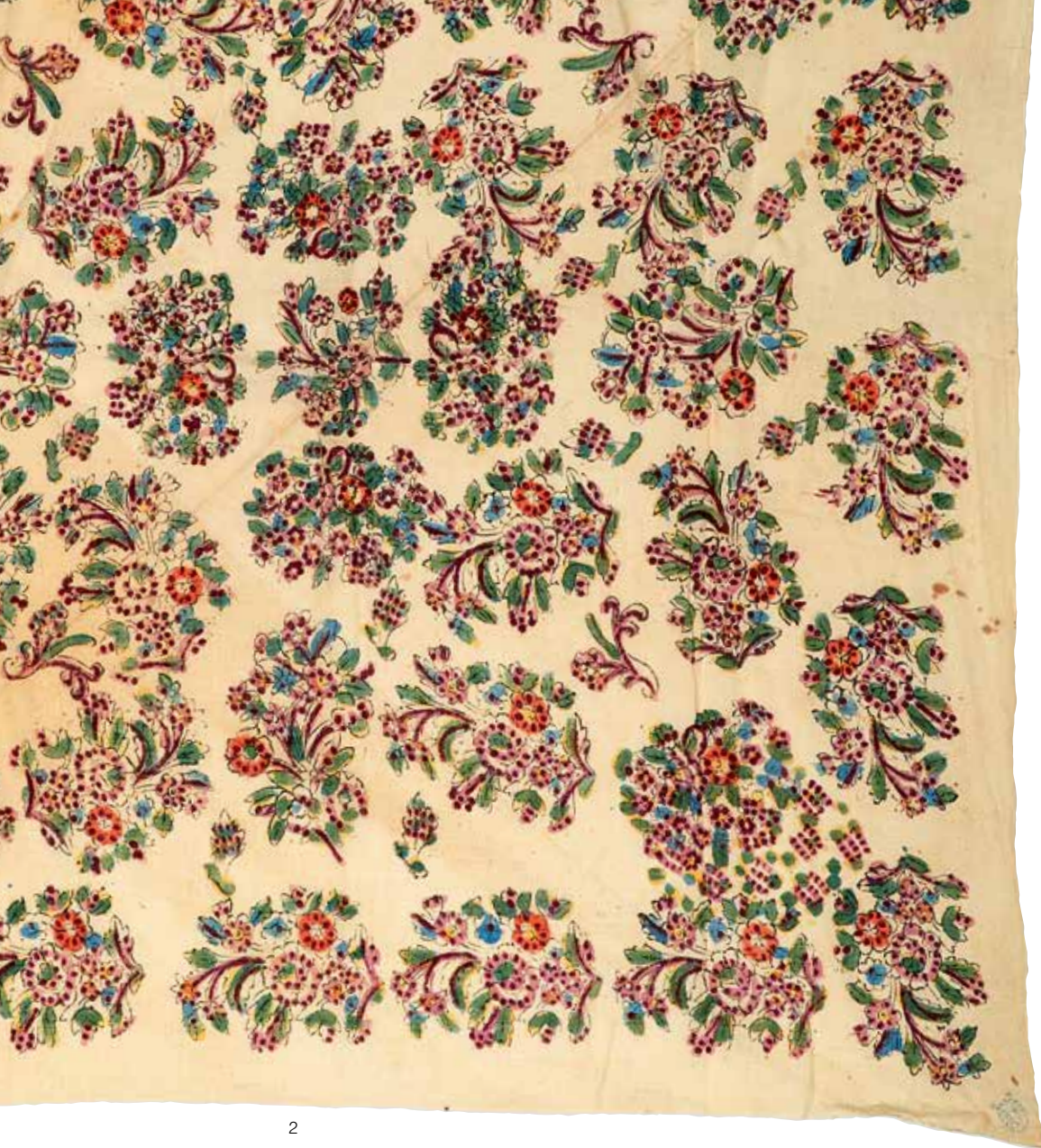
επικεντρώνονται στην ανεύρεση, διάσωση, διαφύλαξη, συντήρηση και προβολή σε μόνιμη έκθεση των τεκμηρίων της ιστορίας και κυρίως των έργων της λαϊκής παράδοσης του Νεότερου Ελληνισμού, ώστε να παρέχονται στο ευρύ κοινό μνήμες και γνώσεις του παρελθόντος.

ΤΟ ΚΤΙΡΙΟ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΛΛΟΓΕΣ

Το Ι.Λ.Μ.Κ. στεγάζεται σε ιδιόκτητο κτίριο, σε οικόπεδο που παραχώρησε για τον σκοπό αυτό το Υπουργείο Οικονομικών. Το κτίριο βρίσκεται σε κεντρική πλατεία στο λιμάνι της πόλης. Άρχισε να κτίζεται το 1976 —βάσει των αρχιτεκτονικών σχεδίων του ακαδημαϊκού Σόλωνος Κυδωνιάτη, τις μελέτες του μηχανικού Αριστείδη Παπαπάνου και του μηχανολόγου Ιωάννη Γαρταγάνη— και ολοκληρώθηκε το 1988. Οι δαπάνες για την ανέγερσή

1. Άποψη της βορειοδυτικής πλευράς του Μουσείου.

Το κτίριο, με λιτές μοντέρνες γραμμές, παραπέμπει παράλληλα σε κλασικά μορφολογικά στοιχεία, με την δίχρωμη ορθομαρμάρωσή του και τα πλαίσια των ανοιγμάτων του. Διακρίνονται οι σύγχρονες προσθήκες εξωτερικού ανελκυστήρα και ανεμοφράκτη.

2

3

4

5

του καλύφθηκαν από την Ιδρύτρια, την οποία στήριξαν στο έργο της το Υπουργείο Πολιτισμού και ο Δήμος Κορινθίων.

Οι συλλογές του Μουσείου περιλαμβάνουν αξιόλογα στοιχεία του νεοελληνικού υλικού πολιτισμού, τα οποία χρονολογούνται από τον 19ο έως και τα μέσα του 20ού αιώνα και αποτελούν στην πλειονότητά τους το αποτέλεσμα της πολύχρονης και αδιάλειπτης συλλεκτικής δραστηριότητας της Ιδρύτριας, η οποία συχνά συνεπαγόταν επιτόπια έρευνα εκ μέρους της. Το μεγαλύτερο μέρος της συλλογής της απαρτίζουν ενδυμασίες καθημερινές, νυφικές, γιορτινές, καθώς και έργα κεντητικής και υφαντικής από ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο, τη Βόρειο Ήπειρο, τη Μικρά Ασία, την ανατολική Θράκη και την Κύπρο. Η συλλογή της συμπληρώνεται από αγροτικά εργαλεία, ξυλόγλυπτα αντικείμενα, είδη μεταλλοτεχνίας και αργυροχρυσοχοΐας (Ι.Λ.Μ.Κ., 1998α).

Στα τέλη της δεκαετίας του '80 η οικογένεια του Αστέρη Κοββατζή, λογοτέχνη με καταγωγή από το Κιάτο Κορινθίας, δώρισε στο Μουσείο μέρος της προσωπικής του συλλογής, που περιλαμβάνει έπιπλα, βιβλία, χάρτες, χαρακτηριστικά και μικροαντικείμενα. Το 2020 το Μουσείο έγινε αποδέκτης της

6

7

8

συλλογής έργων νεοελληνικής ζωγραφικής, μεταβυζαντινών εικόνων και αντικειμένων λαϊκής τέχνης του ζεύγους Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη. Ο Ρήγας Γαρταγάνης ήταν στενός συγγενής της Ιδρύτριας και πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου του Μουσείου μετά τον θάνατό της. Η συλλογή τους προσφέρθηκε μέσω της κληρονομιάς τους, κυρίας Παυλίνας Παραδομενάκη. Παράλληλα, οι συλλογές του Μουσείου εμπλουτίζονται διαρκώς από δωρεές πολιτών, οι οποίοι αναγνωρίζουν την αξία του και την πολιτιστική του δυναμική.

2. Γυναικείο σταμπωτό μαντήλι από τουλπάνι, το οποίο φέρει σφραγίδα της βιοτεχνίας ελληνικών μαντηλιών Οικονομόπουλου. Τα φυτικά σχέδια που το διακοσμούν έχουν αποδοθεί με την τεχνική τυπώματος με ξύλινα καλούπια. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2774ε

3, 4, 5. Ασημένια χυτά βραχιόλια από την Θράκη, ανοιχτά στο κάτω μέρος. Κύρια χαρακτηριστικά της διακόσμησής τους είναι οι έξεργοι ρόδακες (μαστοειδείς εκφύσεις), ο σταυρός και τα άνθινα μοτίβα. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2498, 2499, 2530γ

6, 7. Γυναικείο βλάχικο γιλέκο, διακοσμημένο με χρυσό χειροποίητο κορδόνι, γαϊτάνια και πέτρες. Στην πίσω όψη του έχει ραμμένο ασημένιο μετάλλιο, στο οποίο εικονίζεται ο Άγιος Γεώργιος, ως έφιππος δρακοντοκτόνος. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 579

8. Ζωνάρι ανδρικής ενδυμασίας από την Κύπρο. Είναι μεταξωτό, με έντονα χρώματα και φοριόταν σε γιορτές και γάμους. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 5900

Η ΠΡΩΤΗ ΕΚΘΕΣΗ (1988-2021)

Η οργάνωση της μόνιμης έκθεσης του Μουσείου πραγματοποιήθηκε αμέσως μετά την ολοκλήρωση της ανέγερσης του κτιρίου, με την προσωπική επίβλεψη της Ιδρύτριας σε όλα τα στάδια της διαμόρφωσής της. Πολύτιμοι αρωγοί στο έργο της υπήρξαν επαγγελματίες και επιστήμονες του Εθνικού Ιστορικού Μουσείου, του Μουσείου Μπενάκη, του Μουσείου Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης (σήμερα Μουσείο Νεότερου Ελληνικού Πολιτισμού) και του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Η διάρθρωσή της ακολούθησε τον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό του κτιρίου και αναπτύχθηκε σε τρεις ορόφους. Το ισόγειο φιλοξενούσε τις συλλογές εργαλείων και οικοσκευής των αγροτικών πληθυσμών της Κορινθίας, ενώ στον πρώτο και στον δεύτερο όροφο παρουσιάζονταν ενδυματολογικά σύνολα ανά γεωγραφική περιοχή, μεμονωμένα ενδύματα και έργα κεντητικής και αργυροχρυσοχοΐας. Στον ημιώροφο του κτιρίου εκτέθηκε η δωρεά της οικογένειας Κοββατζή. Η έκθεση έδινε έμφαση στις επιμέρους θεματικές συλλογές, ως έκφραση των ενδιαφερόντων των συλλεκτών. Τις ανεδείκνυε

9

10

ως αυτοτελείς οντότητες, με βάση τα ευρέως τότε ισχύοντα στις λαογραφικές εκθέσεις, παρέχοντας στοιχεία για την ταυτότητά τους, ενώ παράλληλα, όπου αυτό ήταν δυνατό, τις παρουσίαζε σε ενότητες με αναπαραστατική διάθεση. Η μόνιμη έκθεση ολοκληρώθηκε το 1988 και το Μουσείο άνοιξε για το κοινό τον Ιούνιο του ίδιου έτους. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη-Πετροπούλου ευτύχησε να εγκαινιάσει η ίδια το μουσείο της στην Κόρινθο. Όπως

η ίδια έγραψε στην ομιλία της στα εγκαίνια: «Από το 1973 και μετά από τον θάνατο του αγαπητού συντρόφου της ζωής μου, Βάσου Πετρόπουλου, έπρεπε να φροντίσω για την ίδρυση του Μουσείου. Η επιθυμία και των δύο ήταν να διαθέσω τη συλλογή μου, και όχι στην Αθήνα, αλλά σε επαρχία, στη γη που άνοιξα τα μάτια μου. Πιστεύω ότι η Κορινθία, δια του Ιστορικού-Λαογραφικού Μουσείου, συμπληρώνει ολόκληρη την ιστορία μας...».

9. Η πρόσκληση των εγκαινίων του Μουσείου, υπογεγραμμένη από την Ιδρύτρια.

10-11. Απόψεις της πρώτης έκθεσης του Μουσείου.

11

**ΟΙ ΚΤΙΡΙΑΚΕΣ ΚΑΙ
ΜΟΥΣΕΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΑΛΛΑΓΕΣ**

Με το πέρασμα των χρόνων και τις μεγάλες αλλαγές και εξελίξεις τόσο στα μουσειολογικά ζητήματα, όσο και στα τεχνικά και κατασκευαστικά θέματα των δημοσίων χώρων και ειδικά των μουσείων, άρχισε να διαφαίνεται η ανάγκη να πραγματοποιηθούν αλλαγές υποδομής και τεχνικού εξοπλισμού, και βελτιώσεις στο εκθεσιακό πρόγραμμα του Μουσείου. Έτσι, αποφασίστηκε η κτιριακή και ηλεκτρομηχανολογική του αναβάθμιση και η επανέκθεση των συλλογών του, ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί στη σύγχρονη εποχή, να είναι ασφαλές για τους επισκέπτες και προσβάσιμο, φυσικά και νοηματικά, σε όλες τις κοινωνικές ομάδες. Με χρηματοδότηση από το ΠΕΠ Πελοποννήσου ξεκίνησε το 2021 η υλοποίηση της ανακαίνισής του. Οι σημαντικότερες νέες παρεμβάσεις στο κτίριο αφορούν την πλήρη προσβασιμότητα ΑμεΑ, την ενεργειακή του αναβάθμιση και τον εκσυγχρονισμό όλων των ηλεκτρομηχανολογικών του εγκαταστάσεων.

12. Άποψη της έκθεσης του Μουσείου.

Η ΝΕΑ ΕΚΘΕΣΗ

Η νέα μόνιμη έκθεση, η οποία εγκρίθηκε το 2022 από το Συμβούλιο Μουσείων του Υπουργείου Πολιτισμού, θέτει στο επίκεντρο την αφηγηματική προσέγγιση του διαθέσιμου πρωτογενούς υλικού και διακρίνει ως δύο βασικούς αφηγηματικούς άξονες, στους οποίους υποτάσσονται ενότητες και υποενότητες, την κορινθιακή ύπαιθρο (ο αγροτικός χώρος) και την πόλη της Κορίνθου (ο αστικός χώρος). Τα εκθέματα ανάγονται στον 19ο και στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα και προέρχονται κατά βάση από την περιοχή. Ακόμη και όσα προέρχονται από άλλες περιοχές συνέχονται με την Κόρινθο δια της προσωπικότητας της Ιδρύτριας και των λοιπών συλλεκτών. Στο πλαίσιο του πρώτου άξονα —που αφορά στον αγροτικό χώρο και αναπτύσσεται στον πρώτο όροφο μέσα από τις θεματικές-χωρικές ενότητες «Στον αγρό», «Στο σπίτι», «Στη ρούγα»— παρουσιάζονται πτυχές της ζωής των αγροτών στην κορινθιακή ύπαιθρο, οι αγροτικές ασχολίες τους, τα μέσα της καθημερινής τους διαβίωσης, αλλά και οι τρόποι ψυχαγωγίας τους. Τον επισκέπτη υποδέχονται το ησιόδειο αλέτρι, ως εμβληματικό αντικείμενο,

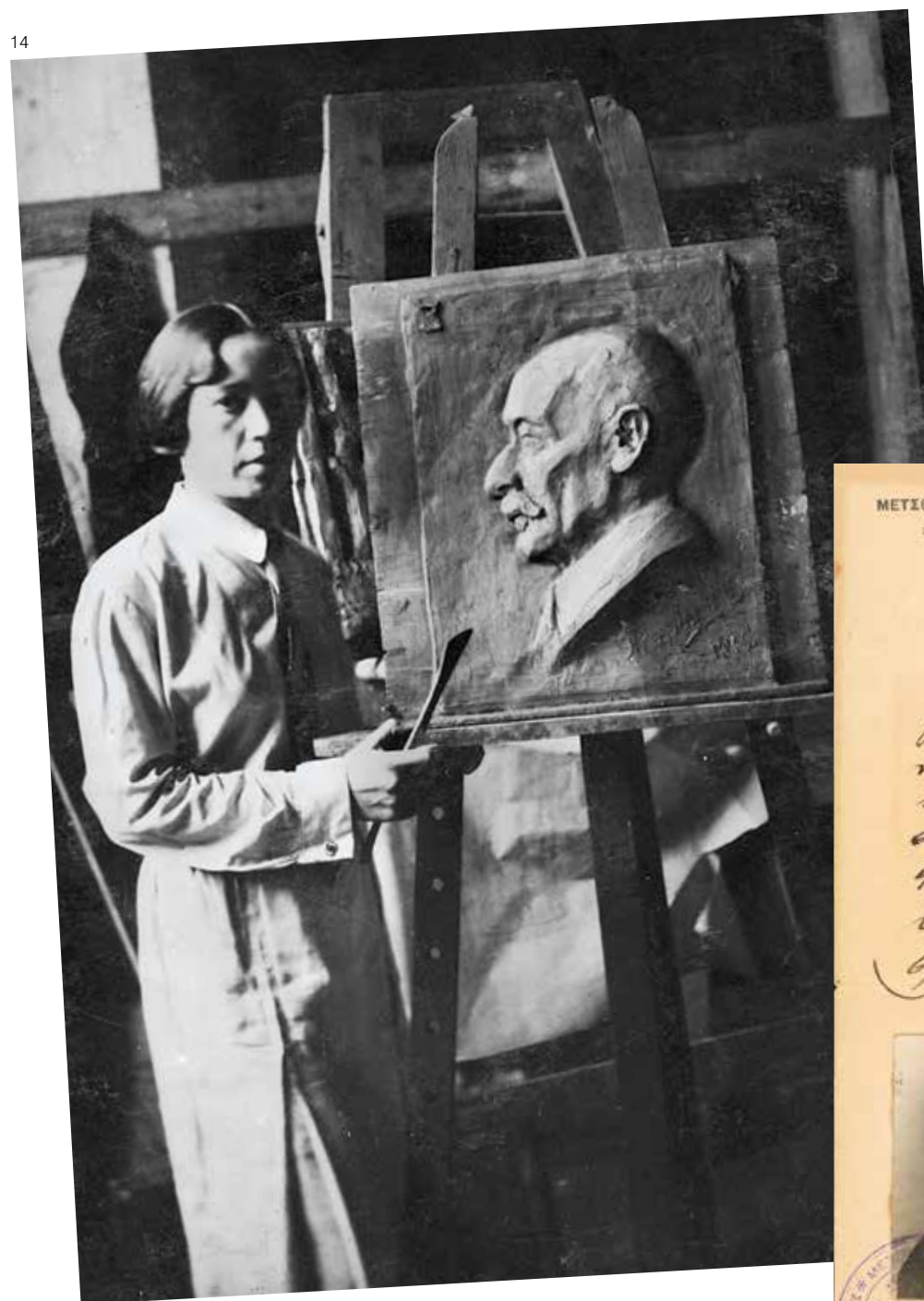
συνοδευόμενο από δύο ενδυμασίες αγροτών (άνδρα και γυναίκας), που υπομνησθούν την ανθρώπινη παρουσία, καθώς και υπαινικτική προβολή με εικόνες της υπαίθρου. Συμβολικά φορτισμένο έκθεμα αποτελεί και η ξύλινη θύρα οικίας, που εντάσσεται στην πορεία της αφήγησης, μετά την παρουσίαση πτυχών της οικιακής ζωής και πριν τις δημόσιου χαρακτήρα δραστηριότητες του χωριού, σηματοδοτώντας με αυτό τρόπο το όριο μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου βίου. Ο δεύτερος θεματικός άξονας, που αφορά στον αστικό χώρο, αναπτύσσεται στον δεύτερο όροφο. Στο πλαίσιό του παρουσιάζονται οι θεματικές ενότητες «Μια πόλη γεννιέται», «Το σπίτι στην πόλη» και «Η κοινωνία της Κορίνθου». Αξιοποιούν, εκτός από εποπτικό υλικό, τη συλλογή της Ιδρύτριας και τη συλλογή Κοββατζή, των οποίων η συλλεκτική δράση συνδέεται αδι-αμφισβήτητα με τον αστικό τρόπο ζωής που είχε διαμορφωθεί στις πόλεις της εποχής, όπως και στην Κόρινθο. Τον επισκέπτη υποδέχονται μια ραπτομηχανή, ως εμβληματικό αντικείμενο, συνοδευόμενη από δύο ενδυμασίες αστών (άνδρα και γυναίκας), καθώς και υπαινικτική προβολή με φωτογραφικό υλικό από την πόλη της Κορίνθου, ενώ στην

αίθουσα διαχέονται ρυθμοί αγαπητοί στα σαλόνια της εποχής από ηχητική εφαρμογή ενταγμένη στον χώρο. Στο ισόγειο, η παρουσίαση της συλλογής έργων τέχνης των Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη λειτουργεί αυτόνομα και δεν συνδέεται με την αφήγηση των άλλων ορόφων. Επί της ουσίας ο χώρος του ισογείου προορίζεται για περιοδικές εκθέσεις και άλλες δράσεις· μεταξύ αυτών, θα παρουσιάζει έργα της προαναφερθείσας συλλογής. Παράλληλα, επιλεγμένα έργα της συλλογής Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη που το θέμα τους μπορεί να συνδεθεί με τις ευρείες θεματικές-χωρικές ενότητες της μόνιμης έκθεσης, έχουν ενταχθεί στους ορόφους στη βασική εκθεσιακή αφήγηση, επιτρέποντας να αναδειχθεί η ματιά σύγχρονων Ελλήνων καλλιτεχνών πάνω στα θέματα που το Μουσείο διαπραγματεύεται. Στη δεύτερη περίπτωση καταδεικνύουν επίσης την επιλογή των επιμελητών της έκθεσης να συμπεριλάβουν όσο το δυνατόν περισσότερες «φωνές» σχετικά με τα εκθέματα και τα σχετιζόμενα με αυτά θέματα. Όσον αφορά στα ερμηνευτικά μέσα, το συμβατικό εποπτικό υλικό, κειμενική πληροφορία και εικόνα, οργανώνεται σε επίπεδα

εμβάθυνσης στην πληροφορία, που επιτρέπουν στον επισκέπτη να επιλέγει τι τον ενδιαφέρει και πού τον ενδιαφέρει να αφιερώσει περισσότερο χρόνο, ενώ παράλληλα τον προσανατολίζουν κατά την περιήγησή του στην έκθεση. Συγκεκριμένα διακρίνονται τα εξής επίπεδα πληροφορίας: τίτλοι θεματικών αξόνων, γενικό εισαγωγικό κείμενο ανά θεματικό άξονα, τίτλος ακολουθούμενος ή μη από σύντομο κείμενο-μήνυμα ανά θεματική ενότητα και υποενότητα, σχόλια σε μορφή κειμενολεζάντας για ενότητες αντικειμένων/θεμάτων, λεζάντες ταυτότητας αντικειμένων. Τα δίγλωσσα (ελληνικά-αγγλικά) κείμενα επιδιώκεται να είναι εύληπτα από μεγάλο εύρος ηλικιών. Παράλληλα, σε πρώτο επίπεδο που αντιστοιχεί στις θεματικές ενότητες παρέχονται: ετήσιο χρονολόγιο για τις αγροτικές εργασίες και αντίστοιχα γενικό χρονολόγιο για την ιστορία της πόλης. Πέραν του συμβατικού εποπτικού υλικού, στην έκθεση εντάσσονται και οπτικοακουστικές εφαρμογές: α) οι υπαινικτικές προβολές (μεγάλη οθόνη) ανά θεματικό άξονα με σκηνές αγροτικού και αστικού βίου αντίστοιχα, β) σειρά πέντε σύντομων βίντεο για τα αγροτικά προϊόντα και τα παράγωγά τους,

για την κτηνοτροφία, καθώς και για την οικιακή υφαντική, γ) βίντεο για τους Μικρασιάτες πρόσφυγες, δ) ακουστική εφαρμογή με τραγούδια στο σαλόνι της αστικής οικίας. Η μελέτη προβλέπει, επίσης, τη δυνατότητα σταδιακού εμπλουτισμού της πληροφορίας με ψηφιακά μέσα (π.χ. διαδραστικό ψηφιακό πίνακα, χρήση QR codes για ξενάγηση μέσω προσωπικών συσκευών κ.ά.), αλλά και με άλλα μέσα που ευνοούν τη διάδραση με τους επισκέπτες. Η νέα έκθεση ανάγει επιπρόσθετα τα αντικείμενα, μάρτυρες του υλικού πολιτισμού της Κορινθίας κατά τον 19ο και το α΄ μισό του 20ού αιώνα, σε δίοδο για την περιήγηση του επισκέπτη στο φυσικό τοπίο και στο ανθρωπογενές δομημένο περιβάλλον της περιοχής όπου λάμβαναν χώρα οι ποικίλες δραστηριότητες που αυτά σηματοδοτούν με τρόπο συνοπτικό. (Μουσειολογική Μελέτη 2021-2022).

13. Απόψη της έκθεσης του Μουσείου.

14. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη στα χρόνια των σπουδών της στην Σχολή Καλών Τεχνών. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

15. Βεβαίωση φοίτησης της Αλκμήνης Γαρταγάνη στην Σχολή Καλών Τεχνών, υπογεγραμμένη από τον ζωγράφο Γιώργο Ιακωβίδη. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

Η Ιδρύτρια και οι μεγάλοι δωρητές

Η ΙΔΡΥΤΡΙΑ, ΑΛΚΜΗΝΗ ΓΑΡΤΑΓΑΝΗ-ΠΕΤΡΟΠΟΥΛΟΥ

Η Αλκμήνη Γαρταγάνη γεννήθηκε στην Κόρινθο το 1902. Σπούδασε ζωγραφική και γλυπτική στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών του Πολυτεχνείου Αθηνών. Συγχρόνως εργαζόταν ως ανώτερη υπάλληλος της Βουλής των Ελλήνων. Υπήρξε μέλος του Καλλιτεχνικού Επιμελητηρίου και συμμετείχε σε πανελλήνιες και διεθνείς εκθέσεις, ενώ παράλληλα τιμήθηκε με βραβεία και διακρίσεις για τα έργα της. Κυρίως όμως διακρίθηκε για το κοινωνικό, φεμινιστικό και πολιτιστικό της έργο. Η κοινωνική της προσφορά διαφαίνεται στις δραστηριότητες που ανέπτυξε ως μέλος Επιτροπών Πρόνοιας και του Π.Ι.Κ.Π.Α., ως αρχηγός του Σώματος Ελληνίδων Οδηγών, και ως ειδικευμένη αδελφή νοσοκόμος και εθελόντρια τραυματιοφορέας του Ερυθρού

Σταυρού —κατά τον πόλεμο του '40 προσέφερε τις υπηρεσίες της στο Μέτωπο και τα μετόπισθεν, στο Στρατιωτικό Νοσοκομείο 401 και στο νοσοκομείο Βούλας. Επίσης, για περισσότερα από 40 χρόνια ανέπτυξε κοινωνική αλλά και φεμινιστική δράση ως μέλος και αντιπρόεδρος του Συνδέσμου για τα Δικαιώματα της Γυναίκας, στο πλαίσιο του οποίου οργάνωσε μάλιστα Κέντρο Διδασκαλίας Αναφαβήτων Ενηλίκων Γυναικών, παραχωρώντας για σχολείο ακόμη και το σπίτι της. Σε πορίσματα της λειτουργίας τού παραπάνω Κέντρου Διδασκαλίας στηρίχτηκε το Υπουργείο Παιδείας για την εκτύπωση βιβλίου για τους αναφαβήτους της Ελλάδας. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη υπήρξε επίσης μέλος πολλών άλλων Εταιρειών και Σωματείων, όπως της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας, της Εταιρείας Φίλων του Εθνικού

16. Βεβαίωση υπηρεσίας της Αλκμήνης Γαρταγάνη, ως εθελόντρια αδελφή νοσοκόμος στο Ιπποκράτειο Νοσοκομείο Αθηνών. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

17. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη στο Ερέχθειο, στον λόφο της Ακρόπολης. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

18. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη στα τέλη της δεκαετίας του 1940. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

Αρχαιολογικού Μουσείου και του Μουσείου Μπενάκη, της Χριστιανικής Ένωσης Νέων, του Συνδέσμου Τρικολώνων, καθώς και Γενική Γραμματέας της Ένωσης Κορινθίων στη δεκαετία του 1960. Το ανήσυχο καλλιτεχνικό και δημιουργικό πνεύμα της, αλλά και η διάθεση προσφοράς στον άνθρωπο και στην πατρίδα της, ανιχνεύονται μέσα από την πολιτιστική της δράση και ιδιαίτερα από την έμπνευση της ίδρυσης μουσείου νεότερου ελληνισμού στη γενέτειρά της, την Κόρινθο. Ως ενεργό μέλος του Λυκείου Ελληνίδων στο τμήμα Ιματιοθήκης, είχε λάβει μέρος σε πολλές εκδηλώσεις και αποστολές για τη συλλογή λαογραφικού υλικού, όπως στην Εύβοια τα έτη 1963-1964, και είχε γνωρίσει και αγαπήσει βαθιά τον ελληνικό λαϊκό πολιτισμό. Με πολύμοχθες προσπάθειες, προσωπικές θυσίες, και έχοντας την ολόψυχη συμπαράσταση του συζύγου της, Βάσου Πετρόπουλου, κατόρθωσε να συγκεντρώσει αξιόλογα έργα του νεοελληνικού πολιτισμού, μέσα από τα οποία διαφωτίζεται ο θρησκευτικός, κοινωνικός και πολιτιστικός βίος του λαού κατά τους δύο τελευταίους αιώνες (Ι.Λ.Μ.Κ., 1998β). Αυτά αποτελούν τον πυρήνα

19, 20. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη με μέλη της Διεθνούς Ένωσης Γυναικών την δεκαετία του 1950. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

21, 23, 24. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη σε επιτόπιες έρευνες, οργανωμένες από το Λύκειο Ελληνίδων Αθηνών. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

22. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη σε εκδήλωση του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών, ως υπεύθυνη Ιματιοθήκης.

των συλλογών του Ιστορικού-Λαογραφικού Μουσείου Κορίνθου. Στο Μουσείο φυλάσσονται επίσης προσωπικά της αντικείμενα που σχετίζονται με τις πολιτιστικές και κοινωνικές δραστηριότητές της, τα έργα ζωγραφικής της, μια συλλογή από επιστολικά δελτάρια, φωτογραφίες των αρχών του 20ού αιώνα και χαρακτηριστικά με θέματα της περιοχής της Κορινθίας. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη-Πετροπούλου τιμήθηκε από τον Ελληνικό Στρατό και τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό για τις πολλαπλές της υπηρεσίες. Το 1981 ο Δήμος Κορινθίων της απένειμε το Χρυσό Μετάλλιο της Πόλης. Πέθανε στην Αθήνα το 1989.

25

25, 26. Με τον σύζυγό της,
Βάσο Πετρόπουλο. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

27. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη με ενδυμασία
Αμαλίας. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

28. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη σε εκδήλωση
του Λυκείου Ελληνίδων Αθηνών,
ως υπεύθυνη Ιματιοθήκης. Αρχείο
Ι.Λ.Μ.Κ.

26

27

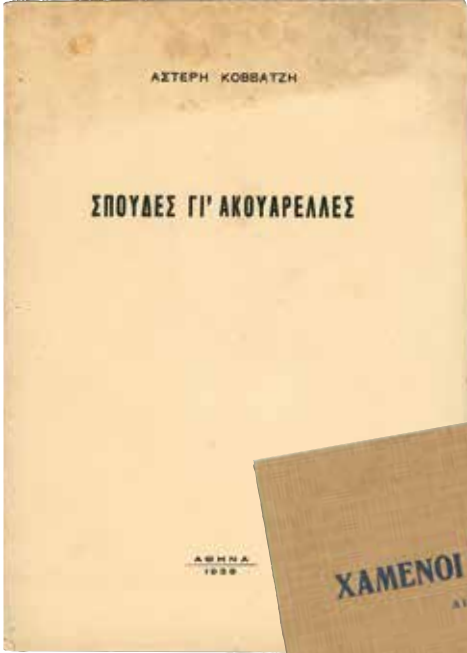
28

ΑΣΤΕΡΗΣ ΚΟΒΒΑΤΖΗΣ

Ο Αστέρης Κοββατζής γεννήθηκε το 1916 στο Κιάτο Κορινθίας. Σπούδασε Νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, απ’ όπου αποφοίτησε το 1939. Το 1940 πολέμησε στην Αλβανία, στην πρώτη γραμμή, ως λοχίας ολμοβολητής. Το 1942 διορίστηκε Δικηγόρος Αθηνών και προσελήφθη στο Υπουργείο Εσωτερικών, ενώ αργότερα υπηρέτησε στο Υπουργείο Προεδρίας της Κυβέρνησης. Από το 1957 έως το 1977 διετέλεσε υπο-διευθυντής του Γραφείου Τύπου και μορφωτικός ακόλουθος της Πρεσβείας της Ελλάδας στο Λονδίνο. Από τα γυμνασιακά του χρόνια άρχισε να δημοσιεύει ποιήματα σε τοπικές εφημερίδες και φιλολογικά περιοδικά. Αργότερα, δημοσίευε κείμενά του σε αθηναϊκές εφημερίδες και έγκυρα περιοδικά της πρωτεύουσας, όπως η «Νέα Εστία» και η «Φιλολογική Πρωτοχρονιά». Η πρώτη συλλογή διηγημάτων του «Επεισόδια» παρουσιάστηκε το 1943 και η δεύτερη, με τίτλο «Κάτω από τον Γαλάζιο Ουρανό», το 1946. Το 1944 εξέδωσε τη νουβέλα «Πρώτη Άνοιξη» και το 1950 το μυθιστόρημα «Χωριάτες», εμπνευσμένο από τις παιδικές του αναμνήσεις από το

29

31

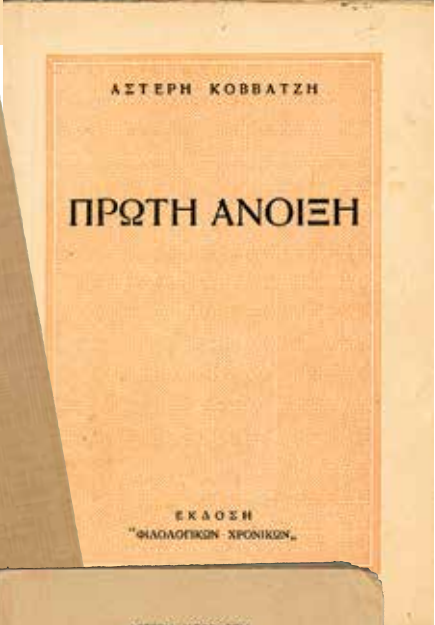
33

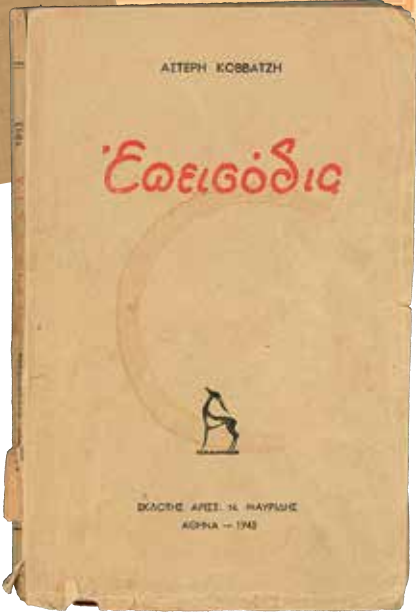
30

32

34

χωριό Μικρή Βάλτσα Κορινθίας. Το μυθιστόρημα αυτό διεκδίκησε το βραβείο της «Ομάδας των Δώδεκα», ως το καλύτερο πεζογραφικό έργο του 1950. Στα έργα του ανατρέχει στις πλούσιες εμπειρίες και τα προσωπικά του βιώματα από την ελληνική επαρχία και από εκεί αντλεί τα ουσιαστικότερα στοιχεία της πεζογραφικής του δημιουργίας. Από το 1952 έως το 1957 είχε τη στήλη της βιβλιοκριτικής στην εφημερίδα «Απογευματινή». Ως κριτικός λογοτεχνίας χαρακτηριζόταν από σαφήνεια, διαύγεια και αντικειμενικότητα. Υπήρξε μέλος της Ένωσης Συντακτών Αθηναϊκού Τύπου και ένας από τους επτά ιδρυτές της London Hellenic Society. Το 1970, αναγνωρίζοντας την πνευματική του προσφορά και την εν γένει δράση του, ο Οικουμενικός Πατριάρχης Αθηναγόρας τού απένειμε το τιμητικό οφίκιο του «Άρχοντος Διδασκάλου της Μεγάλης του Χριστού Εκκλησίας». Το 1971, έπειτα από την αξιόλογη πνευματική του δραστηριότητα στο Λονδίνο, έγινε μέλος της Royal Society of Literature. Θεωρείται από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της λογοτεχνικής γενιάς του '40 (Κοββατζής, 1989, πρόλογος).

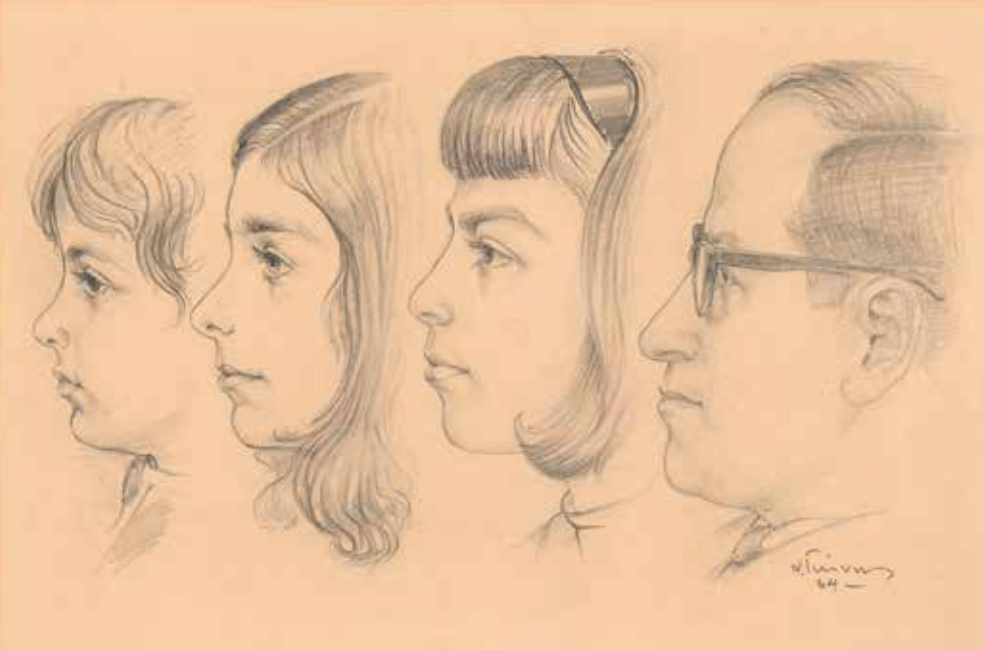
Πέθανε στην Αθήνα το 1983 και τάφηκε στο Κιάτο Κορινθίας. Η οικογένειά του προσέφερε στο Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου μέρος της συλλογής του, που αποτελείται από προσωπικά του αντικείμενα, έπιπλα, χαρακτηριστικά και χάρτες, καθώς και σπάνια βιβλία που χρονολογούνται από τον 16ο έως τον 19ο αιώνα.

29-35. Λογοτεχνικά έργα του Αστέρη Κοββατζή. Βιβλιοθήκη Ι.Λ.Μ.Κ.
36. Ο Αστέρης Κοββατζής με τις κόρες του, Μαρία, Ελισάβετ και Λουκία. Σχέδιο του ζωγράφου Άλκη Γκίνη. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 3057.

35

36

ΡΗΓΑΣ ΓΑΡΤΑΓΑΝΗΣ

Ο Ρήγας Γαρταγάνης γεννήθηκε στην Αθήνα το 1915. Αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή Αθηνών και ακολούθησε σταδιοδρομία συμβολαιογράφου, με δικό του γραφείο στην Αθήνα, στην οδό Σανταρόζα. Διετέλεσε Πρόεδρος και μέλος του Διοικητικού Συμβουλίου του Ιστορικού-Λαογραφικού Μουσείου Κορίνθου, μία θέση την οποία υπηρέτησε εποικοδομητικά και με συνέπεια.

Από τα νεανικά του χρόνια διατηρούσε φιλία με δύο ζωγράφους που σφράγισαν την ελληνική ζωγραφική του β΄ μισού του 20ού αιώνα, τον Γιάννη Σπυρόπουλο και τον Παναγιώτη Τέτση —με τον οποίο διατήρησε στενή φιλία μέχρι το τέλος της ζωής του.

Μαζί με τη σύζυγό του, Καίτη Γαρταγάνη, παρακολουθούσαν την πρωτοπορία της μεταπολεμικής ελληνικής τέχνης, τόσο από εκθέσεις όσο και από περιοδικά τέχνης όπως ο «Ζυγός». Η έντονη συλλεκτική τους δραστηριότητα προέκυψε μέσα από την αγάπη τους για την τέχνη και ιδιαίτερα τη ζωγραφική. Η συλλογή τους περιλαμβάνει έργα νεοελληνικής τέχνης καταξιωμένων καλλιτεχνών, όπως ο Σπύρος Βασιλείου, η Ντιάνα Αντωνακάτου, ο

Γιώργος Βακιρτζής, ο Γιώργος Ροϊλός και η Μαρία Πωπ. Ιδιαίτερη θέση κατέχουν έργα των Παναγιώτη Τέτση και Γιάννη Σπυρόπουλου. Τη συλλογή συμπληρώνουν σημαντικές μεταβυζαντινές εικόνες, αντικείμενα και έπιπλα ελληνικής λαϊκής τέχνης του 19ου και του 20ού αιώνα. Τα έργα της συλλογής του ζεύγους Γαρταγάνη κοσμούσαν την κατοικία τους στην Αθήνα, η οποία είχε ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον καθώς ήταν διακοσμημένη με στοιχεία της ελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής. Εκτός της ζωγραφικής, τα ενδιαφέροντα του Ρήγα Γαρταγάνη εκτεινόταν και στους τομείς της φιλοσοφίας, της ιστορίας, της λογοτεχνίας, της γεωγραφίας, αλλά και της κλασικής μουσικής. Είχε μάλιστα δημιουργήσει ένα μεγάλο μουσικό αρχείο με δίσκους βινυλίου, μουσικές ταινίες σε μπομπίνες και ηχογραφήσεις κλασικής μουσικής, το οποίο δωρήθηκε στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων. Διέθετε επίσης μια πλούσια βιβλιοθήκη με ελληνικά και ξενόγλωσσα βιβλία, κάποια από τα οποία σε σπάνιες εκδόσεις.

Ο Ρήγας Γαρταγάνης έφυγε από τη ζωή το 2012. Μετά τον θάνατό του, τα ζωγραφικά έργα, οι μεταβυζαντινές εικόνες και τα αντικείμενα λαϊκής τέχνης της συλλογής Ρήγα και

Καίτης Γαρταγάνη προσφέρθηκαν στο Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου από την κυρία Παυλίνα Παραδομενάκη.

Όπως η ίδια σημειώνει σε επιστολή της προς το Μουσείο: *«Η δωρεά εκ μέρους μου της συλλογής “Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη” στο Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου αποτελεί την υλοποίηση της ηθικής μου αποστολής στη μνήμη των αγαπημένων μου αναδόχων και θείων, προσθέτοντας μια ακόμα ψηφίδα στο παλίμψηστο της Νεοελληνικής Τέχνης και Ιστορίας. Η επιλογή του Ιστορικού-Λαογραφικού Μουσείου Κορίνθου οφείλεται στο γεγονός ότι ο Ρήγας, συγγενής της Αλκμήνης Γαρταγάνη-Πετροπούλου, ιδρύτριας του Μουσείου, υπήρξε από την ίδρυσή του μέλος και Πρόεδρος του Δ.Σ. του Μουσείου.»*.

37. Βάρκα με ψαράδες, x.x. Λάδι σε καμβά κολλημένο σε χαρτόνι, 24 x 22 εκ. Γεώργιος Ν. Ροϊλός (1867–1928), Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/26

Β' ΜΕΡΟΣ

Η ΚΟΡΙΝΘΙΑ ΣΤΗΝ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ

ΜΕΤΑΞΥ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΥΠΑΙΘΡΟΥ

38. Χάρτης της Πελοποννήσου με τίτλο «Αρχαία Ελλάδα νότιο τμήμα», 40,5 x 34,5 εκ. J. & C. Walker, Λονδίνο, 1829. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2029

Αντί εισαγωγής:
το βάρος της γεωγραφίας και
η μακρά διάρκεια του τοπίου

ΜΙΧΑΛΗΣ ΦΕΣΤΑΣ

Τοποθετημένη στο βορειοανατολικό άκρο της Πελοποννήσου, η Κορινθία αποτελεί μια εκτεταμένη περιοχή που λειτουργεί ως σημείο διεπαφής της χερσονήσου του Μοριά με την κυρίως ηπειρωτική Ελλάδα. Πράγματι, το χερσαίο πέρασμα από τη Στερεά προς την Πελοπόννησο πραγματοποιούνταν διαχρονικά από την περιοχή της Κορίνθου, καθιστώντας τη σημείο ένωσης και τομής ταυτόχρονα. Στα νεότερα χρόνια, η διάνοιξη του Ισθμού προσέδωσε και τυπικά στην Πελοπόννησο τον χαρακτηρισμό του νησιού, εντείνοντας με αυτόν τον τρόπο τη γεωγραφική της διακρίτοτητα. Από τη μια πλευρά, ο χώρος περί τα Γεράνεια όρη αποτελεί το ανατολικό όριο σε σχέση με την Αττική. Από την άλλη πλευρά, η βόρεια ακτογραμμή του Κορινθιακού οριοθετεί με σαφήνεια το όριο της ενδοχώρας, η οποία εκτείνεται νοτίως

έως τον ορεινό όγκο της Ζήρειας (Κυλλήνης), τμήμα του λεγόμενου «βόρειου τείχους» της Πελοποννήσου. Ανατολικά, στην περιοχή της Νεμέας, στενά φυσικά περάσματα οδηγούν προς την Αρκαδία και την κεντρική Πελοπόννησο, ενώ στα όρια με την Αργολίδα το ανάγλυφο γίνεται σταδιακά ηπιότερο, καταλήγοντας στις ακτές του Σαρωνικού κόλπου. Πρόκειται για έναν χώρο με διαχρονικά έντονη σεισμικότητα, που χαρακτηρίζεται από ένα πολυκύμαντο φυσικό ανάγλυφο το οποίο ενσωματώνει τις πολλαπλές γεωγραφίες της κατακερματισμένης γεωγραφικά Πελοποννήσου, δηλαδή τις πεδινές, ημιορεινές και ορεινές εκτάσεις, που γειτνιάζουν περισσότερο ή λιγότερο με τη θάλασσα. Πρόκειται, επίσης, για ένα φυσικό τοπίο εν πολλοίς σταθερό, αλλά όχι απαραίτητα στατικό, το οποίο όπως το γνωρίζουμε σήμερα διαμορφώθηκε τα νεότερα χρόνια.

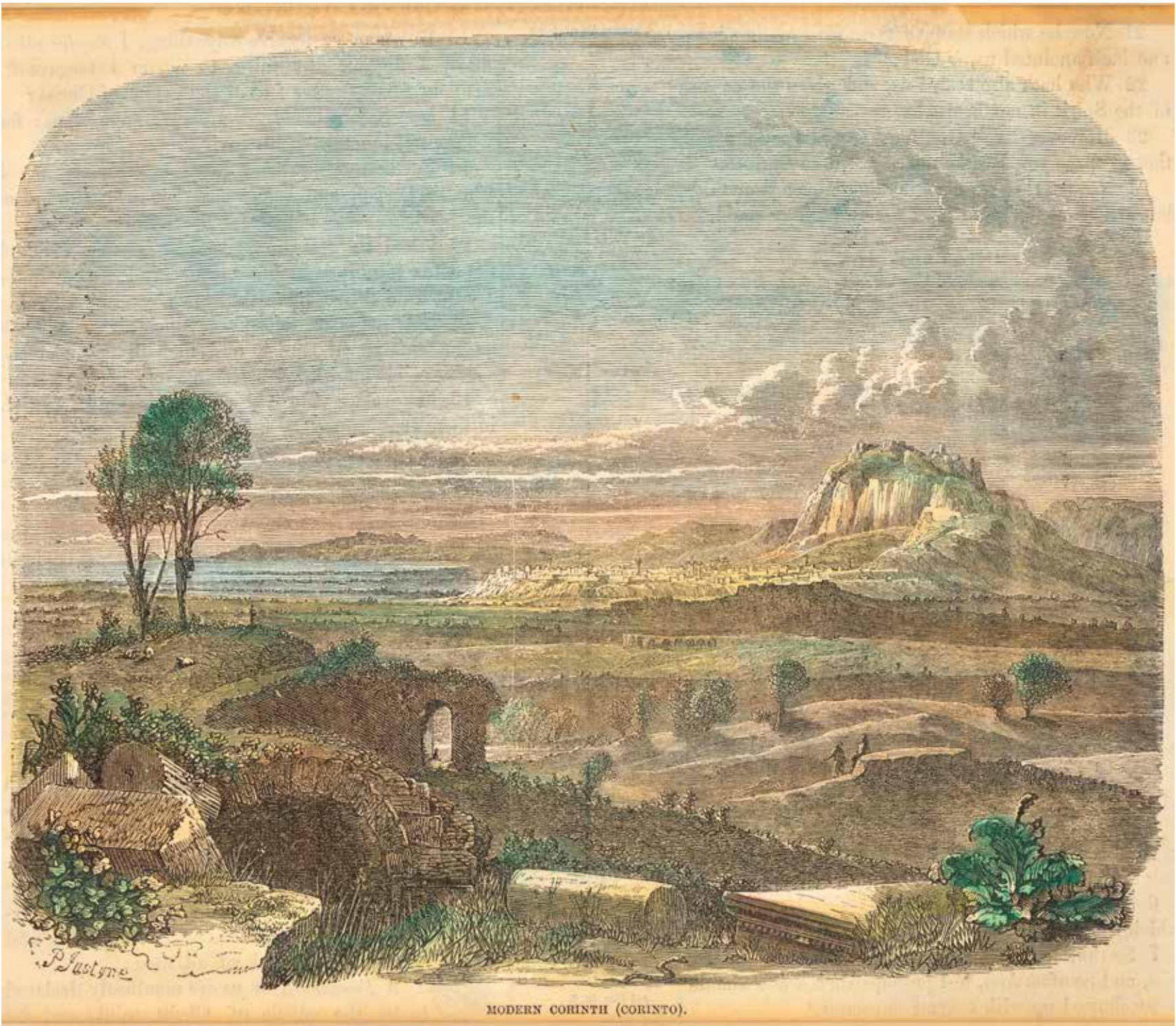

Αρκεί μονάχα να αναφερθούμε σε δύο στιγμές. Η πρώτη, πιο αργόσυρτη, αφορά στις αλλαγές της φυτικής κάλυψης, οι οποίες προέκυψαν ως αποτέλεσμα των διεργασιών που έλαβαν χώρα στο περιβάλλον και συνδέονταν, ειδικά στην προβιομηχανική εποχή, με την αλληλεπίδραση και προσαρμοστικότητα του πληθυσμού της υπαίθρου σε αυτές, στο πλαίσιο της εκμετάλλευσης των φυσικών πόρων και της άσκησης

των γεωργοκτηνοτροφικών δραστηριοτήτων. Η δεύτερη, πιο εντοπίσιμη χρονικά, αφορά στη διαχείριση του υδάτινου στοιχείου στα χρόνια του Μεσοπολέμου και ειδικότερα σε τεχνικά έργα αποστραγγίσεων και αποξηράνσεων που απέδωσαν προς καλλιέργεια σημαντικές εκτάσεις, τόσο στην παράκτια ζώνη του Κορινθιακού όσο και στα μεγάλα υψόμετρα της ενδοχώρας (Χριστόπουλος 1934α, 1934β).

39-40. Επιστολικά δελτάρια με θέμα την Διώρυγα Κορίνθου. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

41. Χαρακτικό με τίτλο «Νέα Κόρινθος». Διακρίνεται ο Ακροκόρινθος και στο βάθος ο Κορινθιακός κόλπος. Λονδίνο, 1870. Αγνώστου δημιουργού. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2026

Ο αγροτικός χώρος

ΜΙΧΑΛΗΣ ΦΕΣΤΑΣ

ΟΙ ΑΝΘΡΩΠΟΙ: ΤΟ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΙΑΚΟ ΔΙΧΤΥ

Ο παραπάνω χώρος, εκτεταμένος και γεωγραφικά ποικίλος όπως προαναφέρθηκε, αποτέλεσε κατά τη νεότερη εποχή μια διακριτή θεσμική ενότητα στο πλαίσιο των διαδοχικών κυριαρχιών, άρα εξουσιών που γνώρισε η περιοχή. Εδώ, τα γεωγραφικά όρια μεταπλάθονται σε διοικητικά και ο χώρος σημαίνεται λεκτικά με τρόπους διαφορετικούς. Έτσι, στα χρόνια της βενετικής κυριαρχίας της Πελοποννήσου (1687-1715), στον υπό εξέταση χώρο αντιστοιχούσε το τερριτόριο της Κόρινθου και ένα τμήμα της Διοίκησης Πόρου. Το 1700 καταγράφηκαν 100 χωριά, 3.001 οικογένειες και 12.483 άτομα πληθυσμός (Παναγιωτόπουλος 1985). Στο πλαίσιο της οθωμανικής ανακατάληψης της Πελοποννήσου (1715-1821) δημιουργήθηκε ο καζάς ή βιλαέτι

της Κόρινθου. Επρόκειτο για τη μεγαλύτερη σε έκταση διοικητική επαρχία της Πελοποννήσου, γεγονός που σημειώνεται και στα κείμενα Ευρωπαίων περιηγητών, σύμφωνα με τα οποία η παραπάνω διοικητική περιοχή εκτεινόταν χωρικά από την περιοχή του Φενεού μέχρι την Επίδαυρο και την Τροιζηνία, περιλαμβάνοντας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, 80 χωριά, εκτός από πολλά μικρά τσιφλίκια (Leake 1830, 262). Η επαρχία της Κόρινθου δημιουργήθηκε στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης. Προς τη λήξη της, μεταξύ 1828-1830, οι διαθέσιμες πληθυσμιακές καταμετρήσεις (Δαφνής 1987, 105-260 και Bory 1834, 64-95) κατέγραψαν εξαιρετικά σημαντικές πληροφορίες για τους οικισμούς, τον πληθυσμό και τη διοικητική διαίρεση της περιοχής. Σύμφωνα με αυτές, στην Κορινθία εντοπίζονταν 127 κατοικημένες θέσεις, περίπου 5.400 οικογένειες, δηλαδή

ένας πληθυσμός σχεδόν 26.000 ψυχών, ενώ η επαρχία διέθετε και εσωτερική διοικητική διάρθρωση. Σύμφωνα με τις πηγές, δυτικά της πόλης της Κορίνθου εκτεινόταν το τμήμα της *Μητροπόλεως Κορίνθου*, περικλείοντας, κατά βάση, οικισμούς στην παράκτια πεδινή ζώνη του Κορινθιακού. Το τμήμα του *Αγίου Γεωργίου* αντιστοιχούσε στην περιοχή περιμετρικά της Νεμέας· επρόκειτο, άλλωστε, για την παλαιά ονομασία του οικισμού. Δυτικότερα, στα ορεινά της επαρχίας, εντοπίζονταν τα τμήματα της *Άχαρης* και των *Τρικάλων*, ενώ στα ανατολικά το τμήμα του *Κάτω Ναχαγιέ* κατελάμβανε μια μεγάλη γεωγραφική έκταση που εκτεινόταν, σχεδόν, μέχρι την Τροιζηνία. Η υποδιαίρεση που κατέγραφαν οι πηγές δεν είχε μόνο διοικητική διάσταση. Μια προσεκτική ματιά στον χάρτη και η τοποθέτηση των πληθυσμιακών μεγεθών στον χώρο, υποδεικνύουν ότι αυτή αντιστοιχούσε, παράλληλα, σε επιμέρους οικιστικές ενότητες και πληθυσμιακές ζώνες —υπενθυμίζοντας, εκ νέου, την έννοια του γεωγραφικού κατακερματισμού που χαρακτηρίζει όχι μόνον όλη την Πελοπόννησο, αλλά στην προκειμένη περίπτωση την ίδια την Κορινθία. Έτσι, στα τέλη της Ελληνικής Επανάστασης,

η επαρχία της Κορίνθου, αν και φαινομενικά αραιοκατοικημένη με μόλις 10 κατοίκους ανά τετραγωνικό χιλιόμετρο —γεγονός που αποδίδεται στη μεγάλη γεωγραφική της έκταση— συγκαταλεγόταν στις πολυπληθέστερες του Μοριά. Ο οικιστικός της ιστός κάλυπτε σχεδόν το σύνολο της έκτασής της, με τα σπίτια στα ορεινά να είναι χτισμένα από πέτρα, ενώ τα αντίστοιχα της πεδιάδας από πλίθρα (Χρυσάφη-Ζωγράφου 1985). Σύμφωνα με τα επεξεργασμένα πληθυσμιακά δεδομένα (Φέστας 2024) εντοπίζεται μια αδιόρατη, αλλά υπαρκτή, τάση σύμφωνα με την οποία όσο αυξάνεται το υψόμετρο να παρατηρείται και αντίστοιχη αύξηση της πληθυσμιακής συγκέντρωσης. Το κέντρο βάρους της κατοίκησης, λοιπόν, αντιστοιχούσε στον χώρο των ημιορεινών και των ορεινών περιοχών της επαρχίας. Η συγκρότηση του ελληνικού κράτους σήμανε την πολιτική, οικονομική και θεσμική ενοποίηση της Πελοποννήσου. Με το νέο διοικητικό πλαίσιο, το 1833 σχηματίστηκε ο νομός της Αργολιδοκορινθίας, με την Κορινθία να αποτελεί επαρχία του (με εξαίρεση το διάστημα 1899–1909 που αποτέλεσε ιδιαίτερο νομό) μέχρι και την οριστική της απόσπαση και ανακήρυξή της, εκ νέου, σε

νομό το 1949. Στην κατώτερη διοικητική βαθμίδα δημιουργήθηκαν οι δήμοι και από το 1912 και έπειτα οι πολυάριθμες κοινότητες (Κουσουλός 1971). Αν οι παραπάνω αλλαγές αφορούν στον *βραχύ χρόνο*, αυτόν δηλαδή των εντοπίσιμων χρονικά πολιτικών/θεσμικών διευθετήσεων, στον έναν σχεδόν αιώνα που μεσολαβεί από την ίδρυση του κράτους μέχρι περίπου το 1940 το οικιστικό και πληθυσμιακό δίκτυο της Κορινθίας γνώρισε αναπροσαρμογές και μεταβολές. Πρόκειται για αλλαγές μακρόσυρτες, που σχετίζονταν με δημογραφικά φαινόμενα εντοπίσιμα ήδη από την περίοδο πριν την Ελληνική Επανάσταση, τα οποία εγγράφηκαν σε ένα νέο πλαίσιο στον λεγόμενο *μακρύ* 19ο αιώνα. Δύο είναι οι βασικές συνιστώσες των φαινομένων αυτών. Η πρώτη αφορούσε στη σταθερή πληθυσμιακή αύξηση κατά τη διάρκεια του 18ου και του 19ου αιώνα, φαινόμενο όχι μόνον τοπικό αλλά ευρύτερα πελοποννησιακό. Έτσι, το 1879, πενήντα περίπου χρόνια από το τέλος της Επανάστασης, η Κορινθία είχε διπλασιάσει τον πληθυσμό της, καθώς καταγράφηκαν 55.488 κάτοικοι· αντίστοιχα το 1920 καταμετρήθηκαν 74.748, και 111.547 το 1940. Η δεύτερη συνιστώσα

αφορούσε στην προοδευτική μετατόπιση του κέντρου βάρους της κατοίκησης και ειδικότερα στη σταδιακή μετακίνηση του πληθυσμού από τα ορεινά προς τα πεδινά. Σε αυτό το πλαίσιο, μικρότεροι οικισμοί ενσωματώθηκαν διοικητικά και πληθυσμιακά σε μεγαλύτερους, πρόσκαιρες αγροτικές ή ποιμενικές εγκαταστάσεις μετατράπηκαν σε χωριά, νέοι οικισμοί δημιουργήθηκαν, κυρίως στον πεδινό χώρο, σε περιοχές ηπιότερου ανάγλυφου, ενώ άλλοι ήρθαν αντιμέτωποι με την πληθυσμιακή αποδυνάμωση μέχρι που είτε ερημώθηκαν, είτε εν τέλει εγκαταλείφθηκαν. Στην εκδίπλωση των δύο παραπάνω αλληλένδετων φαινομένων, που αμφότερα σηματοδοτούσαν τη συγκρότηση του νεότερου οικιστικού δικτύου της Πελοποννήσου, μια επιπλέον παράμετρος πρέπει να ληφθεί υπόψη. Πρόκειται για την υπερατλαντική μετανάστευση προς τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, γεγονός που η σταφιδο-παραγωγός περιοχή της Κορινθίας γνώρισε σε εξαιρετικά έντονο βαθμό. Πράγματι, η ανάκαμψη των γαλλικών αμπελώνων είχε ως αποτέλεσμα το 1893 το ξέσπασμα της λεγόμενης σταφιδικής κρίσης, γεγονός που οδήγησε σε οξεία κρίση υπερπροσφοράς και ραγδαία

πτώση των τιμών ενός προϊόντος που αποτελούσε σχεδόν μονοκαλλιέργεια σε πολλές περιοχές του Μοριά. Άμεση απόρροια των παραπάνω διαδικασιών υπήρξε η απώλεια του κύκλου εποχιακής απαίτησης ενός εργατικού δυναμικού που συχνά τροφοδοτούνταν από την ημιορεινή και ορεινή Πελοπόννησο στις κατεχοχίν σταφιδοπαραγωγικές ζώνες της χερσονήσου. Επρόκειτο για μια πολύ σημαντική, αλλά όχι τη μοναδική, αιτία, που τροφοδότησε μια σημαντική σταδιακή μετακίνηση του πληθυσμού της Ελλάδας στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού. Σε αυτή τη μετακίνηση ο προερχόμενος από την Πελοπόννησο πληθυσμός είχε το μεγαλύτερο μερίδιο συμμετοχής, καθώς, σύμφωνα με έρευνες που διεξήχθησαν στις ΗΠΑ μεταξύ 1890–1911, η πλειονότητα των μεταναστών είχαν καταγωγή από τον Μοριά. Επρόκειτο για μια μετακίνηση που εδραζόταν και ενισχυόταν, τόσο μέσω ισχυρών συγγενικών δεσμών, όσο και της λειτουργίας των τοπικών δικτύων πληροφόρησης, με αναφορά, πολύ συχνά, στη μικρή γεωγραφική κλίμακα —αυτή του κοινού χωριού καταγωγής, στοιχεία που δημιουργούσαν σταθερά πρότυπα μετακίνησης ως προς το φύλο και την ηλικία των μεταναστών στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού.

Ειδικότερα, στις αρχές του 20ού αιώνα υπολογίζεται ότι σε ορεινούς δήμους της Κορινθίας (Ανδρεάδης 1917, 61–65) το 55–60% των ανδρών είχε μεταναστεύσει, γεγονός που επέδρασε καθοριστικά στη δημογραφική ισορροπία της υπαίθρου και στη λειτουργία της αγροτικής οικονομίας. Η εξάρτηση του πληθυσμού από την εκμετάλλευση της γης και οι διακυμάνσεις που αυτή επιφυλάσσει διαχρονικά, θα εξακολουθούσε να διατρέχει τη ζωή της υπαίθρου της Κορινθίας με διάφορες εντάσεις την περίοδο αυτή.

Η ΑΓΡΟΤΙΚΗ ΠΑΡΑΓΩΓΗ: ΟΙ ΚΑΛΙΕΡΓΕΙΕΣ ΚΑΙ Η ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ

Ο οικιστικός καμβάς της αγροτικής υπαίθρου της Κορινθίας των νεότερων χρόνων δεν ήταν απλώς ένα άθροισμα σημείων πληθυσμιακής συγκέντρωσης· αποτελούσε παράλληλα ένα δίκτυο θέσεων όπου λάμβαναν χώρα παραγωγικές λειτουργίες γεωργικού και κτηνοτροφικού χαρακτήρα. Πρόκειται για αυτό που έχει περιγραφεί από τον ιστορικό Βασίλη Παναγιωτόπουλο ως ο «*οικονομικός χώρος των Ελλήνων*» στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας, ο οποίος συγκροτούνταν

γύρω από την αγροτική παραγωγή, την ημινομαδική κτηνοτροφία, τη βιοτεχνία του ορεινού χωριού και, αντίστοιχα στον νησιωτικό χώρο, τη ναυτιλία του άγονου νησιού (Παναγιωτόπουλος 2003). Με δεδομένο ότι και μετά την Ελληνική Επανάσταση οι παραγωγικές δομές της απελευθερωμένης επικράτειας δεν άλλαξαν ριζικά —οι άνθρωποι, δηλαδή, εξακολουθούσαν να ζουν από την εκμετάλλευση της γης— πρόκειται για μια παρατήρηση που μπορεί να βρει εφαρμογή σε όλη τη διάρκεια του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα, επιτρέποντας την ψηλάφηση των συνεπειών στην κορινθιακή ύπαιθρο. Έτσι, λοιπόν, στις αρχές του 19ου αιώνα ο πάντα οξυδερκής στις παρατηρήσεις του Βρετανός περιηγητής Leake, ευρισκόμενος στην περιοχή της Κορινθίας, παρατηρούσε ότι *«καμία περιοχή του βιλαετίου δεν είναι αξιοσημείωτη για τη γονιμότητά της, εκτός από τις πεδιάδες της Κορίνθου και της Σικυώνος, αν και σιτηρά παράγονται παντού. Τα κυριότερα προϊόντα είναι το λάδι, τα σιτηρά, το μετάξι, οι σταφίδες των παραλίων, και το τυρί, το βούτυρο, τα δέρματα, το μέλι, το κιννάβαρι, η ρητίνη, τα πρόβατα και τα βοοειδή της ενδοχώρας: το τελευταίο μέρος της περιοχής είναι κυρίως*

ορεινό, αλλά περιέχει μερικές περιφραγμένες πεδιάδες, οι οποίες, όπως εκείνες της Αρκαδίας, είναι κατά μεγάλο μέρος άγονες λόγω έλλειψης αποστράγγισης» (Leake 1830, 262–263). Έπειτα από 80 χρόνια, το 1886, στο πρωτοποριακό έργο του Αντώνη Μηλιάρακη για τη γεωγραφία της περιοχής διαβάζουμε ότι *«τα φυσικά προϊόντα του νομού Αργολιδοκορινθίας, είνε δημπτριακοί καρποί, ελαίαι, έλαιον, σταφίς, ρητίνη και άλλα δασικά προϊόντα, λεμόνιον και λοιπά εσπεριδοειδή, καπνός, όσπρια εν γένει, μέλι, οπώραι, οίνος, προϊόντα κτηνοτροφίας, οκτάποδες ξηροί»* (Μηλιάρακης 1886, 12). Αξίζει να σταθούμε στα παραπάνω αποσπάσματα καθώς αποτυπώνουν το πανόραμα των γεωργοκτηνοτροφικών δραστηριοτήτων του πληθυσμού, αναδεικνύοντας, επίσης, τις συνέχειες πριν και μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Κατ’ αρχάς, ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παρατηρήσεις για την ποιότητα της αγροτικής γης. Από τη μια πλευρά γίνεται λόγος για τη γονιμότητα της πεδιάδας της Κορίνθου, μια περιοχή που ουσιαστικά ταυτίζεται με την πεδιάδα της Βόχας. Είναι ενδιαφέρον να σημειωθεί ότι ο χώρος αυτός προεπαναστατικά περιγραφόταν όχι μόνον ως το πιο εύφορο τμήμα

της επαρχίας Κορίνθου, αλλά και ως ένα από τα πιο εύφορα της Πελοποννήσου, συγκρινόμενο με τις περιοχές της Μεσσηνίας και της Ηλείας. Από την άλλη πλευρά, είναι χαρακτηριστική η αναφορά σε εκτάσεις της κορινθιακής ενδοχώρας οι οποίες πλήττονταν από την παρουσία στάσιμων νερών και ήταν ακατάλληλες προς καλλιέργεια. Πρόκειται για ένα πρόβλημα που, όπως αναφέρθηκε, θα λυνόταν έναν και πλέον αιώνα αργότερα, στα χρόνια του Μεσοπολέμου. Ως προς τα προϊόντα, δεν χωρά αμφιβολία ότι —πέρα από επιμέρους καλλιέργειες— τα δημπτριακά, η ελιά και το αμπέλι ήταν τα βασικά αγροτικά είδη στην κορινθιακή ύπαιθρο. Η καλλιέργεια των δημπτριακών αποτελούσε τον πυρήνα του αγροτικού βίου, εξασφαλίζοντας τη διατροφή ανθρώπων και ζώων. Ως προς την έκταση των καλλιεργειών είναι ενδιαφέρουσα η προεπαναστατική σημείωση του Leake ότι σιτηρά, δηλαδή τα δημπτριακά, καλλιεργούνταν παντού. Εδώ, πιθανότατα δεν πρέπει να φανταστούμε εκτεταμένες καλλιεργητικές εκτάσεις, όσο το γεγονός ότι κάθε οικογένεια, στο πλαίσιο της αυτοκατανάλωσης και ανάλογα με την περιοχή, φρόντιζε να εξασφαλίζει την έστω και μικρή ύπαρξή τους, κυρίως όσον αφορά

το σιτάρι, το κριθάρι, τη βρώμη, τη σίκαλη, τον βίκο, το λαθούρι και το καλαμπόκι. Επιπλέον, η ελιά, δέντρο με αντοχή και μακροβιότητα, καλλιεργούνταν εκτεταμένα στην πεδινή και ημιορεινή Κορινθία και αποτελούσε, μετά το σιτάρι, το δεύτερο βασικό αγαθό επιβίωσης, παρέχοντας το πολύτιμο λάδι. Από τη φροντίδα του δέντρου έως την παραγωγή και το εμπόριο του λαδιού, η καλλιέργεια της ελιάς αξιοποιούνταν πέρα από τη διατροφή και ως συντηρητικό, φαρμακευτικό και καλλυντικό μέσο.

Τέλος, το αμπέλι. Πρόκειται για ένα προϊόν που υπήρξε πηγή πλούτου για την Κορινθία, η οποία παρήγαγε σταφύλια, σταφίδα, κρασί και τσίπουρο, μεγάλο μέρος της παραγωγής των οποίων είχε εξαγωγικό χαρακτήρα. Έγινε ήδη αναφορά στην ιδιαίτερη σημασία της σταφιδοκαλλιέργειας στην περιοχή της Κορινθίας τον 19ο αιώνα. Η κατάρρευση του κύκλου απαίτησης της σταφίδας ως μονοπωλιακού προϊόντος και οι συνακόλουθες επιπτώσεις στον κόσμο της υπαίθρου, πρέπει να ιδωθούν ως το

αποτέλεσμα των συνεπειών που είχε η ένταξη της Ελλάδας στα διεθνή οικονομικά και εμπορικά δίκτυα κατά τον αιώνα αυτόν. Παρά το διαφορετικό είδος των παραπάνω προϊόντων, πρέπει να σημειωθεί ότι απαραίτητη προϋπόθεση τής κάθε αγροτικής δραστηριότητας ήταν πάντοτε η εργασία της αγροτικής οικογένειας, της βασικής δημογραφικής και

42. Κόρινθος. Ζευγολάτες στην έπαυλη Τρίπου. Επιστολικό δελτάριο. Συλλογή Γ. Δ. Γεώργα

παραγωγικής μονάδας της ελληνικής υπαίθρου. Η ανάγκη εξασφάλισης της αναπαραγωγής του αγροτικού νοικοκυριού —μέσω και του θεσμού της προίκας— αποτελούσε κύριο μέλημα του κόσμου της υπαίθρου διαχρονικά (Ψυχογιός 1986). Επιπροσθέτως, η καλλιέργεια όλων αυτών των προϊόντων άφησε το αποτύπωμά της σε πληθώρα αντικειμένων, αγροτικών εργαλείων που διαθέτουν πολυάριθμες γλωσσικές σημάνσεις, όπως το ντουγένη, το δριμόνη, το μουτάφι και άλλα. Πρόκειται για υλικές εκφράσεις του αγροτικού βίου

43

και για αντικείμενα που δεν θα αντικαθίσταντο παρά με την εκμηχάνιση της αγροτικής παραγωγής από τα μέσα του 20ού αιώνα και έπειτα. Παράλληλα με τα βασικά καλλιεργούμενα προϊόντα, συνυπήρχε ο κόσμος της κτηνοτροφικής παραγωγής. Τα κοπάδια προβάτων και γιδιών παρείχαν γάλα, κρέας, μαλλί και δέρματα, καλύπτοντας βασικές διατροφικές και ενδυματολογικές ανάγκες του πληθυσμού. Πρόκειται κυρίως για μια οικονομία του ορεινού χώρου της κορινθιακής ενδοχώρας και για έναν πληθυσμό σε κίνηση,

καθώς οι τσοπάνηδες περνούσαν μεγάλο μέρος του χρόνου τους μακριά από τη μόνιμη κατοικία τους, ζώντας σε χαμηλότερα υψόμετρα, σε καλύβια —ορισμένα από τα οποία στο πέρασμα του χρόνου μετεξελίχθηκαν σε χωριά. Σε γεωγραφικές περιοχές του χώρου της Κορινθίας, εξάλλου, δεν δραστηριοποιούνταν μοναχά οι ντόπιοι κτηνοτρόφοι, αλλά παραχείμαζαν μέχρι και την περίοδο του Μεσοπολέμου αντίστοιχοι πληθυσμοί προερχόμενοι από την κεντρική Πελοπόννησο (Ψυχογιός - Παπαπέτρου 1984).

44

43. Ξυλόκαστρο. Βοσκός στον ποταμό Σύθα (Τρικαλιώτικος). Επιστολικό δελτάριο, δεκαετία 1930. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

44. Φωτογραφία από γιορτινή συγκέντρωση σε υπαίθριο χώρο σε περιοχή της Κορινθίας. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 3035

45. Εορταστικό πασχαλινό γεύμα στην Κόρινθο το 1930. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2662

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΟΝ ΔΗΜΟΣΙΟ ΧΩΡΟ

Στην ύπαιθρο της Κορινθίας, όπως σε όλες τις προβιομηχανικές παραδοσιακές κοινωνίες, ο χρόνος ήταν άρρηκτα συνδεδεμένος με τις φυσικές, αγροτικές και θρησκευτικές ρυθμίσεις της ζωής. Πέρα από τους καταναγκασμούς του κύκλου των γεωργοκτηνοτροφικών εργασιών, ο αγροτικός πληθυσμός διατηρούσε ένα πλήθος πρακτικών κοινωνικότητας. Πρόκειται για πρακτικές που είχαν χωρικά προσδιορισμένη διάσταση, καθώς κεντρικούς τόπους συνάντησης αποτελούσαν οι εκκλησίες, οι πλατείες, οι κρήνες και τα καφενεία, λειτουργώντας ως σημεία επαφής και αλληλεπίδρασης της κοινότητας. Οι υπαίθριοι αυτοί χώροι μετατρέπονταν σε πόλους της ζωής του χωριού, ιδιαίτερα κατά τις θρησκευτικές εορτές και τις σχολές. Σε τέτοιες περιστάσεις οργανώνονταν πανηγύρια, όπου η μουσική, ο χορός και το τραγούδι συνόδευαν σημαντικά γεγονότα της ζωής. Παραδοσιακά μουσικά όργανα δημιουργούσαν το ηχητικό τοπίο των πανηγυριών, στα οποία συμμετείχε και κόσμος από τα γύρω χωριά, ενισχύοντας τους δεσμούς μεταξύ των κοινοτήτων.

45

46. Χωρικοί στην Κορινθία. Επιστολικό δελτάριο. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

Η ζωή στην κορινθιακή ύπαιθρο: Η αφήγηση της έκθεσης

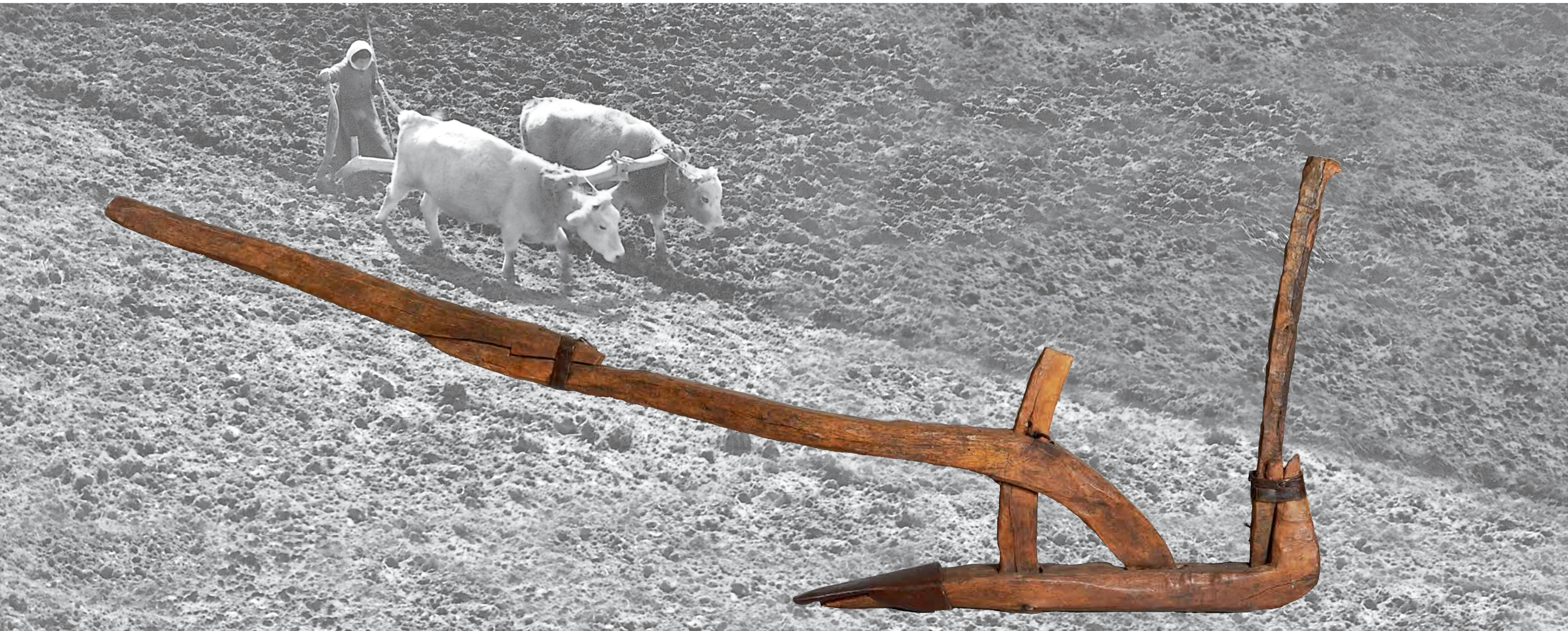
ΜΑΡΙΑ ΜΕΞΙΑ, ΜΑΡΙΑ ΠΕΤΡΑΚΑΚΗ

Στον πρώτο όροφο του Μουσείου αναπτύσσεται ο **θεματικός άξονας της ζωής στην κορινθιακή ύπαιθρο** από το β΄ μισό του 19ου έως το α΄ μισό του 20ού αιώνα, σε τρεις ευρείες ενότητες: **«Στον αγρό»**, **«Στο σπίτι»**, **«Στη ρούγα»**. Οι ενότητες παραπέμπουν στους βασικούς χώρους όπου εκτυλίσσεται ο αγροτικός βίος: το χωράφι, το σπίτι, την πλατεία. Οι τρεις αυτοί τόποι συνδέονται επίσης με τις έννοιες του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου και ταυτόχρονα ορίζουν συμβολικά τους χρόνους εργασίας και ανάπαυλας, σύμφωνα με τον ετήσιο εθιμικό κύκλο. Τα αντικείμενα που παρουσιάζονται στις παραπάνω ενότητες αποτελούν τεκμήρια του προβιομηχανικού παραδοσιακού τρόπου ζωής και εργασίας. Αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αποτελεί το ξύλινο αλέτρι, το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως βασικό εργαλείο για το όργωμα

της γης από τα αρχαία χρόνια έως και τις αρχές του 20ού αιώνα. Το σχήμα, τα υλικά και ο τρόπος κατασκευής του ταιριάζουν με την περιγραφή του αρχαίου ποιητή του 8ου αιώνα π.Χ. Ησιόδου, στο έργο του «Έργα και Ήμέραι». Για τον λόγο αυτό ονομάζεται και ψιόδειο άροτρο. Κατασκευαζόταν από τον ίδιο τον γεωργό και συνήθως ήταν μονοκόμματο. Αποτελείται από το κυρίως αλέτρι (αλετροπόδα), που φέρει στην απόληξή του το σιδερένιο υνί, που σκάβει τη γη, και το σταβάρι, ένα μονοκόμματο επίμηκες ξύλο στο οποίο γινόταν η ζεύξη των ζώων. Στην περιοχή της Κορινθίας συναντά κανείς και ξύλινα αλέτρια, φτιαγμένα από περισσότερα κομμάτια.

47. Ξύλινο αλέτρι στον τύπο του
ησιόδειου. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1702

48. Όργωμα με βόδια που σέρνουν
ξύλινο αλέτρι. Φωτογραφία Τάκη
Τλούπα. Φωτογραφικό αρχείο
Βάνιας Τλούπα.

49

50

Η καλλιέργεια των δημητριακών

Το όργωμα και η σπορά, ο θερισμός, το αλώνισμα και το λίκνισμα, αποτελούν τα στάδια της καλλιέργειας και συγκομιδής των δημητριακών. Σημαντικά εργαλεία για τις εργασίες αυτές εκτός από το αλέτρι ήταν τα δρεπάνια, οι αδοκάνες και τα καρπολόγια. Μεταξύ των εκθεμάτων παρουσιάζεται η ξύλινη αδοκάνα, η οποία φέρει στην κάτω πλευρά της σχισμές όπου τοποθετούνταν κοφτερές πέτρες ή σιδερένια πριονωτά ελάσματα. Η αδοκάνα ζευόταν στα ζώα με την οδοντωτή της πλευρά προς το έδαφος.

Ο γεωργός στεκόταν επάνω της και οδηγούσε τα ζώα να γυρνούν στο αλώνι με τα σκορπισμένα στάχυα, τα οποία τεμαχίζονταν από την κοφτερή της επιφάνεια. Στη συνέχεια, για το λίκνισμα, δηλαδή τον διαχωρισμό του καρπού από τα άχυρα, χρησιμοποιούνταν τα καρπολόγια, ξύλινες μακριές πιρούνες και ξύλινα φτυάρια. Το ζύγισμα, η μεταφορά και το άλεσμα των καρπών, ιδιαίτερα του σιταριού, ήταν σημαντικές επίσης διαδικασίες για την προμήθεια του αλευριού, βασικής πρώτης ύλης για την παρασκευή του ψωμιού και πολλών άλλων διατροφικών ειδών.

49. Καρπολόγια για το λίκνισμα. Ο γεωργός πετούσε ψηλά τα αλωνισμένα στάχυα και με την βοήθεια του ανέμου γινόταν ο διαχωρισμός των καρπών από τα άχυρα. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1716, 1705

50-51. Ξύλινη αδοκάνα για το αλώνισμα. Διακρίνεται μέρος της αλυσίδας για την ζεύξη της με τα ζώα. 50. Πλευρά τεμαχίσματος 51. Πλευρά στην οποία στέκεται ο γεωργός. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1708

51

Η καλλιέργεια της ελιάς

Η ελιά είναι δέντρο με μεγάλη εξαπλωση σε όλη την κορινθιακή ύπαιθρο. Οι καρποί της ήταν ανέκαθεν σημαντικόί για την καθημερινή διατροφή των αγροτικών πληθυσμών και εξασφάλιζαν το λάδι, που αποτελούσε βασικό αγαθό επιβίωσης αλλά και πηγή εισοδήματος σε κάποιες περιπτώσεις.

Με την κατάλληλη περιποίηση και φροντίδα, η ελιά αποκτά μακροβιότητα και μεγάλη αναπαραγωγική δύναμη. Τα στάδια που προηγούνται μέχρι και τη συγκομιδή του καρπού, είναι ιδιαίτερα σημαντικά για την επίτευξη της μέγιστης και ποιοτικότερης σοδειάς. Αυτό επιβεβαιώνει και το σχετικό αφιέρωμα στην εφημερίδα “Κορινθιακή Ηχώ” το έτος 1938,

στο οποίο δίνονται συμβουλές προς τους ελαιοκτηματίες για την καλλιέργειά της. Όπως αναφέρεται, η προετοιμασία του εδάφους που θα φυτευθούν τα νέα φυτά, οι αποστάσεις που πρέπει να τηρούνται μεταξύ τους, το προσεκτικό όργωμα και σκάλισμα, η απομάκρυνση των αγριόχορτων, η δημιουργία λάκκων γύρω από τους κορμούς των δέντρων για να συγκρατείται το βρόχινο νερό και η κατάλληλη

λίπανση, εξασφαλίζουν στα ελαιόδεντρα τα απαραίτητα επίπεδα αέρα, υγρασίας και θρεπτικών συστατικών. Η συγκομιδή της ελιάς ακολουθεί διαχρονικές πρακτικές που διατηρούνται σχεδόν αναλλοίωτες έως σήμερα. Η έκθλιψη των καρπών γινόταν στα λιοτρίβια,

αρχικά σε πέτρινους μύλους που περιστρέφονταν συνήθως από ζώα. Ο πολτός που προέκυπτε έμπαινε σε τρίχινα χειροποίητα σακιά, τα μουτάφια. Τα μουτάφια στιβάζονταν το ένα πάνω στο άλλο και τοποθετούνταν σε ειδικά πιεστήρια, προκειμένου να γίνει η συλλογή του λαδιού.

52-53. Απόσπασμα εφημερίδας «Κορινθιακή Ηχώ», 18 Δεκεμβρίου 1938.

54. Μουτάφι. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1775

55. Πέτρινη βάση για την σύνθλιψη του καρπού της ελιάς. Διακρίνονται κυκλικές οπές για τους ξύλινους μοχλούς και αυλάκι που καταλήγει σε λεκάνη απορροής. Α. Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1771

Η καλλιέργεια του αμπελιού

Η καλλιέργεια του αμπελιού γινόταν για το κρασί και τα παράγωγά του, αλλά και για να καταναλωθεί ο καρπός του ως φρούτο φρέσκο ή αποξηραμένο (σταφίδα). Η παραγωγή του κρασιού και αποσταγμάτων, όπως το τσίπουρο ή η ρακή, αποτελούσε μέρος της παραδοσιακής οικοτεχνίας. Στο ξύλινο πατητήρι, ολόκληρο σκαμμένο σε κορμό πλατάνου, γινόταν ένα πρώτο πάτημα των σταφυλιών με τα πόδια, συνήθως στο αμπέλι. Ο πολτός αυτός μαζευόταν από το στόμιο που είναι διαμορφωμένο στη μία στενή του πλευρά.

Στην ξύλινη μαγγάνα (στρίβλα), τοποθετούνταν τα στέμφυλα ή τσίπουρα (πολτός από το πρώτο πάτημα), για να πιεστούν και να αποδώσουν τον μούστο, ο οποίος έρρεε από τις οπές του κάδου στη βάση της στρίβλας και απο εκεί σε ξύλινες λεκάνες. Το ρακοκάζανο είναι ένα είδος αποστακτήρα, για την απόσταξη των στέμφυλων και την παραγωγή τσίπουρου, ρακής ή άλλων ποτών. Αποτελείται από τρία τμήματα: το καζάνι, τον αποστακτήρα και τον μακρύ σωλήνα που μετέφερε τους υγροποιημένους ατμούς σε άλλο δοχείο.

56. Ρακοκάζανο. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1782
57. Ξύλινο πατητήρι. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1776
58. Στρίβλα. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1779

Η κτηνοτροφία

Τα επιλεγμένα εκθέματα, απτές αποτυπώσεις της νομαδικής ή ημι-νομαδικής ζωής των βοσκών και της καθημερινής φροντίδας του κοπαδιού που εξασφάλιζε τα κύρια κτηνοτροφικά προϊόντα, αναδεικνύουν την κτηνοτροφία ως μία εξίσου σημαντική δραστηριότητα του αγροτικού πληθυσμού στην Κορινθία.

Τα κοπάδια αποτελούνταν από γίδια και πρόβατα. Οι τσοπάνηδες χρησιμοποιούσαν διάφορες πρακτικές για να ξεχωρίζουν τα ζώα: τους έδιναν ονόματα ανάλογα με διακριτά τους χαρακτηριστικά ή τα σημάδευαν. Η πιο συνηθισμένη πρακτική αναγνώρισης ήταν τα κουδούνια. Διακρίνονται σε χυτά και σφυρήλατα. Κρέμονταν από τον λαιμό των πιο όμορφων και γερών

ζώων, είτε με δερμάτινα λουριά είτε με ξύλινες γυριστές βέργες. Το μέγεθος και ο ήχος τους προορίζονταν για συγκεκριμένα ζώα με ειδικά χαρακτηριστικά, για τον καλύτερο έλεγχο του κοπαδιού. Τα κουδούνια τα κρεμούσαν στα ζώα την άνοιξη και τα έβγαζαν τον χειμώνα, μια και τότε δεν ήταν απαραίτητα καθώς τα ζώα δεν έβγαιναν για βοσκή.

59

60

59. Βοσκοί στην Αρχαία Κόρινθο. Επιστολικό δελτάριο. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

60. Χυτά κουδούνια από λιωμένο κράμα μετάλλων σε σχήμα κόλουρου κώνου. Ονομάζονται «κύπροι» και διακοσμούνται με ανάγλυφα αφηρημένα γεωμετρικά σχέδια. Μικρότεροι κύπροι τοποθετούνται στο εσωτερικό τους για γλωσσίδα. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2042, 2044, 2038, 2047

61. Σφυρήλατα κουδούνια από επιχάλκωμένη λαμαρίνα. Τα γλωσσίδα τους είναι μικρά σιδερένια ραβδάκια. Ο ήχος τους προκύπτει με το «σκάλισμα», δηλαδή την ειδική σφυρηλάτηση που αφήνει λεπτές χαρακιές γύρω από το κάθε κουδούνι. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1804,2107,2133

61

62

62. Χαντρολαίμια για την προστασία των ζώων από το “κακό μάτι”.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1762, 1763

63. Υφαντό για τα ζώα. Στο κέντρο του φέρει ρόμβο με σταυρό και γύρω του απλώνονται σχηματοποιημένα φυτικά σχέδια. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1761

64. Λουτράκι. Πωλητές γάλακτος. Επιστολικό δελτάριο. Συλλογή Γ.Δ.Γεώργα

63

Τα ζώα στις αγροτικές εργασίες

Τα οικόσιτα ζώα και ειδικότερα αυτά που είχαν ουσιαστική συμβολή στις αγροτικές εργασίες, όπως άλογα, μουλάρια, γαϊδούρια και βόδια, ήταν απαραίτητα σε κάθε οικογένεια. Πολύ συχνά κάποια από αυτά στολίζονταν από τους ιδιοκτήτες τους με χαντρολαίμια, κορδόνια στα οποία κρέμονταν χάντρες και

φούντες. Σε ξεχωριστές περιστάσεις η ράχη και τα καπούλια των ζώων στολίζονταν με ειδικά υφαντά —για να μεταφέρουν προικιά ή να πάρουν μέρος σε κάποια εορταστική πομπή.

64

Ο ρουχισμός της οικογένειας

Τα υφαντά αποτελούσαν τον ρουχισμό του σπιτιού και της οικογένειας· κατασκευάζονταν στον αργαλειό από μαλλί, βαμβάκι, λινάρι και σπανιότερα από μετάξι. Η δημιουργία τους ήταν γυναικεία ενασχόληση και απαιτούσε πολλά στάδια κατά την προετοιμασία των πρώτων υλών, με τη χρήση ποικίλων χειροποίητων εργαλείων. Πολλά από αυτά αποτελούν εξαιρετικά δείγματα ξυλογλυπτικής. Ιδιαίτερα οι ρόκες, με τις οποίες γινόταν το γνέσιμο,

δηλαδή το στρίψιμο του μαλλιού σε κλωστή, διακοσμούσαν συχνά με φυτικές, ζωικές και ανθρωπόμορφες παραστάσεις. Οι γυναίκες έγνεθαν παράλληλα με άλλες εργασίες μέσα ή έξω από το σπίτι, αλλά και σε παρέες στις γειτονιές. Η ύφανση απαιτούσε δεξιότητες και πολύωρη ενασχόληση. Ήταν τόσο σημαντική εργασία, ώστε τα εργαλεία της υφαντικής έλαβαν συμβολικές προεκτάσεις και συνδέθηκαν με πολλά έθιμα και δοξασίες. Ο πρακτικός και διακοσμητικός ρόλος των υφαντών επηρέασε

τη μορφή και την αισθητική τους. Στην Κορινθία, όπως και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, συναντά κανείς μεγάλη ποικιλία χρωμάτων, διακοσμητικών μοτίβων και τεχνικών κατασκευής. Η φροντίδα του ρουχισμού, όπως το πλύσιμο και το σιδέρωμα, ήταν κοπιαστικές εργασίες. Στην έκθεση παρουσιάζονται σχετικά αντικείμενα —το μεγάλο καζάνι για το ζεμάτισμα του νερού, μία σκάφη πλυσίματος και τρία διαφορετικά σίδερα σιδερώματος. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει το χάλκινο σίδερο για τη φουστανέλα: τριγωνικό, με στρογγυλεμένα τοιχώματα για να διευκολύνεται το σιδέρωμα των πτυχών της φουστανέλας, θερμαινόταν με κάρβουνα και αποτελούσε μέρος του εξοπλισμού του ειδικού ράπτη για τις ελληνικές ενδυμασίες (ελληνοράπτη).

65. Ταγάρι μεγάλων διαστάσεων για μεταφορά πίτας. Και οι δύο του όψεις φέρουν διακόσμηση σε τρεις οριζόντιες ζώνες, με τα χαρακτηριστικά για την Κορινθία ρομβοειδή πολύχρωμα μοτίβα. Περιμετρικά στολίζεται με πλούσια, πολύχρωμα κρόσσια. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1035
66. Ο ρουχισμός του σπιτιού περιλάμβανε πολλά είδη υφαντών, Στην Κορινθία συναντάμε πολύ συχνά τις καραμελωτές κουβέρτες σε έντονα χρώματα, οι οποίες παίρνουν το όνομά τους από τα διακοσμητικά τους μοτίβα. Το χιράμι ήταν ένα είδος σεντονιού σε υπόλευκο χρώμα, υφασμένο από μαλλί και βαμβάκι και διακοσμημένο με κόκκινες ρίγες. Σε πολλά χιράμια συναντάμε το μονόγραμμα της γυναίκας που τα ύφαινε.

67. Ξυλόγλυπτες ρόκες σε διάφορα σχήματα. Οι ρόκες κατασκευάζονταν συνήθως από τσοπάνηδες. Οι πιο συνηθισμένες και πιο εύκολες στην κατασκευή, ήταν αυτές σε σχήμα Φ. Οι μονοκόματες σκαλιστές ρόκες απαιτούσαν μεγαλύτερη επιδεξιότητα. Συνήθως διακοσμούνταν με γραμμικά και φυτικά μοτίβα, σταυρούς και ανθρώπινες μορφές. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1939-1941, 1943, 1944

68. Σίδερο σιδερώματος για φουστάνελα. Χρησιμοποιούνταν συνήθως από επαγγελματίες ράφτες. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1902

69. Πήλινη στάμνα για την μεταφορά νερού. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1930

70-71. Φλασκή από κασσίτερο με εγχάρκτη διακόσμηση, για την μεταφορά και πόση υγρών, κυρίως κρασιού. Ανάμεσα στα διακοσμητικά του στοιχεία διακρίνονται η χρονολογία κατασκευής του, 1924, η υπογραφή του τεχνίτη: «ΔΙΑ ΧΕΙΡΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ» και άλλες επιγραφές, που παρακινούν τους συνδαιτημένους να πιούν κρασί και να ευχαριστηθούν: «ΟΡΙΣΤΕ ΦΙΛΟΙ», «ΒΙΒΑ», «ΧΕΡΕΤΕ ΦΙΛΟΙ». Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1919.

68

69

70

Η διατροφή της οικογένειας

Οι καθημερινές συνήθειες που συνδέονταν με την κάλυψη των βασικών διατροφικών αναγκών αποτυπώνονται στην οργάνωση της κουζίνας της αγροτικής οικίας. Σε αυτήν υπήρχαν τα απολύτως αναγκαία οικιακά σκεύη για την προετοιμασία, τη μεταφορά και την κατανάλωση της τροφής, τα οποία ήταν ολιγάριθμα. Τοποθετούνταν εμφανώς σε ράφια ή κρέμονταν στους τοίχους. Τεντζερέδες για το μαγείρεμα, ταψιά, δοχεία μεταφοράς και φύλαξης υγρών, καθώς και είδη σερβιρίσματος κατασκευάζονταν από χαλκό και έφεραν εσωτερικά επιστρώσεις από κασσίτερο για να προλαμβάνεται ο κίνδυνος της οξείδωσης. Πήλινα αγγεία, κανάτια και στάμνες, χρησιμοποιούνταν επίσης για μεταφορά υγρών και αποθήκευση τροφίμων.

71

Τα έπιπλα και η οικοσκευή

Οι μικροί χώροι του αγροτικού σπιτιού, στους οποίους συμβίωναν πολυμελείς οικογένειες, επέβαλλαν και τον λιτό εξοπλισμό της κατοικίας με τα πιο αναγκαία έπιπλα καθημερινής χρήσης, όπως τα σκαμνιά, το χαμηλό στρογγυλό τραπέζι (σοφράς) και το πρόχειρο κρεβάτι. Πολλά από αυτά τα έπιπλα κατασκευάζονταν από τους ίδιους τους χρήστες. Η υπόλοιπη οικοσκευή συνήθως περιλάμβανε μία κασέλα στην οποία αποθηκευόνταν ρουχισμός ή πρώτες ύλες διατροφής, την κούνια του

μωρού και ένα ντουλάπι, πρόσθετο ή χωνευτό στον τοίχο, για την τοποθέτηση τροφίμων. Μια απλή αλλά απαραίτητη κατασκευή αποτελούσε το εικονοστάσι, στο οποίο φυλάσσονταν τα στέφανα του γάμου σε ειδική θήκη (στεφανοθήκη) καθώς και αντικείμενα θρησκευτικής πίστης και λατρείας, όπως εικόνες αγίων, το καντήλι, το θυμιατό και ενθυμήματα-ευλογίες από την εκκλησία (σταυρολούλουδα, λουλούδια επιταφίου, το κόκκινο αυγό της Μεγάλης Πέμπτης κ.ά.).

72. Ξύλινη σκαλιστή στεφανοθήκη, με επίστεψη σταυρού. Η μπροστινή όψη της φέρει γραμμικό διάκοσμο και σχηματοποιημένα ελικοειδή φύλλα. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1614

73. Τρίπτυχο των αρχών του 18ου αιώνα. Στο κεντρικό του φύλλο εικονίζεται παράσταση Δέησης και οι άγιοι Χαράλαμπος, Νικόλαος και Αθανάσιος. Αριστερά εικονίζονται η αγία Παρασκευή και ο άγιος Γεώργιος και δεξιά ο προφήτης Ηλίας και ο άγιος Δημήτριος. Η εξωτερική όψη του τριπτύχου είναι ακόσμητη. Διαστάσεις: 0,31×0,21×0,04μ. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2967/13

Στη ρούγα

Οι συνάξεις

Οι κοινωνικές εκδηλώσεις λάμβαναν χώρα συνήθως στην ύπαιθρο, στις εκκλησίες, στις πλατείες, στις κρήνες και στα καφενεία. Οι θρησκευτικές εορτές, τα ορόσημα του βίου, οι μεταβάσεις και τα μεταίχμια του εθιμικού αγροτικού κύκλου, αποτελούσαν αφορμές για συναναστροφές και διασκεδάσεις, συχνά με τη συνοδεία μουσικών οργάνων. Στις γιορτινές μέρες και στις επίσημες περιστάσεις, γυναίκες και άνδρες ντύνονταν την «καλή» τους φορεσιά.

74

74. Νταούλι, ποντιακή λύρα, κλαρίνο και λαούτο. Το νταούλι απαντάται σχεδόν σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο. Κατασκευαζόταν από έναν ξύλινο κύλινδρο, σκεπασμένο στις δύο πλευρές

του με κατσικίσιο δέρμα, τεντωμένο με σχοινί. Το μέγεθος ποικίλλει από περιοχή σε περιοχή και συχνά εξαρτόταν από την σωματική διάπλαση του νταουλιέρη. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1699α,β, 1714, 1698, 1619

75. Η Αλκμήνη Γαρταγάνη με μουσική κομπανία, κατά την διάρκεια επιτόπιας καταγραφής.

75

76

77

76–78. Γιλέκο, φουστανέλα και τουζλούκια ανδρικής γιορτινής ενδυμασίας. Αρχές 20ού αιώνα. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1013-1016

79. Δερμάτινο σελάχι χωρισμένο σε θέσεις-θήκες, στις οποίες τοποθετούνταν προσωπικά αντικείμενα, όπως καπνοσακούλα, τσιμπούκι, πουγγί με χρήματα και μαχαίρι. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 46

78

79

Η ανδρική γιορτινή φορεσιά που παρουσιάζεται στην έκθεση προέρχεται από την περιοχή Αγίου Βασιλείου Κορινθίας και τοποθετείται χρονολογικά στις αρχές του 20ού αιώνα. Ο ίδιος τύπος ενδυμασίας

χρησιμοποιήθηκε και στην ευρύτερη περιοχή της Κορινθίας. Η φορεσιά χαρακτηρίζεται από την πολύπτυχη φουστανέλα, η οποία κατασκευαζόταν από λευκό βαμβακερό ύφασμα που κοβόταν σε τριγωνικά κομμάτια, τις λόξες ή λαγκιόλια ή λατζούλια. Μία καλή φουστανέλα αποτελούνταν ακόμη και από 400 λαγκιόλια. Στο πάνω μέρος του κορμού φοριόταν αρχικά βαμβακερή φανέλα με λεπτά κόκκινα και μπλε κεντήματα στα μανίκια κι από πάνω λευκό πουκάμισο με μικρό όρθιο γιακά και φαρδιά μανίκια. Ακολουθούσε το σκουρόχρωμο σταυρωτό γιλέκο από τσόχα, διακοσμημένο με μαύρα γαϊτάνια. Στη μέση τυλιγόταν μεταξωτό ριγωτό ζωνάρι και στο κεφάλι τοποθετούνταν φέσι σε βαθύ κόκκινο χρώμα. Στα πόδια φοριούνταν μακριές υπόλευκες πλεχτές κάλτσες κι από πάνω ένα είδος περικνημίδας, τα τουζλούκια, στολισμένα με χρυσοκίτρινα γαϊτάνια. Εξάρτημα της φορεσιάς αποτελούσε το σελάχι, δερμάτινη θήκη που στερεωνόταν στη μέση. Παράλληλα με τη φουστανέλα, αρκετοί ήταν οι άνδρες που χρησιμοποιούσαν δυτικού τύπου ενδύματα (σακάκι-παντελόνι), ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα.

Ο παλαιός τύπος της γιορτινής γυναικείας φορεσιάς, η οποία φορέθηκε σχεδόν σε όλη την Κορινθία, είναι γνωστός και ως «φορεσιά της Περαχώρας» και έχει τις απαρχές του σε ενδυματολογικά σχήματα του 14ου και του 15ου αιώνα. Χρησιμοποιήθηκε κατά περιοχή έως και τις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα, όταν πια άρχισε να διαμορφώνεται ένας νεότερος τύπος ενδυμασίας ο οποίος ενσωμάτωνε υλικά και σχέδια της εποχής, όπως αγοραστά υφάσματα, έτοιμα διακοσμητικά στοιχεία και κεντήματα βασισμένα στα σχέδια των περιοδικών μόδας. Κύριο χαρακτηριστικό στοιχείο του παλαιού τύπου της γιορτινής γυναικείας φορεσιάς είναι το λευκό βαμβακερό υφαντό πουκάμισο. Έφερε στο κάτω μέρος του πλούσιο κεντητό διάκοσμο, ο οποίος αποτελούνταν από συνδυασμούς διαφορετικών βελονιών

80, 82, 83. Κολονάτα κορινθιακά πουκάμισα, που φοριούνταν ως γιορτινά και νυφικά. Σύμφωνα με την Αγγελική Χατζημιχάλη, οι γυναίκες έπαιρναν στην προίκα τους πέντε έως έξι πουκάμισα, από τα οποία το νυφάτικο χρησιμοποιούνταν και ως νεκρικό ένδυμα (Χατζημιχάλη, 1978). Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2541,2609,2611

81. Χαρακτικό που απεικονίζει γυναίκα από το χωριό Άγιος Βασίλειος Κορινθίας. Henri Belle, Παρίσι. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2504

84

85

σε πολύ πυκνό σχέδιο. Το σχέδιο αυτό ανέβαινε από τον ποδόγυρο προς το στήθος, σχηματίζοντας κατακόρυφα στενόμακρα κεντήματα, που θυμίζουν κολόνες ή στύλους. Για τον λόγο αυτό, το πουκάμισο ονομάστηκε «κολονάτο». Τα κεντήματα του πουκαμίσου διαφοροποιούνταν ανάλογα με την περιοχή, κυρίως ως προς το είδος της κλωστής. Έτσι, στην περιοχή της Περαχώρας χρησιμοποιούνταν μάλλινες κλωστές, ενώ στην περιοχή της Βόχας μεταξωτές. Τα παλαιότερα πουκάμισα της φορεσιάς ήταν αμάνικα, ενώ αργότερα προστέθηκαν κεντητά μανίκια.

Η εικόνα του πουκαμίσου συμπληρωνόταν με την τραχηλιά, ένα ολοκέντητο κομμάτι υφάσματος που ραβόταν πρόσθετα στο ύψος του στήθους.

Το αμάνικο πουκάμισο συνόδευε ο τζάκος. Πρόκειται για ένα υπόλευκο υφαντό μπούστο με κεντητά κοντά μανίκια, στο οποίο στερεώνονταν επιπλέον κεντημένα κατωμάνικα.

84. Τζάκος γιορτινής ενδυμασίας. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2014

85. Λεπτομέρεια κεντήματος μανικιών γιορτινού πουκαμίσου. Τα κεντήματα αυτά φημίζονταν για την πολύ δύσκολη τεχνική τους. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2541

86. Τραχηλιά γιορτινής ενδυμασίας. Στόλιζε το μπροστινό μέρος του πουκαμίσου, το οποίο ήταν εντελώς ακόσμητο. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2613

86

Ο κύριος επενδύτης της φορεσιάς ήταν το σιγκούνι, μάλλινο και υφασμένο στον αργαλειό με λευκά νήματα. Στολιζόταν από ραφτάδες, με τερζήδικο κέντημα από μάλλινα και μεταξωτά κορδόνια, χρώματος κίτρινου, πράσινου, μπλε και κόκκινου. Τα σχέδια χωρίζονταν σε οριζόντιες ζώνες, καλύπτοντας σχεδόν όλη την επιφάνειά του. Τον πλούσιο διάκοσμο συμπλήρωναν συχνά πούλιες, χρυσά νήματα και τέλια.

87. Σιγκούνι του παλαιού τύπου της γυναικείας γιορτινής ενδυμασίας. Είναι διακοσμημένο με πολύχρωμα βαμβακερά γαϊτάνια σε κάθετες και οριζόντιες ζώνες. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 43

88

88. Σιγκούνι του παλαιού τύπου της γυναικείας γιορτινής ενδυμασίας. Είναι διακοσμημένο με πολύχρωμα βαμβακερά γαϊτάνια σε κάθετες και οριζόντιες ζώνες και μάλλινα σειρήτια. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 42

89. Μπόλια του παλαιού τύπου της γυναικείας γιορτινής ενδυμασίας. Οι δύο άκρες της είναι κεντημένες με μεταξωτές και βαμβακερές κλωστές και καταλήγουν σε πλούσια κρόσσια με φούντες. Μήκος: 1,62μ., Πλάτος: 0,36μ. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2620

Ο χαρακτηριστικός κεφαλόδεσμος της φορεσιάς σχηματιζόταν από τη μπόλια, μία υφαντή, λευκού χρώματος λωρίδα με μεταξωτά ή μάλλινα κεντήματα στις δύο στενές, κροσσωτές άκρες της. Τυλιγόταν περίτεχνα γύρω από το κεφάλι, δημιουργώντας ένα στεφάνι πάνω από το μέτωπο. Το μήκος της κυμαινόταν από 1 έως 3 περίπου μέτρα και το πλάτος της από 30 έως 40 εκατοστά. Ο κεφαλόδεσμος συμπληρωνόταν από ένα εσωτερικό σκούρο βαμβακερό μαντήλι και κοσμήματα που στερεώνονταν στα μαλλιά και στόλιζαν την πλάτη. Τη φορεσιά ολοκλήρωναν η ποδιά και το ζωνάρι. Οι ποδιές ήταν λευκές, υφασμένες από βαμβάκι σε τετράγωνο σχήμα. Όπως και στα πουκάμισα, τα κεντήματά τους κάλυπταν το κάτω τμήμα και ανέβαιναν προς τα πάνω σε κολόνες. Ελάχιστες ποδιές αυτού του τύπου σώζονται έως σήμερα. Το ζωνάρι είχε χρώμα κόκκινο και μήκος περίπου 3 μέτρα. Κατασκευαζόταν με την τεχνική του sprang, μία τεχνική πλεξίματος γνωστή από τους αρχαίους χρόνους. Η κατασκευή του ήταν μία ιδιαίτερα κοπιαστική εργασία για τις γυναίκες· όταν τη σταμάτησαν, τα ζωνάρια κληροδοτούνταν από μάνα σε κόρη.

89

Ο νεότερος τύπος της γιορτινής γυναικείας φορεσιάς διαμορφώθηκε σταδιακά, με την απλοποίηση τμημάτων του παλαιού τύπου και την ενσωμάτωση νέων χαρακτηριστικών, κυρίως όσον αφορά τα υλικά κατασκευής και τα σχέδια διακόσμησης. Το σιγκούνι παρέμεινε ο βασικός επενδύτης. Ήταν λευκό, εφαρμοστό στη μέση, διακοσμημένο με λωρίδες από βελούδο ή μετάξι, λευκές ή μαύρες, κεντημένες με πολύχρωμα άνθη. Εσωτερικά φοριόταν η πόλκα ή μπόλκα, μία μπλούζα με μακρύ μανίκι, από βαμβακερό ή μεταξωτό ύφασμα, στολισμένη στο στήθος με πιετάκια. Συνδυαζόταν με ανάλογη ως προς τα υλικά μακριά φούστα με σούρες στη μέση. Η ποδιά ήταν από λινό, βαμβακερό ή μεταξωτό ύφασμα. Είχε στρογγυλεμένες γωνίες και τελείωμα από δαντέλα ή βολάν. Διακοσμούσαν με πολύχρωμα μεταξωτά κεντήματα. Το κεφάλι κάλυπτε λευκό μεταξωτό μαντήλι, αγορασμένο από πλανόδιους εμπόρους. Λευκές κάλτσες και αγοραστά μαύρα παπούτσια συμπλήρωναν τη φορεσιά.

90. Φωτογραφία οικογένειας. Η γυναίκα φορά κορινθιακή ενδυμασία νεότερου τύπου (βλάχικα), ενώ ο άντρας κοστούμι εποχής.

91. Φωτογραφία γάμου. Ο άνδρας φορά κοστούμι εποχής, ενώ η γυναίκα είναι ντυμένη με την κορινθιακή ενδυμασία νεότερου τύπου (βλάχικα). Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2207

92. Μεταξωτή, ολοκέντητη ποδιά, της γυναικείας γιορτινής ενδυμασίας του νεότερου τύπου. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2016

93. Σιγκούνι του νεότερου τύπου της
γυναικείας γιορτινής ενδυμασίας.
Διακοσμείται με οριζόντιες και κάθετες
βελούδινες ταινίες, που φέρουν
μεταξωτά πολύχρωμα κεντήματα
και εναλλάσσονται με βαμβακερές
λωρίδες και πολύχρωμα σειρήνια.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2542

Η εκκλησία του χωριού

Ο ναός αποτελούσε σημείο αναφοράς για την κοινότητα. Συγκέντρωνε τους ανθρώπους του χωριού προκειμένου να εκφράσουν την πίστη τους στον Θεό, αλλά παράλληλα συνέβαλλε στο να ενδυναμώνουν τους δεσμούς μεταξύ τους. Το ξυλόγλυπτο μανουάλι της έκθεσης είναι μέρος της σκευής του ναού. Αποτελείται από έναν ξύλινο κορμό με υποδοχή για τα κεριά στο πάνω μέρος και τρία πόδια στο κάτω μέρος. Ο κορμός σχηματίζεται από εναλλασσόμενα καμπύλα τμήματα,

95

96

διακοσμημένα με ελαφρά χάραξη και έξεργους ρόδακες. Μια ομάδα αντικειμένων που απαντάται στους ναούς είναι τα τάματα. Πρόκειται για αντικείμενα που προσφέρονται από τους πιστούς ως ένδειξη ευγνωμοσύνης και ευλάβειας προς το θείο. Φέρουν συμβολικές απεικονίσεις ομοιωμάτων, μέσα από τις οποίες προβάλλεται ο αγώνας του ανθρώπου ενάντια στις ασθένειες και τα ατυχήματα της ζωής ή εκφράζεται η ευχή για την προστασία του ατόμου στις διάφορες δραστηριότητές του. Στη συλλογή του Μουσείου απαντώνται τάματα με ανθρώπινες μορφές ή ανθρώπινα μέλη, μορφές αγίων και αγγέλων, καθώς και τάματα με απεικονίσεις ζώων και σπιτιών.

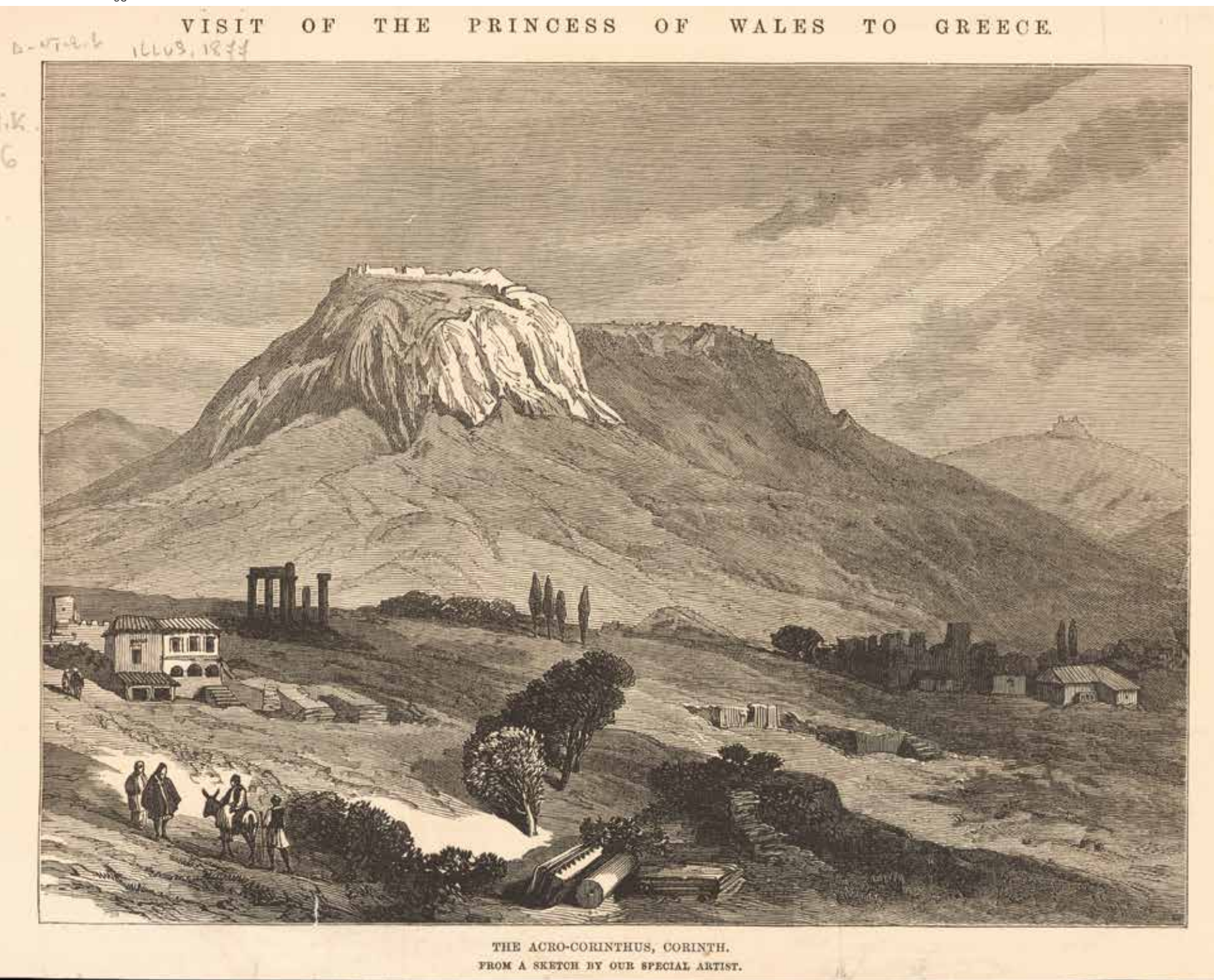
ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανωγειανάκης 1991· Γεωργίου 2024· Γκιργκένης 2001· Ζώρα 1980· Ι.Λ.Μ.Κ. 1998α· Κορρέ-Ζωγράφου 2005· Κορρέ-Ζωγράφου 2008· Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας 1997· Μέξια 2009· Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης 2008· Μουσείο Μπενάκη 1978· Μπαλαφούτας 1998· Παπαγεωργίου 2009· Παπαδημητρίου, 1991· Παπαντωνίου 1976· Παπαντωνίου 1985· Σαρλής 2003· Υπουργείο Πολιτισμού 2006· Χατζημιχάλη 1978· Χρυσάφη-Ζωγράφου 1985

94. Μανουάλι (κηροπήγιο). Ύψος 1,01 μ., 19ος αιώνας. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1450

95-97. Επάργυρα και αργυρά τάματα, κατασκευασμένα με χυτή, εγχάρκτη, εμπίεστη και στικτή τεχνική. Τέλη 19ου-α΄ μισό 20ού αιώνα. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1298-1302, 1304-1306, 1307-1309, 1313-1316, 1342, 1344, 3015

98. Χαρακτικό με τίτλο «Ο Ακροκόρινθος, Κόρινθος». Διακρίνονται ο ναός του Απόλλωνα, αρχαία ερείπια και κατοικίες της περιοχής. The Illustrated London News, 21-04-1877. Αγνώστου δημιουργού. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2526

Ο αστικός χώρος

Μιχάλης Φέστας

ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ: ΣΤΗΝ ΣΚΙΑ ΤΟΥ ΑΚΡΟΚΟΡΙΝΘΟΥ

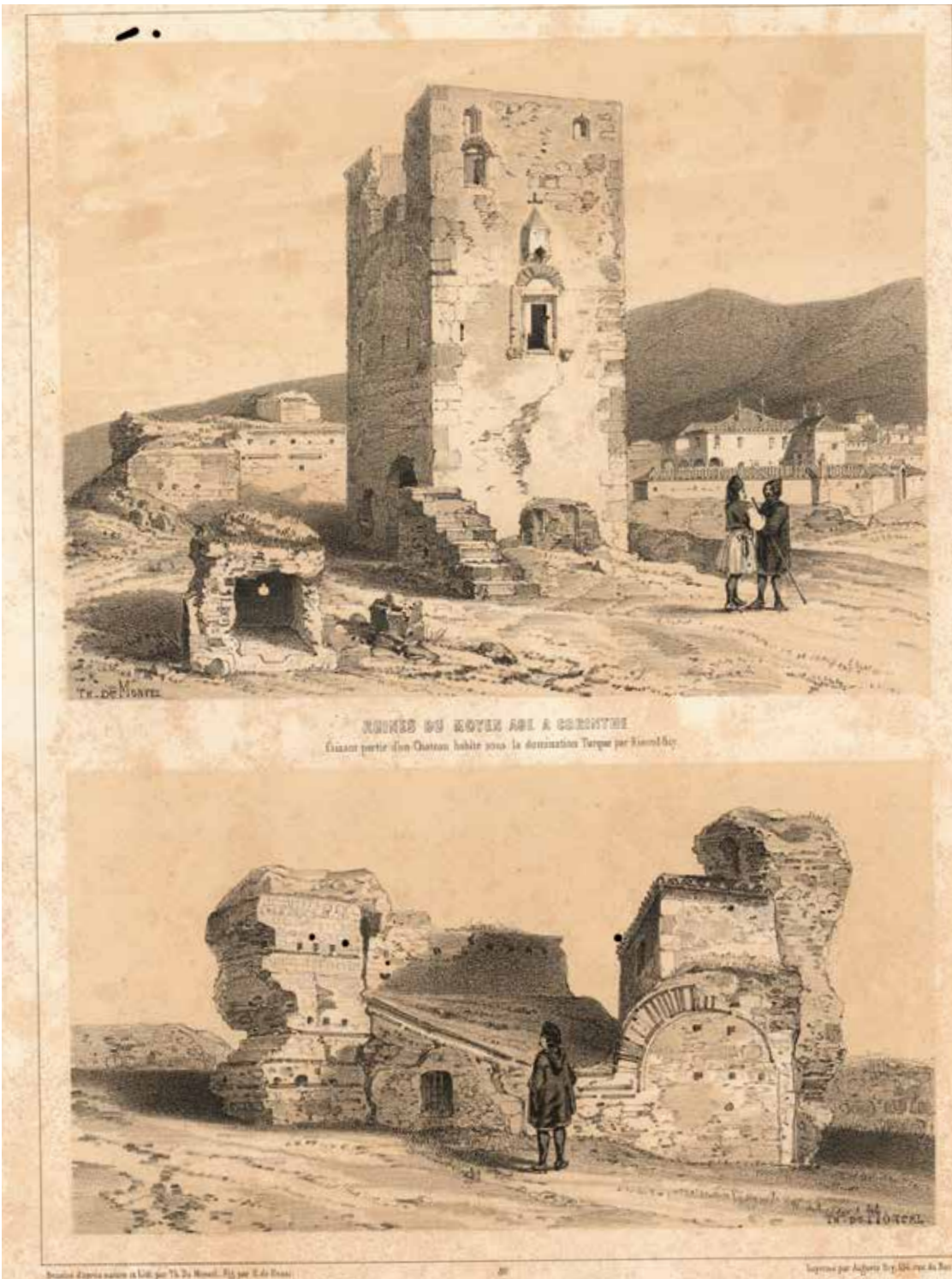
Στα ταραγμένα χρόνια του Μεσαίωνα, ανάμεσα στα δέκα κάστρα που κατασκευάστηκαν στην Κορινθία ο Ακροκόρινθος ήταν το σημαντικότερο. Πράγματι, η θέση του δεν είχε σημασία μόνο για την άμυνα της περιοχής· το φρούριο διέθετε υπερτοπικό χαρακτήρα, καθώς έλεγχε τα χερσαία περάσματα προς την υπόλοιπη Πελοπόννησο. Το κάστρο γνώρισε αλλεπάλληλες κυριαρχίες (φράγκικη, φλωρεντινή, βενετική και οθωμανική) μέχρι την παράδοσή του στους Έλληνες επαναστάτες. Αν και τον 14ο αιώνα διαθέτουμε αναφορές ότι η πόλη της Κορίνθου είχε μεταφερθεί εντός του φρουρίου, στα νεότερα χρόνια οι διαθέσιμες γραπτές πηγές μαρτυρούν την ύπαρξη της πόλης στις παρυφές του οχυρωμένου λόφου, πάντα σε διαρκή συνομιλία με το κάστρο στην κορυφή. Σε μια, σχεδόν εξ ολοκλήρου, γεωργοκτηνοτροφική επαρχία, η Κόρινθος αποτελούσε

το μοναδικό αστικό κέντρο της περιοχής. Σημαντικές πληροφορίες για την πόλη στα τέλη του 17ου αιώνα αντλούμε από τον Βρετανό λόγιο και κληρικό George Wheeler, που βρέθηκε εκεί λίγο πριν την κατάληψη της Πελοποννήσου από τους Βενετούς. Σύμφωνα με αυτόν, (Wheeler 1682, 439-441) η Κόρινθος διοικείτο από Οθωμανούς αξιωματούχους: έναν καδή (ιεροδικαστή), έναν βοϊβόδα (διοικητή) και τον διοικητή του φρουρίου. Ακόμα και αν δεν ήταν πλέον πόλη με την αρχαία έννοια του όρου, μπορούσε να χαρακτηριστεί ως μια σημαντική κωμόπολη. Αποτελείτο από το κάστρο στην ακρόπολη, και από τον κάτω οικισμό ο οποίος απλωνόταν σε μια ήπια πλαγιά που κατέληγε στον Κορινθιακό κόλπο. Τα σπίτια δεν ήταν πυκνά χτισμένα, αλλά διασκορπισμένα σε ομάδες —έξι έως είκοσι το πολύ— και περιτριγυρισμένα από κήπους με πορτοκαλιές, λεμονιές και κυπαρίσσια· στα μεσοδιαστήματα υπήρχαν καλλιεργημένα χωράφια με δημητριακά. Κύρια συνοικία ήταν η αγορά, αποτελούμενη από περίπου 80 έως 100 σπίτια, ενώ στην πόλη

υπήρχαν δύο τζαμιά και μία μικρή εκκλησία αφιερωμένη στην Παναγία. Είναι ενδιαφέρον ότι η πληθυσμιακή μαρτυρία για την παρουσία 80–100 σπιτιών στα τέλη του 17ου αιώνα φαίνεται να συμφωνεί με τη βενετική καταγραφή του έτους 1700, σύμφωνα με την οποία στο κάστρο της Κορίνθου (*Fortessa di Corinto*) και στα καλύβια εκτός αυτού (*Calivia sotto la Fortezza*) καταμετρήθηκαν συνολικά 91 σπίτια, δηλαδή οικογένειες. Η σχέση της κατοίκησης μεταξύ του κάστρου και της πόλης φαίνεται ότι είχε ανατραπεί υπέρ της τελευταίας την περίοδο της δεύτερης οθωμανικής κυριαρχίας της Πελοποννήσου. Γι’ αυτό τον λόγο, στα κείμενα των περιηγητών σημειώνεται ότι η πλειονότητα του πληθυσμού κατοικούσε στην πόλη και λιγότεροι στο κάστρο. Την περίοδο πριν από την Ελληνική Επανάσταση η Κόρινθος εξακολουθούσε να αποτελεί έδρα διοίκησης των Οθωμανών αξιωματούχων της περιοχής. Στο σημείο αυτό, δεν μπορεί να μη γίνει λόγος για την παρουσία του παλατιού του Νουρί Μπέν —πατέρα του Κιαμήλ Μπέν, του Οθωμανού άρχοντα της

99. Χαρακτικό που απεικονίζει μεσαιωνικά ερείπια του παλατιού του Κιαμήλ Μπέν. Th. du Moncel. Παρίσι, 1843. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2165

99

Κορίνθου στην Επανάσταση— το οποίο ξεχώριζε για τον πλούτο και τη μεγαλοπρέπειά του (Γεωργής 2023). Ως προς τα πληθυσμιακά μεγέθη, στην πόλη καταμετρήθηκαν 200 χριστιανικές και 100 μουσουλμανικές οικογένειες. Παρά την αριθμητική υπεροχή των Ελλήνων, εδώ διαγράφεται ξεκάθαρα ό,τι γνωρίζουμε σχεδόν για όλη την Πελοπόννησο την περίοδο αυτή: δηλαδή, ότι ο μουσουλμανικός πληθυσμός διαβιούσε, κατά βάση, στις πόλεις. Έτσι, η διάκριση μεταξύ της πόλης και της υπαίθρου λάμβανε παράλληλα εθνοθρησκευτική διάσταση. Από τη μια πλευρά, η οθωμανική πόλη ως διοικητικό και βιοτεχνικό κέντρο, αγορά και σημείο αναδιανομής του αγροτικού πλεονάσματος, και από την άλλη η γεωργοκτηνοτροφική χριστιανική ύπαιθρος. Λίγο παραπέρα από την πόλη της Κορίνθου, οι οικισμοί με τουρκικά τοπωνύμια στην εύφορη βοχαϊκή πεδιάδα —όπως το Ιμπραήμ Μπέν (Κρήνες), το Χατζημουσταφά (Ευαγγελίστρια) και το Χασάναγα (Βοχαϊκό)— δεν αποτελούσαν σημεία με πυκνώσεις μουσουλμανικού πληθυσμού, αλλά οικιστικές θέσεις με ιδιοκτησίες Οθωμανών αξιωματούχων, οι οποίες αντιστοιχούσαν σε γεωργικές εκμεταλλεύσεις με τους όρους του τσιφλικιού.

ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΑΛΑΙΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ: ΜΙΑ ΝΕΑ ΠΟΛΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η Ελληνική Επανάσταση αναδιτάξε τον πληθυσμιακό χάρτη της Πελοποννήσου. Οι μουσουλμάνοι της χερσονήσου, που αριθμούσαν περί τις 40.000 πριν τον πόλεμο και κατά κανόνα κατοικούσαν στις πόλεις, εξολοθρεύτηκαν κατά τη διάρκεια των συγκρούσεων ή εκδιώχθηκαν. Ως προς τους χριστιανικούς οικισμούς, πολλοί από αυτούς ενώ πυρπολήθηκαν δεν εγκαταλείφθηκαν μόνιμα από τον πληθυσμό τους, ο οποίος επέστρεφε σε αυτούς μετά το τέλος των συγκρούσεων. Στον αντίποδα, στον αστικό χώρο οι καταστροφές ήταν πιο εντοπίσιμες, με αποτέλεσμα την ανίχνευση τομών πριν και μετά την Επανάσταση. Έτσι, προς τα τέλη του πολέμου η ελληνική διοίκηση έλαβε μια σειρά από πρωτοβουλίες για την ανοικοδόμηση των κατεστραμμένων πόλεων της απελευθερωμένης επικράτειας. Σε μεγάλο βαθμό, πρόκειται για αλλαγές που σηματοδοτούσαν το πέρασμα από τη μουσουλμανική-τουρκική πόλη στην αντίστοιχη νεοελληνική και αφορούσαν στη δημιουργία ενός ομογενοποιημένου χώρου, σε αντίθεση με την πολυπλοκότητα και την ιεράρχηση της

οθωμανικής πόλης (Τσακόπουλος 1985). Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτής της μετάβασης αποτελούσε η Τρίπολη, άλλοτε οθωμανική πρωτεύουσα της Πελοποννήσου. Επιπλέον, στο πλαίσιο των πολιτικών του Καποδίστρια, την ίδια περίοδο ολοκληρώθηκαν τα πολεοδομικά σχέδια για το Λιδωρίκι, την Ιτέα —έως τότε επίνειο της Αμφισσας ή «Σκάλα των Σαλώνων»— στη Ρούμελη, όπως και για το Ναύπλιο, το Άργος, τη Βοστίτσα (Αίγιο), την Πάτρα, την Πύλο και την Κόρινθο στον Μοριά. Για να γίνει αντιληπτό το δομημένο περιβάλλον της πόλης την περίοδο αυτή, σύμφωνα με τα στοιχεία της πρώτης έκθεσης του Γάλλου μηχανικού Peytier στις αρχές του 1829, στην κατεστραμμένη Κόρινθο εντοπιζονταν ορισμένα καλύβια στη συνοικία της Παναγιάς, μερικά σπίτια και μεγάλος αριθμός στενών δρόμων, τρία τζαμιά —εκ των οποίων ένα χρησίμευε ως στρατώνας— και τα ερείπια των ανακτόρων του Κιαμήλ Μπέν. Σύμφωνα με τον ίδιο μηχανικό, το πολεοδομικό σχέδιο της νέας πόλης βασιζόταν στον χωρισμό της σε πέντε μεγάλα και τρία μικρά διαμερίσματα, στα οποία προβλεπόταν η δημιουργία διοικητικού, εκκλησιαστικού, εμπορικού και αγροτικού κέντρου,

με το πλάτος των νέων δρόμων να υπολογίζεται στα δέκα μέτρα. Ενώ οι εργασίες ανέγερσης της νέας πόλης προχωρούσαν, οι κάτοικοι της Κορίνθου απέστειλαν αίτημα στη Διοίκηση, σύμφωνα με το οποίο ζητούσαν την απόκτηση εθνικής γης —δηλαδή πρώην μουσουλμανικής ιδιοκτησίας— εντός των ορίων

100. Άποψη της Κορίνθου στα τέλη του 19ου αιώνα. Επιστολικό δελτάριο. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

της νέας πόλης, προσφέροντας σε αντάλλαγμα τις ιδιοκτησίες τους εκτός του σχεδίου της νέας πόλης. Το αίτημά τους έγινε δεκτό, ενώ οι εργασίες, που είχαν ήδη ξεκινήσει και σε ικανοποιητικό βαθμό προχωρήσει, επιταχύνθηκαν (Λουκάτος 1975). Η πόλη της Κορίνθου που αναδύθηκε από τα ερείπια και τις καταστροφές των χρόνων της Επανάστασης, θα είχε πολύ σύντομο βίο στην

τοποθεσία αυτή. Μόλις το 1858, ένας καταστροφικός σεισμός την ισοπέδωσε τερματίζοντας την ύπαρξή της στις παρυφές του Ακροκορίνθου. Πράγματι, η απόφαση που λήφθηκε αφορούσε τη μεταφορά της σε άλλη τοποθεσία, οκτώ χιλιόμετρα ανατολικότερα, πάνω στην παραλιακή ζώνη του Κορινθιακού, στη θέση Σχοινιάς. Η επιλογή για τη μεταφορά της τοποθεσίας της πόλης δεν αποτελούσε, παρόλα

αυτά, ένα μοναδικό φαινόμενο την περίοδο αυτή (Κόμης 2007, 49–124)· πρέπει να ιδωθεί εντός του πλαισίου των αλλαγών που γνώρισε ο αστικός χώρος τις πρώτες μετεπαναστατικές δεκαετίες, σε συνάρτηση με τις πολιτικές επιλογές της βαυαρικής πολιτικής και την ιδεολογική κυριαρχία της αρχαιολατρείας: η ένωση δύο γειτονικών χωριών της Ηλείας, του Δερβίς Τσελεμπί και της Καλίζας υπό το όνομα Αμαλίας (Αμαλιάδα), η ανέγερση της νέας πόλης της Μεγαλόπολης (αρχικό όνομα Σινάνο) στην τοποθεσία της ομώνυμης αρχαίας πόλης και η δημιουργία της σύγχρονης πόλης της Σπάρτης, είναι μοναχά ορισμένα από τα σχετικά παραδείγματα. Η νέα πόλη έλαβε την ονομασία Νέα Κόρινθος, σε αντιδιαστολή προς την Παλαιά, και με βασιλικό διάταγμα τον Ιανουάριο του 1859 ορίστηκε ως έδρα του ομώνυμου Δήμου. Με αυτό το όνομα εντοπίζεται και στην απογραφή πληθυσμού του 1879, ενώ μόλις δέκα χρόνια αργότερα, το 1889, αναφέρεται ως Κόρινθος —με την αντίστοιχη Παλαιά, βάσει βασιλικού διατάγματος τον Μάρτιο του 1951, να ονομάζεται Αρχαία Κόρινθος.

Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΗ: ΜΙΑ ΑΣΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Μόλις μια εικοσαετία μετά τη δημιουργία της νέας πόλης, τα γραπτά ιστορικά τεκμήρια κατέγραφαν πληθώρα επαγγελματών τα οποία αντανακλούσαν την οικονομική και κοινωνική δομή της Κορίνθου και σκιαγραφούσαν τη δημιουργία μιας αστικής κοινωνίας στο πλαίσιο των αναπτυσσόμενων πόλεων του ελληνικού κράτους. Ειδικότερα, σύμφωνα με το τεκμήριο *Εκλογικός Κατάλογος του Δήμου Κορίνθου της επαρχίας Αργολιδοκορινθίας καταρτισθείς μετά την* [το έτος] *1880 γενομένην αναθεώρησιν αυτού* (αδημοσίευτο τεκμήριο που αξιοποιήθηκε στο πλαίσιο της μελέτης, διαθέσιμο ψηφιακά στον ηλεκτρονικό κόμβο των Γενικών Αρχείων του Κράτους), στην πόλη της Κορίνθου καταμετρήθηκαν 455 άνδρες εκλογείς, όσοι δηλαδή ήταν άνω των 21 ετών και είχαν το δικαίωμα της ψήφου. Παρά τους προφανείς περιορισμούς που θέτει η πηγή, το περιεχόμενό της είναι αποκαλυπτικό. Στον κατάλογο περιλαμβάνονται 80 μοναδικά επαγγέλματα. Αν και η λεπτομερής και με σαφείς όρους ταξινόμηση των επαγγελματών —σε μια περίοδο όπου τα όρια μεταξύ των επιμέρους

εξειδικεύσεων ήταν πολύ ρευστά— παραμένει δύσκολη, το περιεχόμενο του ιστορικού τεκμηρίου για την κοινωνικοοικονομική ζωή της Κορίνθου του όψιμου 19ου αιώνα οδηγεί σε ενδιαφέρουσες διαπιστώσεις. Πολυπληθέστερη επαγγελματική ομάδα ήταν εκείνη όσων παρείχαν, με την ευρεία έννοια, υπηρεσίες που αφορούσαν τεχνικά επαγγέλματα τα οποία σχετιζόνταν με τη βιοτεχνική παραγωγή και μεταποίηση. Ξεχωρίζουν οι τέκτονες και οι χτίστες, εκπροσωπούνται σημαντικά όσοι ασχολούνται με την ένδυση και την υπόδηση (ράφτες, υποδηματοποιοί και σανδαλοποιοί), ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν επαγγέλματα που αφορούσαν τις αμαξήλατες μεταφορές και μετακινήσεις: αμαξοποιός, αλμπάνης/πεταλωτής, σαμαρτζής και σχοινάς. Η ύπαρξη ενός τυπογράφου και ενός βιβλιοδέτη στην κατηγορία αυτή υποδεικνύει την ανάδυση μιας κοινωνίας που, εκτός από τον μόχθο της εργασίας, είχε επίσης ως ανάγκη την εκτύπωση και την ανάγνωση βιβλίων. Ακολουθούν όσοι στην πηγή χαρακτηρίζονται ως κτηματίες. Ο όρος δεν είναι πλήρως ξεκάθαρος, δεδομένου ότι συχνά συγχέεται με τον αγρότη. Παρά ταύτα, στα παρόντα συμφραζόμενα μπορεί να

100

101. Άποψη του κέντρου της Κορίνθου, με το Δικαστικό Μέγαρο, το οποίο κτίστηκε το 1908. Πρόκειται για επιστολικό δελτάριο της δεκαετίας του 1930, του φωτογράφου και εκδότη Νικόλαου Κουρτίδη. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

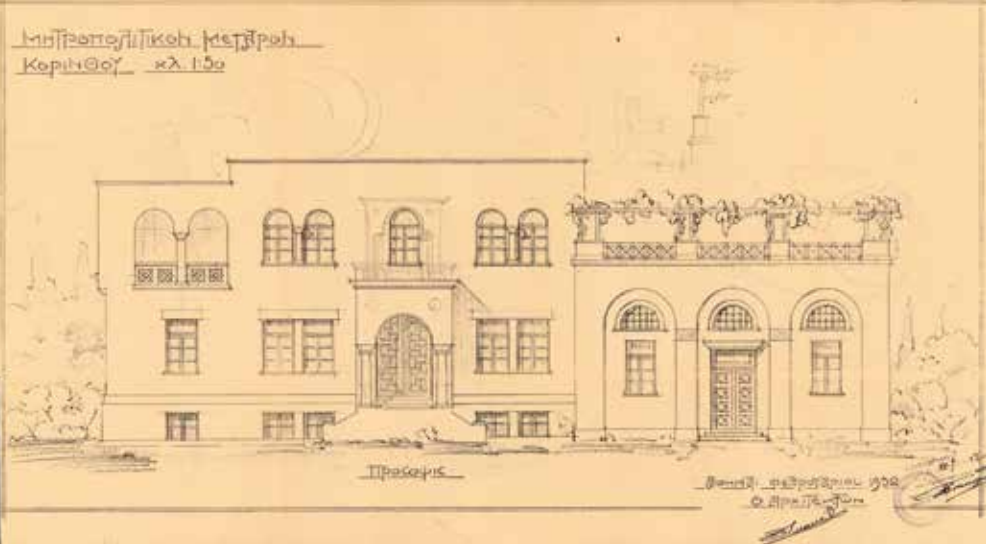
102. Αρχιτεκτονικό σχέδιο του Μητροπολιτικού Μεγάρου Κορίνθου, του έτους 1932. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

λεχθεί ότι ο κτηματίας αντιστοιχούσε σε έναν ιδιοκτήτη γης ο οποίος δεν παρείχε ο ίδιος προσωπική χειρωνακτική-αγροτική εργασία στο χωράφι, αλλά το εκμεταλλευόταν μέσω της μεθόδου της επίμορτης αγροληψίας. Ο συγκεκριμένος όρος φαίνεται να αντανakλά μια υπάρχουσα τομή στην ελληνική ύπαιθρο την περίοδο αυτή, εντοπίσιμη και στην Κόρινθο. Πρόκειται για την παρουσία των κτηματιών γης σε ένα αστικό

κέντρο με σημαντικό πληθυσμό, οι οποίοι διέθεταν στην ιδιοκτησία τους εκτάσεις προς καλλιέργεια οι οποίες βρίσκονταν εκτός αυτού. Το γεγονός ότι σύμφωνα με τον εκλογικό κατάλογο η πλειονότητα των εκλογέων στα χωριά του Δήμου καταγράφηκαν ως γεωργοί, φαίνεται να συνηγορεί προς την επιβεβαίωση της παραπάνω υπόθεσης. Επιπλέον, στο ίδιο πλαίσιο πρέπει να ενταχθεί και το πλήθος των επαγγελμάτων που ασκούσαν άνδρες οι οποίοι εμπορεύονταν προϊόντα που αφορούσαν την τροφοδοσία της πόλης, χωρίς να γνωρίζουμε εάν οι ίδιοι ασχολούνταν με την καλλιέργειά τους. Εδώ, στη σταφιδοπαραγωγή οι οينوπώλες, ενώ ακολουθούσαν οι λαχανοπώλες, οι σιτοπώλες

κ.λπ., μαζί με τους ιχθυοπώλες, τους κρεοπώλες, τους καφεπώλες (δεδομένου ότι ήταν εισαγόμενο είδος θα επρόκειτο για εμπόρους) και ευρύτερα τους παντοπώλες. Πρόκειται για επαγγελματίες στο όριο μεταξύ παραγωγού και εμπόρου. Στο σημείο αυτό, η επαγγελματική ιδιότητα μίας ομάδας εγγεγραμμένων φέρεται να σχετίζεται με τη στρατιωτική υπηρεσία (στρατιωτικοί, στρατιώτες, απόστρατοι αξιωματικοί, αλλά και επίστρατοι ή και απόμαχοι, σύμφωνα με την αναγραφή). Ακολουθούν επαγγέλματα που αφορούσαν στην παροχή υπηρεσιών μη βιοτεχνικού/μεταποιοπτικού χαρακτήρα. Εδώ, είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα η συντριπτική κυριαρχία επαγγελμάτων που σχετίζονται με τις λειτουργίες

του δικτύου μεταφορών ανθρώπων και αγαθών: αμαξάδες, αμαξηλάτες, αγωγείς και λεμβούχοι. Η ανάδειξη της Κορίνθου σε πρωτεύουσα της επαρχίας είχε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό μιας σειράς επαγγελμάτων που αφορούσαν τις λειτουργίες της κρατικής/επαρχιακής διοίκησης, δηλαδή την παρουσία δημοσίων υπαλλήλων: κλητήρες ποικίλων ειδών, δικαστές, γραμματείς, τελωνοφύλακες και αγροφύλακες είναι ορισμένα από τα σχετικά επαγγέλματα που μαρτυρούνται. Δεν είναι πλήρως κατανοητό εάν σε αυτούς πρέπει να προστεθούν όσοι στον κατάλογο καταγράφηκαν ως υπάλληλοι ή ο όρος αφορούσε σε απασχολούμενους στον τομέα του εμπορίου-λιανεμπορίου —εργάζονταν δηλαδή σε όσους δήλωναν έμποροι, χωρίς περαιτέρω αναφορά στο είδος του εμπορίου που ασκούσαν. Ένας ενδιαφέρων όρος είναι επίσης ο εργάτης/εργατικός, δείκτης μιας ορισμένης παρουσίας ανειδίκευτου εργατικού δυναμικού το οποίο αναζητούσε εργασία είτε στον βιοτεχνικό τομέα της μεταποίησης, είτε σε εποχικές αγροτικές εργασίες της υπαίθρου. Πολύ σημαντική στο νέο πλαίσιο του αστικού τρόπου ζωής ήταν η παρουσία επαγγελμάτων που απαιτούσαν ανώτερες

σπουδές, όπως οι δικηγόροι, οι γιατροί και οι φαρμακοποιοί. Τέλος, πέρα από ιδιαίτερες επαγγελματικές ταξινομήσεις, όπως η καταγραφή δύο βουλευτών, αξιοσημείωτη είναι η μικρή αριθμητική παρουσία των δασκάλων/καθηγητών και των μαθητών/φοιτητών, καθώς και η χαμηλή εκπροσώπηση των γεωργών και των ποιμένων. Αυτή λοιπόν η αποσύνδεση από την καλλιέργεια με τη στενή έννοια, η ανάπτυξη της αγοράς προϊόντων που διοχετεύονταν από την ύπαιθρο στην πόλη, η παρουσία των δημοσίων υπαλλήλων και η παγίωση μιας αστικού τύπου οικονομίας και αντίστοιχων επαγγελμάτων, χαρακτήριζαν την Κόρινθο στα τέλη του 19ου αιώνα. Αν τα παραπάνω αφορούν στη σκιαγράφηση της κοινωνικής και

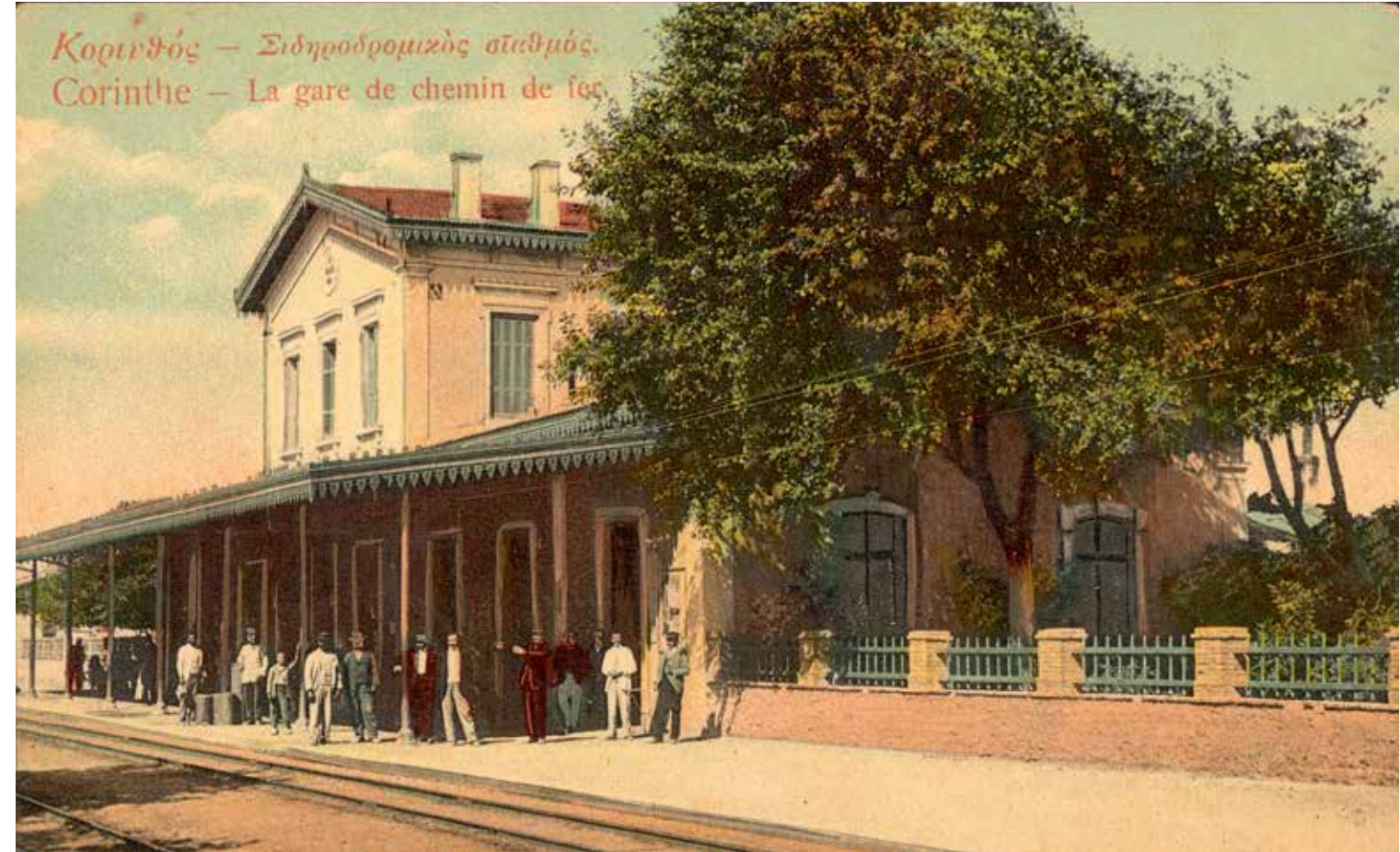
οικονομικής σύνθεσης του αστικού πληθυσμού της Κορίνθου και σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό δεν θα άλλαζαν περίπου μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, στο ίδιο διάστημα μια σειρά από γεγονότα —πολιτικής κατά βάση υφής και εντοπίσιμα χρονικά— επηρέασαν άμεσα τη ζωή της νέας πόλης. Ο λόγος, κατ' αρχάς, για τα τεχνικά έργα της εποχής. Γνωρίζουμε ότι το 1860 πραγματοποιήθηκε η πρώτη προσπάθεια κατασκευής λιμενικής εγκατάστασης στην Κόρινθο. Η κατασκευή λιμανιών στην Ελλάδα στα μέσα του 19ου αιώνα, σε μια περίοδο όπου σημαντικό μέρος των μεταφορών πραγματοποιούνταν κατά βάση μέσω της θάλασσας, δεν ήταν η μοναδική απόπειρα υλοποίησης μεγάλων δημόσιων έργων. Έτσι, την

ίδια περίοδο ξεκίνησε η κατασκευή του οδικού και του σιδηροδρομικού δικτύου της χώρας. Επρόκειτο για έργα σημαντικά, όχι μόνον από τεχνολογικής άποψης αλλά κυρίως οικονομικής. Πράγματι, η κατασκευή του σιδηροδρομικού δικτύου αποτελούσε την υλική αποτύπωση του αιτήματος για εκσυγχρονισμό της χώρας όπως εκφράστηκε από τον Χαρίλαο Τρικούπη και δημιούργησε ολότελα νέους τρόπους μεταφοράς ανθρώπων και εμπορευμάτων, αναδιατάσσοντας τους άξονες και τους έως τότε όρους της χερσαίας μετακίνησης. Το 1885 πραγματοποιήθηκαν τα εγκαίνια του

σιδηροδρομικού σταθμού Κορίνθου· εκεί θα διακλαδώνονταν οι δύο βασικές κατευθύνσεις από την Αθήνα προς την Πελοπόννησο: η βόρεια προς την Πάτρα και η νότια προς το Άργος, την Τρίπολη και την Καλαμάτα. Στο ίδιο πλαίσιο, το πιο εμβληματικό έργο της τεχνολογικής και οικονομικής ανάπτυξης της Ελλάδας την περίοδο αυτή συνδέθηκε άρρηκτα με την Κόρινθο. Η διάνοιξη του Ισθμού, για την κατασκευή του οποίου εργάστηκαν περισσότεροι από 2.500 εργάτες και εξορύχθηκαν πάνω από 12.000.000 κυβικά μέτρα χώματα και πέτρες, πραγματοποιήθηκε μεταξύ των ετών 1882-1893 (Σακελλαρόπουλος - Δημητριάδου

2021, 1197). Η ένωση του Σαρωνικού με τον Κορινθιακό κόλπο δεν απαιτούσε πια τον χρονοβόρο περίπλου της Πελοποννήσου. Στο α' τέταρτο του 20ού αιώνα, η ήττα του ελληνικού στρατού στο μέτωπο της Μικράς Ασίας σηματοδότησε την έλευση στην Ελλάδα πλέον του ενός εκατομμυρίου προσφύγων. Αν και κατά βάση ο χώρος υποδοχής τους ήταν οι περιοχές της Βόρειας Ελλάδας, πρόκειται για γεγονότα που δεν άφησαν ανεπηρέαστο και το νότιο κομμάτι της χώρας. Έτσι, το 1923 ο ντόπιος πληθυσμός της Κορίνθου ενισχύθηκε με την εγκατάσταση Μικρασιατών προσφύγων. Ειδικότερα,

στην απογραφή πληθυσμού του 1928 καταμετρήθηκαν 1.861 πρόσφυγες σε σύνολο 9.944 ανθρώπων, αντιστοιχώντας δηλαδή περίπου στο 20% των κατοίκων της πόλης. Οι τόποι προέλευσής τους ήταν οι περιοχές της Σμύρνης, της Νικομήδειας και της Κιλικίας, αγρότες στην πλειονότητά τους. Οι νεοαφικθέντες πρόσφυγες εγκαταστάθηκαν στις παρυφές της πόλης και σταδιακά ενσωματώθηκαν στην κοινωνική και οικονομική ζωή της Κορίνθου. Το 1928 η Κόρινθος χτυπήθηκε ξανά από σεισμό, με αποτέλεσμα την καταστροφή του συνόλου των κτιρίων της. Έτσι, το 1929 πραγματοποιήθηκε θεμελίωση της μετασεισμικής

νέας πόλης από τον πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο. Η Κόρινθος, όπως και το σύνολο της Ελλάδας, βίωσε τις τραγικές συνέπειες της Κατοχής κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου. Ακόμα μια φορά, η στρατηγική από γεωγραφικής άποψης θέση της στον χάρτη είχε ως αποτέλεσμα την ανατίναξη της διώρυγας του Ισθμού το 1941 και το 1944, από τους οπισθοχωρούντες Συμμάχους και από τους υποχωρούντες Γερμανούς αντίστοιχα. Το 1944 η Κόρινθος απελευθερώθηκε. Παρά τις συνέπειες του πολέμου, ο πληθυσμός της στο διάστημα 1920-1951 είχε

103. Άποψη της Κορίνθου. Διακρίνεται διερχόμενη αμαξοστοιχία. Επιστολικό δελτάριο. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

104. Το πρώτο κτίριο του σιδηροδρομικού σταθμού της Κορίνθου. Επιστολικό δελτάριο. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

υπερδιπλασιαστεί και συνέχιζε να αυξάνεται στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Παράλληλα ξεδιπλώθηκε ένα ακόμα κύμα εξωτερικής μεταναστεύσης, αλλά και εσωτερικής μετακίνησης στο πλαίσιο της αστυφιλίας. Η κατασκευή του νέου αυτοκινητόδρομου τη δεκαετία του 1960 έφερε την Κόρινθο ακόμα πιο κοντά στην Αθήνα. Ήταν η αρχή μιας νέας εποχής.

105. Άποψη της κεντρικής οδού της Κορίνθου με χαρακτηριστικά κτίρια της δεκαετίας του 1930. Επιστολικό δελτάριο του φωτογράφου και εκδότη Νικόλαου Κουρτίδη. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

Η ζωή στην πόλη της Κορίνθου: Η αφήγηση της έκθεσης

ΜΑΡΙΑ ΜΕΞΙΑ, ΜΑΡΙΑ ΠΕΤΡΑΚΑΚΗ

Στον δεύτερο όροφο του Μουσείου αναπτύσσεται ο **θεματικός άξονας της ζωής στην πόλη της Κορίνθου** από το β΄ μισό του 19ου έως το α΄ μισό του 20ού αιώνα, σε τρεις ευρείες ενότητες: **«Μια πόλη γεννιέται», «Το σπίτι στην πόλη», «Η κοινωνία της Κορίνθου».**

Η έκθεση αφηγείται τη γέννηση της νέας πόλης της Κορίνθου μετά τον ισχυρό σεισμό του 1858, ο οποίος κατέστρεψε σχεδόν ολοκληρωτικά τη σημερινή Αρχαία Κόρινθο. Περιγράφει την πορεία της ανάπτυξης της Νέας Κορίνθου μέσα από κομβικά γεγονότα, τα οποία συνέβαλαν στη διαμόρφωση του κοινωνικού και αστικού τοπίου της. Παράλληλα αναδεικνύει τους κατοίκους της πόλης, τους αστούς, ως κοινωνική ομάδα με έντονη δημόσια δράση.

Η γέννηση της νέας πόλης συμπίπτει με την περίοδο κατά την οποία οι μεγάλες αλλαγές που επήλθαν στην οικονομική και κοινωνική ζωή

εξαιτίας της εκβιομηχάνισης και της ανάπτυξης των συγκοινωνιών, έφτασαν και στην Ελλάδα. Το εμπόριο και οι εισαγωγές μηχανών, υφασμάτων και άλλων αγαθών άλλαξαν σταδιακά τον τρόπο ζωής και συγκρότησαν κοινωνίες με νέα χαρακτηριστικά.

Ενδεικτικό παράδειγμα των παραπάνω αλλαγών για τον τομέα της παραδοσιακής οικοτεχνίας είναι η εισαγωγή και διάδοση της χρήσης της ραπομηχανής. Τα ενδύματα πλέον ράβονταν και διακοσμούνταν με τη βοήθεια μηχανών και ακολουθούσαν τις τάσεις που όριζαν τα περιοδικά μόδας και τα «φιγουρίνια». Το άνοιγμα σχολών κοπτικής και ραπτικής σε πολλές επαρχιακές πόλεις συντέλεσε στην περαιτέρω διάδοση των αλλαγών αυτών. Στις σχολές φοιτούσαν γυναίκες της υπαίθρου, οι οποίες αποκτούσαν επαγγελματικές δεξιότητες και μπορούσαν να εργάζονται από το σπίτι τους.

101-105. Γυναικεία περιοδικά των δεκαετιών 1940 και 1950, με συμβουλές μόδας και πατρών. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

106. Ποδοκίνητη ραπομπχανή Singer, μοντέλο 16Κ. Έτος κατασκευής: 1916. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1880

Μια πόλη γεννιέται

Η «ΝΕΑ ΚΟΡΙΝΘΟΣ»

Τον Φεβρουάριο του 1858 ένας

ισχυρός σεισμός κατέστρεψε

ολοκληρωτικά την πόλη της

Κορίνθου, η οποία βρισκόταν στους

πρόποδες του Ακροκορίνθου, στη

βόρεια πλευρά του, περίπου 3

χιλιόμετρα από τη θάλασσα.

Η σφοδρότητα του σεισμού και

η πολύμηνη και έντονη σεισμική

ακολουθία οδήγησαν στην ανάγκη

μεταφοράς της πόλης σε νέο σημείο.

Έλληνες και Γάλλοι μηχανικοί,

σε συνεργασία με τις αρχές της

Κορίνθου, μελέτησαν τη γύρω

περιοχή και μεταξύ άλλων σημείων

έκριναν ως πιο κατάλληλη τη θέση

«Σχοινιάς» Ισθμού. Με διάταγμα του

βασιλιά Όθωνα, τον Μάρτιο του 1858,

αποφασίστηκε η ίδρυση της νέας

πόλης στην παραπάνω τοποθεσία.

Τον Ιανουάριο του 1859 με νέο

βασιλικό διάταγμα μεταφέρθηκε και

η έδρα του Δήμου στη νέα πόλη.

112. Αεροφωτογραφία της Τοπογραφικής

Υπηρεσίας του Υπουργείου

Συγκοινωνίας, που αποτυπώνει την

πόλη της Κορίνθου το 1932.

Η φωτογραφία χρησιμοποιήθηκε στην

πρώτη αεροπορική έκθεση Αθηνών.

Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

113–114. Το βασιλικό διάταγμα της

20ής Μαρτίου 1858, με το οποίο ιδρύεται

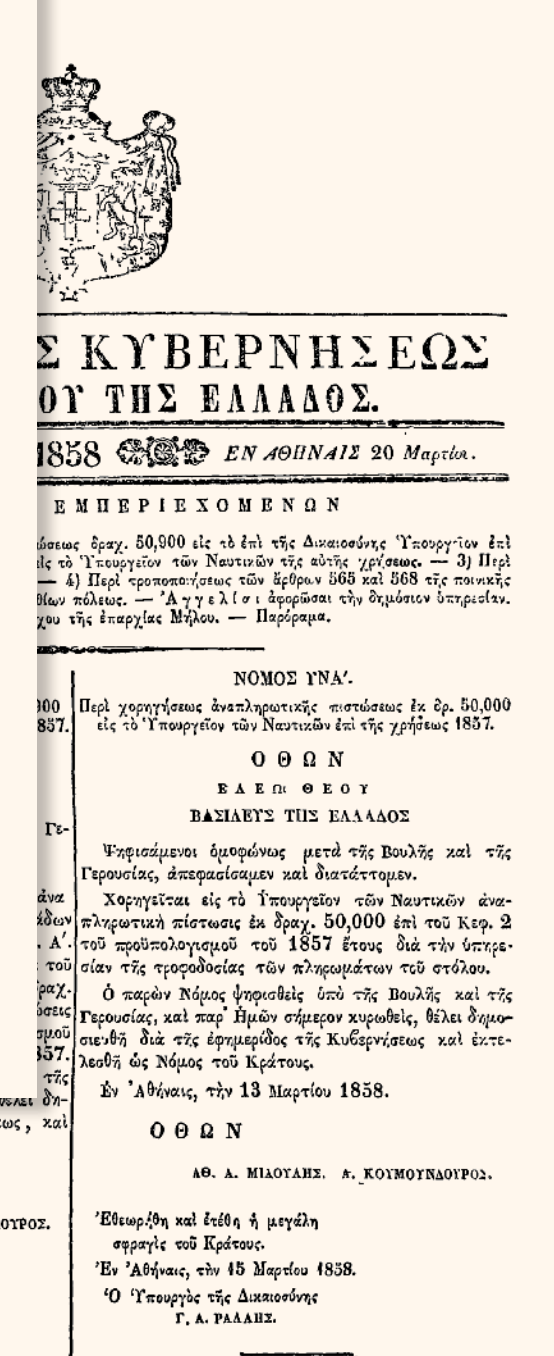
η Νέα Κόρινθος.

112

113

114

Β΄ ΜΕΡΟΣ: Η ΚΟΡΙΝΘΙΑ ΣΤΗΝ ΝΕΟΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ 105

ΤΑ ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ

Οι υποδομές και οι συγκοινωνίες της Κορίνθου άρχισαν σταδιακά να αναπτύσσονται.

Η νέα πόλη διέθετε μέτωπο προς τη θάλασσα με φυσικό λιμάνι, ο εκσυγχρονισμός του οποίου κρίθηκε απαραίτητος για την εξυπηρέτηση των αναγκών της. Έτσι, το 1860,

μόλις δύο χρόνια μετά τη μεταφορά της στη νέα της θέση, ξεκίνησαν οι πρώτες προσπάθειες κατασκευής λιμενικής εγκατάστασης.

Το 1885, στο πλαίσιο της επέκτασης των σιδηροδρόμων σε όλη την επικράτεια, εγκαινιάστηκε η σιδηροδρομική γραμμή που ξεκινούσε από τον Πειραιά και την Αθήνα και κατέληγε στην

Κόρινθο, συνδέοντας για πρώτη φορά την πρωτεύουσα με μία πόλη της περιφέρειας. Το τρένο χρησιμοποιήθηκε ευρέως από ταξιδιώτες αλλά και από τους Έλληνες επισήμους, καθώς το ταξίδι με αυτό ήταν οικονομικότερο και πιο σύντομο από αυτό με το πλοίο.

Το 1893 ολοκληρώθηκε το εμβληματικό έργο της διάνοιξης της διώρυγας Κορίνθου, το οποίο εντάσσεται στα επιτεύγματα της βιομηχανικής επανάστασης του 19ου αιώνα. Οι εργασίες ξεκίνησαν το 1882 από Γάλλους μηχανικούς και περατώθηκαν με τη συνεργασία Ελλήνων και Ούγγρων μηχανικών. Η διώρυγα ενοποίησε τον

Σαρωνικό με τον Κορινθιακό κόλπο και διευκόλυνε τις θαλάσσιες συγκοινωνίες της Ανατολικής Μεσογείου, παρέχοντας οικονομία και ασφάλεια στις εμπορικές μεταφορές.

115. Αμαξοστοιχία διερχόμενη από την Διώρυγα. Επιστολικό δελτάριο της δεκαετίας του 1930. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

116. Το λιμάνι της Κορίνθου στις αρχές του 20ού αιώνα. Εκδότης: Ευάγγελος Ν. Μιχαλόπουλος. Επιστολικό δελτάριο. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 3031

115

116

ΟΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ

Η εξέλιξη της πόλης επηρεάστηκε σημαντικά από τη Μικρασιατική Καταστροφή του 1922. Το φθινόπωρο του ίδιου έτους έφτασαν στην Κόρινθο πρόσφυγες από τις περιοχές των Καράμπουρνων, της Σμύρνης, της Νικομήδειας και της Κιλικίας. Εγκαταστάθηκαν πρόχειρα και υπό πολύ δύσκολες συνθήκες σε διάφορα σημεία στο κέντρο της πόλης και στον σιδηροδρομικό σταθμό. Σύμφωνα με την απογραφή του 1923, οι πρόσφυγες στην Κόρινθο αριθμούσαν 2.051 ανθρώπους. Στα χρόνια που ακολούθησαν, δημιουργήθηκε στο ύψωμα που βρίσκεται στα βορειοανατολικά της πόλης ο προσφυγικός συνοικισμός, όπου και εγκαταστάθηκε η πλειονότητα των προσφύγων.

Τον πυρήνα του προσφυγικού συνοικισμού αποτέλεσαν 300 οικίες στον τύπο του «μπαγδατί», οι οποίες στήθηκαν με την επιμέλεια της Επιτροπής Αποκατάστασης Προσφύγων. Αυτές οι πρόχειρες μικρές κατοικίες, αποτελούνταν από δύο ή τρία δωμάτια και ήταν φτιαγμένες από ξύλινο σκελετό, με εσωτερική και εξωτερική τοιχοποιία από οριζόντιους λεπτούς ξύλινους πήχεις. Ορισμένες διατηρούνται μέχρι σήμερα.

Η ΚΟΡΙΝΘΟΣ ΞΑΝΑΧΤΙΖΕΤΑΙ

Τον Απρίλιο του 1928 η Κόρινθος καταστράφηκε για δεύτερη φορά από σεισμό. Είχε ήδη 10.000 κατοίκους και περισσότερες από 2.000 κατοικίες. Η βίαιη ισοπέδωση σχεδόν ολόκληρης της πόλης κινητοποίησε ένα κύμα συμπαράστασης τόσο από το εσωτερικό της χώρας, όσο και από το εξωτερικό. Η Αγγλία, η Γαλλία και η Ιταλία έστειλαν πολεμικά πλοία με εφόδια για τους πληγέντες καθώς και δομικά υλικά.

Σχετικά σύντομα, οι σεισμόπληκτοι κάτοικοι στεγάστηκαν σε πρόχειρες ξύλινες κατοικίες. Εκπρόσωπος της τότε κυβέρνησης στην πληγείσα περιοχή ορίστηκε ο Μητροπολίτης Κορινθίας Δαμασκηνός. Καθοριστική ήταν η συμβολή του στην αποκατάσταση των κατοικιών, των εκκλησιών, των σχολείων και των δημοσίων κτιρίων. Με δικές του πρωτοβουλίες και με την ουσιαστική συμβολή του πρωθυπουργού Ελευθέριου Βενιζέλου, οι Έλληνες της Αιγύπτου, της Ευρώπης

117-118. Προσφυγικές κατοικίες της περιοχής του Συνοικισμού, στον τύπο του «μπαγδατί». Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

119. Κόρινθος, σεισμός 1928. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2059

και της Αμερικής εξασφάλισαν σημαντικούς πόρους για την ανοικοδόμηση της πόλης. Τον συντονισμό για τη μελέτη, ανοικοδόμηση και τα απαραίτητα έργα υποδομής ανέλαβε ο ΑΟΣΚ (Αυτόνομος Οργανισμός Αποκατάστασης Σεισμοπαθών Κορίνθου). Η ανοικοδόμηση έγινε σύμφωνα με αντισεισμικούς κανονισμούς που υποχρεώθηκαν να ακολουθήσουν όλα τα νέα κτίσματα.

120-122. Κόρινθος, σεισμός 1928. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2064, 2070, 2071

Η ΚΟΡΙΝΘΟΣ ΣΤΟΝ Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ

Κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, συντελέστηκαν κάποια σημαντικά στρατιωτικά γεγονότα στην περιοχή της διώρυγας της Κορίνθου, η οποία βρίσκεται σε νευραλγική γεωγραφική θέση, στην είσοδο της Πελοποννήσου. Τον Απρίλιο του 1941, οι προελαύνοντες Γερμανοί κατέλαβαν τη διώρυγα με επιχείρηση αλεξιπτωτιστών, προκειμένου να ανακόψουν την υποχώρηση των συμμαχικών δυνάμεων προς την Πελοπόννησο. Κατά τη διάρκεια της μάχης, η οποία είναι γνωστή ως μάχη του Ισθμού, οι συμμαχικές δυνάμεις (Έλληνες και Άγγλοι) ανατίναξαν τη γέφυρα. Ανακατασκευάστηκε μετά την κατάληψή της από τους Γερμανούς, που τη θεωρούσαν κομβικό σημείο για τις οδικές και θαλάσσιες συγκοινωνίες. Με τη λήξη του Πολέμου και την αποχώρησή τους από τη χώρα, το 1944, οι Γερμανοί τοποθέτησαν χερσαίες και θαλάσσιες νάρκες σε όλη την περιοχή του Ισθμού. Ανατίναξαν και έριξαν μέσα στη διώρυγα τις δύο γέφυρες που συνέδεαν την Πελοπόννησο με τη Στερεά Ελλάδα. Επιπλέον, βύθισαν το ατμόπλοιο «Βέστια» και ανατίναξαν τα πρηνή της διώρυγας. Η

αποκατάσταση των ζημιών διήρκησε τέσσερα χρόνια και η διώρυγα επαναλειτούργησε τον Ιούλιο του 1948.

123. Ζωγραφική απόδοση της μάχης του Ισθμού από τον Achille Beltrame για το ιταλικό περιοδικό «La Domenica Del Corriere». Τεύχος 4ης Μαΐου 1941. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

Το σπίτι στην πόλη

ΟΙ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ ΤΗΣ ΔΕΚΑΕΤΙΑΣ ΤΟΥ 1930

Ο σεισμός του 1928 επέβαλε την υιοθέτηση αντισεισμικών κανονισμών σε όλα τα νέα κτίρια της Κορίνθου, οι οποίοι αργότερα επεκτάθηκαν σε όλη την επικράτεια. Η ανοικοδόμηση της πόλης επηρεάστηκε αρχιτεκτονικά από τα κινήματα του κλασικισμού, του εκλεκτικισμού και του μοντερνισμού. Στο κέντρο της κτίστηκαν διώροφα κτίρια, στα οποία το ισόγειο προοριζόταν για κατάστημα και ο όροφος για κατοικία. Το εσωτερικό των κατοικιών διαμορφωνόταν με δύο ή τέσσερα δωμάτια, με ή χωρίς κεντρικό διάδρομο· επίσης, διέθεταν χωλ. Ορισμένα από αυτά τα κτίσματα διατηρούνται έως σήμερα.

124. Άποψη της Κορίνθου, μετά την δεκαετία του 1930. Επιστολικό δελτάριο. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

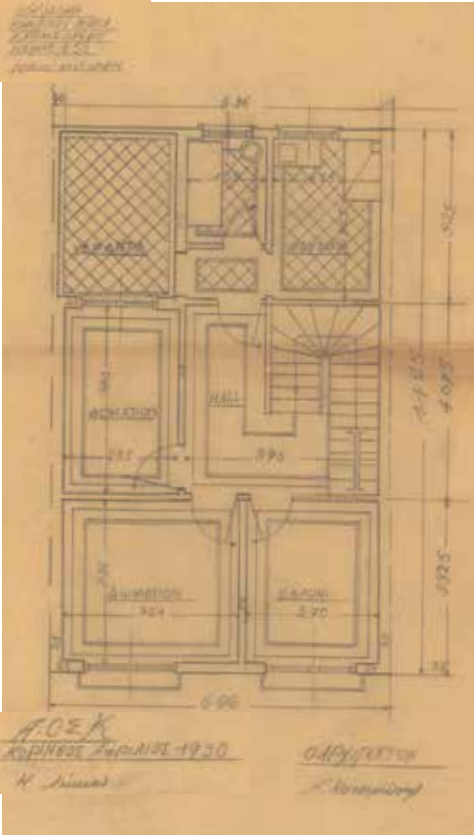

124

125. Άποψη της Κορίνθου την δεκαετία του 1930. Επιστολικό δελτάριο του φωτογράφου και εκδότη Νικόλαου Κουρτίδη. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

126. Αρχιτεκτονικό σχέδιο ιδιωτικής κατοικίας, με την χαρακτηριστική εσωτερική διαρρύθμιση που ακολουθήθηκε μετά τον σεισμό του 1928. Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ.

127-128. Κεντρικοί δρόμοι της Κορίνθου με κτίσματα μετά το 1930. Επιστολικά δελτάρια. Συλλογή Γ.Δ. Γεώργα

Τις αστικές κατοικίες κοσμούσαν, εκτός από τα βασικά έπιπλα, πολυτελή είδη εισαγωγής, όπως η λεκάνη και η κανάτα της πρωινής τουαλέτας που παρουσιάζονται στην έκθεση. Είναι κατασκευασμένες από υπόλευκη πορσελάνη και διακοσμούνται με παραστάσεις του αγροτικού βίου σε χρώματα της σέπιας και του καφέ. Φέρουν σφραγίδα του εργαστηρίου παραγωγής και προέρχονται από το Cardiff της Ουαλίας.

130

131

130-131. Λεκάνη και κανάτα πρωινής τουαλέτας. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1461, 1462

129

132. Ξύλινη σκαλιστή κονσόλα με μάρμαρο. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2469

133. Εσωτερικό σπιτιού στο Ναύπλιο, της ζωγράφου Ντιάνας Αντωνακάτου (1922-2011). Διακρίνονται χαρακτηριστικά έπιπλα των αστικών κατοικιών της εποχής. Μεικτή τεχνική σε καμβά, 50 x 35,5 cm. Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/64

132

133

134. Ομάδα ανδρών με παραδοσιακές και δυτικού τύπου ενδυμασίες, φωτογραφημένη σε στούντιο φωτογράφου. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 3032

Η ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΗΣ ΚΟΡΙΝΘΟΥ

Η πόλη στις αρχές του 20ού αιώνα

Στις αρχές του 20ού αιώνα η Κόρινθος, ακολουθώντας τις γενικότερες οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές εξελίξεις που συντελούνταν εκείνη την εποχή στην Ελλάδα, γνώρισε κοινωνική και οικονομική πρόοδο. Ο πληθυσμός της πόλης ενισχύθηκε από την άφιξη και εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων, και διευρύνθηκε ο οικιστικός της ιστός. Παράλληλα, οι συνθήκες διαβίωσης βελτιώνονταν, καθώς διευκολύνονταν οι διαδικασίες παραγωγής και διακίνησης των διατροφικών ειδών. Η μεγάλη αλλαγή στον αγροτικό τομέα, με την οικιακή γεωργία να δίνει τη θέση της σε εντατικές καλλιέργειες με εμπορικό αντίκρισμα, όπως η καλλιέργεια της σταφίδας και άλλες μονοκαλλιέργειες, συνέβαλε επίσης στην ανάπτυξη του δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα στην πόλη. Επιπλέον, η επέκταση και εξάπλωση τεχνικών υποδομών, όπως το σιδηροδρομικό και οδικό δίκτυο, συνέτεινε στην αποτελεσματικότερη και ταχύτερη επικοινωνία ανθρώπων, εμπορευμάτων, ιδεολογιών και αξιών. Οι νεωτερικές αξίες του

δυτικού πολιτισμού υιοθετήθηκαν σταδιακά από τους κατοίκους της Κορίνθου, συγκεράστηκαν με τις τοπικές παραδόσεις και δημιούργησαν νέες ιδέες, ήθη, συνήθειες, τρόπους ζωής και ενδυμασίας. Έτσι, σταδιακά η Κόρινθος απέκτησε χαρακτηριστικά αστικής κοινωνίας. Μέσα σε αυτή την περιρρέουσα ατμόσφαιρα αναδείχθηκαν προσωπικότητες οι οποίες διακρίθηκαν στα δρώμενα του τόπου, με ευρύτερη απήχηση και επιρροή στον δημόσιο βίο της χώρας. Ανάμεσα σε αυτές συγκαταλέγονται η ιδρύτρια του Μουσείου, Αλκμήνη Γαρταγάνη-Πετροπούλου, και ο λογοτέχνης Αστέρης Κοββατζής.

Δύο Κορίνθιοι συλλέκτες

Η Αλκμήνη Γαρταγάνη-Πετροπούλου ανέπτυξε σημαντική δημόσια δράση, που εκφράστηκε πολύ έντονα με τη συλλεκτική της δραστηριότητα αποκορύφωμα, η δημιουργία του Ιστορικού-Λαογραφικού Μουσείου Κορίνθου. Από την εποχή της ιδρύτριας του Λυκείου Ελληνίδων, Καλλιρρόης Παρρέν, στις αρχές του 1910, εύπορες γυναίκες αστικής καταγωγής έταξαν ως σκοπό την αναγέννηση των ελληνικών ηθών, εθίμων και παραδόσεων, καθώς και την πρόοδο της γυναίκας.

135. Ζευγάρι με δυτικού τύπου ενδυμασία. Η φωτογραφία έχει τραβηχτεί σε στούντιο φωτογράφου στο Κιάτο Κορινθίας (ΦΩΤΟ-ΑΝΤΩΝΙΟΥ). Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2829

Σε αυτό το πνεύμα, λίγες δεκαετίες αργότερα, η Αλκμήνη Γαρταγάνη-Πετροπούλου εμπλέκεται δυναμικά στις δράσεις του Λυκείου Ελληνίδων που αφορούν καταγραφές και συλλογές τεκμηρίων του παραδοσιακού πολιτισμού, και αναπτύσσει την προσωπική της συλλογή από σύνολα και τμήματα παραδοσιακών ενδυμασιών. Η ενεργή συμμετοχή της στο Λύκειο Ελληνίδων Αθηνών διαμόρφωσε την αντίληψή της γύρω από τον λαϊκό πολιτισμό, σύμφωνα με τα πρότυπα και τις ιδεολογίες που αυτό εξέφραζε ως προς τον ρόλο της γυναίκας στη διατήρηση και τη συνέχεια του ελληνισμού. Στην έκθεση του Μουσείου παρουσιάζονται, εκτός από ενθυμήματα της κοινωνικής της προσφοράς, επιλεγμένα ενδυματολογικά σχήματα και μεμονωμένα ενδύματα της πλούσιας συλλογής της, τα οποία αναδεικνύουν το εύρος των παραλλαγών και των τοπικών χαρακτηριστικών της νεοελληνικής φορεσιάς. Η μορφολογία, η διακόσμησή τους και η ποικιλία των υφασμάτων τους αναδεικνύουν τις ικανότητες και τις ανάγκες των ανθρώπων που τα δημιούργησαν, και συνδέουν το ένδυμα με την ατομική και συλλογική ταυτότητα.

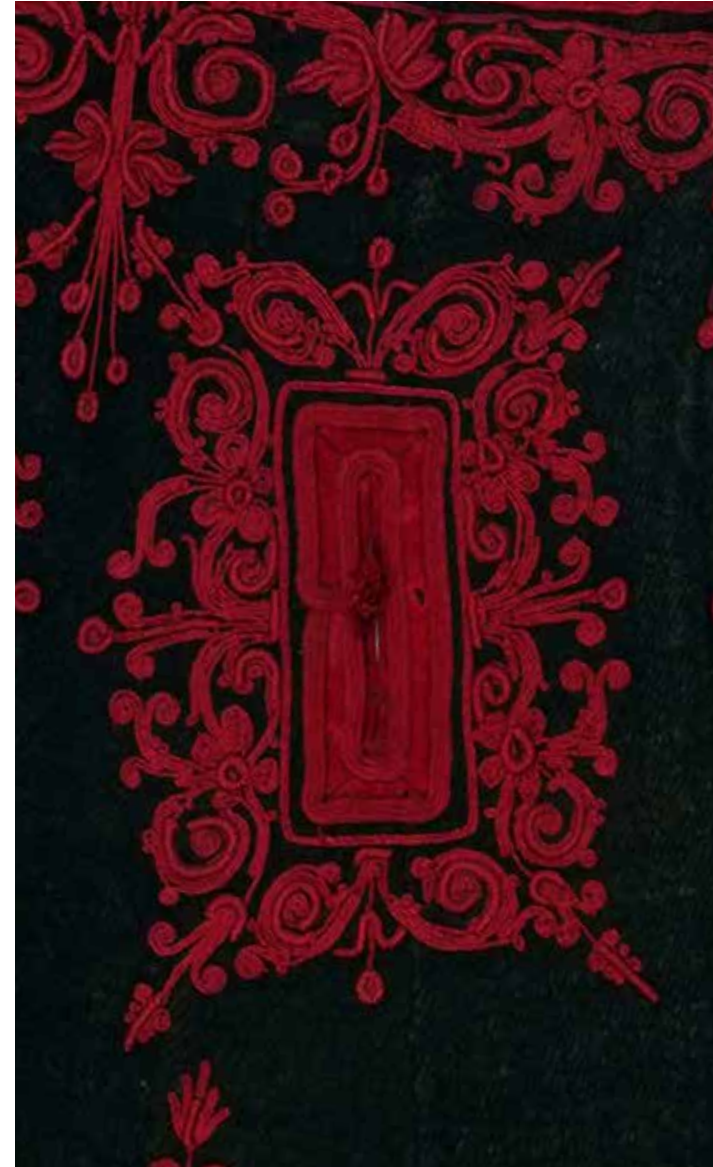
136. Γυναικείος επενδύτης της αστικής ενδυμασίας των Ιωαννίνων (πιρπιρί). Η πλούσια φυτική διακόσμησή του με χρυσό κορδόνι, αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της τερζήδικης τεχνικής. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 19

137

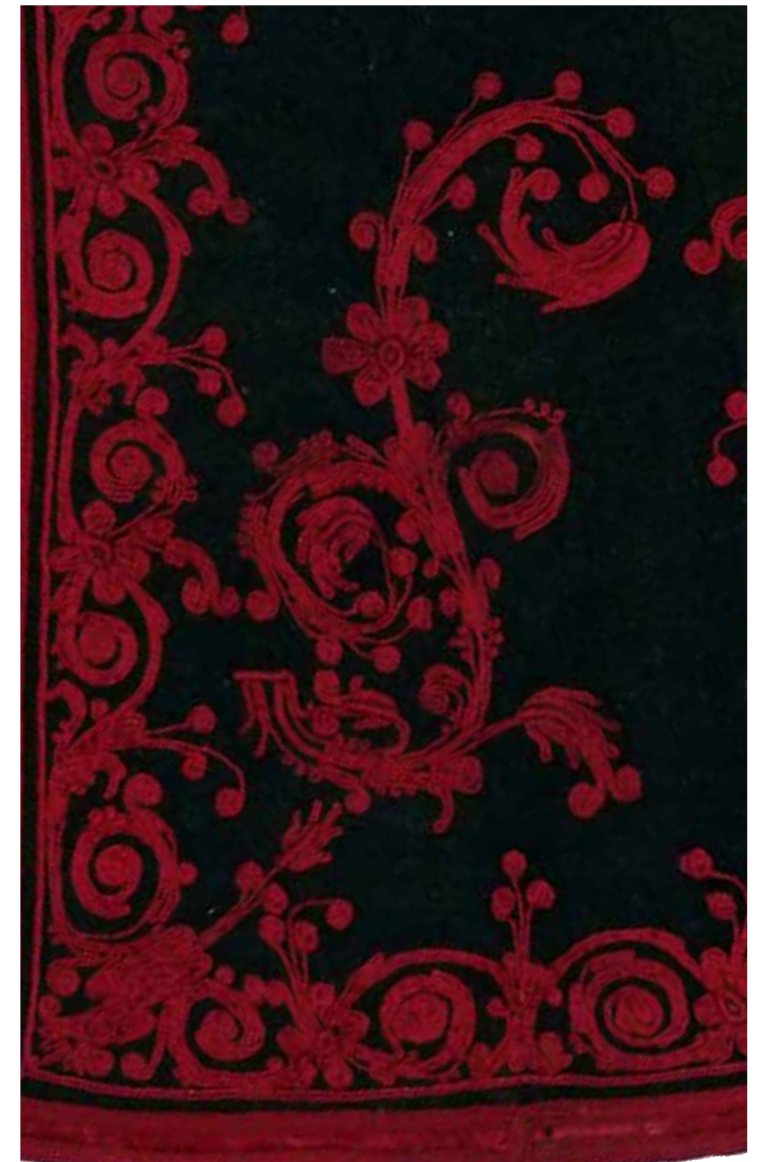

137-139. Γυναικείος επενδύτης από το Ζαγόρι Ηπείρου. Είναι στολισμένος με κόκκινα γαϊτάνια, που σχηματίζουν λουλούδια και κλαδιά. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 58

138

139

140

141

140-141. Πανωφόρι (καβάδι), από την περιοχή της Νίγδης της Μικράς Ασίας. Είναι κατασκευασμένο από τσόχα και στολισμένο με μπλε κορδόνι. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 44

142. Επιστήθιο κόσμημα (γιρντάνι) της γυναικείας ενδυμασίας της Σαλαμίνας. Είναι πλεγμένο διχτυωτά με μαύρες και μπρούτζινες χάντρες, καθώς και χάντρες από κοράλια και φίλντισι. Στο τελείωμα του κρέμονται φλουριά. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1396

143. Σπονδυλωτή ζώνη, χαρακτηριστικό δείγμα της τέχνης των χρυσικών της Θράκης. Το κεντρικό της τμήμα (κορόνα) είναι δουλεμένο με σμάλτο και φέρει φυτική παράσταση. Αποτελούσε δώρο του γαμπρού στη νύφη. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 1289

142

143

144-145. Βιβλία της συλλογής του Αστέρη Κοββατζή. Α.Ε. 147, 165, 321, 359, 353, 1618

146. Έπιπλο-γραφείο (σεκρετέρ), με βιτρίνα με βιτρίνα, της συλλογής του Αστέρη Κοββατζή. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ 2804

Ο Αστέρης Κοββατζής, ένας από τους πρώτους δωρητές του Μουσείου, άφησε επίσης ισχυρό αποτύπωμα στη δημόσια σφαίρα. Η συλλεκτική του δραστηριότητα εικονογραφείται στην έκθεση μέσα από επιλεγμένα προσωπικά του αντικείμενα και βιβλία της συλλογής του. Τα βιβλία αυτά, με θέματα αρχαιογνωστικά και θρησκευτικά, είναι αντιπροσωπευτικά του συλλεκτικού του ενδιαφέροντος και χρονολογούνται στον 17ο και 18ο αιώνα.

Ένα από τα παλαιότερα βιβλία του έχει τίτλο «Κλήμεντος Αλεξανδρέως. Τα ευρισκόμενα» / Clementis Alexandrini Opera quæ extant (Editio Nova)». Πρόκειται για έργο του διακεκριμένου Γερμανού φιλόλογου και ελληνιστή Friedrich Sylburg, το οποίο εκδόθηκε το 1688 στην Κολονία.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αγριαντών 1999· Ανδρεάδης 1980· Ανδρεάδης 2001α· Ανδρεάδης 2001β· Βασιλείον της Ελλάδος 1923· Δεληγιάννη και Καραγιαννάκη 2006· Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου 1998α· Καραδήμου-Γερόλυμπου 2002· Κοκκωνάκη 1999· Κοτσώνης 1985· Μιχόπουλος 2010· Μπαλτάς 2010· Μπούνια 2018· Παπαγεωργίου 2009· Πετμεζάς 1999· Χατζηιωσήφ 1999

147. Βάρκες στην παραλία της Μυκόνου III, 1954. Λάδι σε κοντραπλακέ, 50 x 70 εκ. Γιάννης Σπυρόπουλος, (1912-1990). Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ 2964/1

Η καλλιτεχνική συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη

ΒΕΝΙΑ ΠΑΣΤΑΚΑ, ΕΙΡΗΝΗ ΣΑΒΒΑΝΗ

Η συλλογή έργων τέχνης του Ρήγα (1915-2012) και της Καίτης Γαρταγάνη (1925-2018) αποτελεί μια πολύ σημαντική μαρτυρία για τη διαμόρφωση της ελληνικής καλλιτεχνικής ταυτότητας κατά τον 20ό αιώνα. Πρόκειται για ένα σύνολο έργων το οποίο συγκροτήθηκε σταδιακά, μέσα από τις επιλογές, τις προσωπικές σχέσεις και τον συνεχή διάλογο με τους καλλιτέχνες σε όλη τη διάρκεια της ζωής των συλλεκτών. Ο Ρήγας Γαρταγάνης, συμβολαιογράφος, με καταγωγή από τη Στεμνίτσα Αρκαδίας, υπήρξε ένας άνθρωπος με ξεχωριστή καλλιέργεια και βαθιά αγάπη για τον πολιτισμό. Λάτρης της φιλοσοφίας, με ιδιαίτερη αδυναμία στην κλασική και προκλασική μουσική, διέθετε ένα πλούσιο μουσικό αρχείο, ενώ παράλληλα έδειχνε έντονο ενδιαφέρον για το θέατρο και παρακολουθούσε συστηματικά τα πολιτιστικά δρώμενα της εποχής του. Μαζί με τη σύζυγό του, Καίτη Καπερώνη, με την οποία μοιράστηκε 65 χρόνια κοινής ζωής,

από το 1949, αφιερώθηκαν στη δημιουργία πλούσιων συλλογών όχι μόνον αμιγώς σύγχρονου εικαστικού περιεχομένου, αλλά και μεταβυζαντινών εικόνων, όπως και αντικειμένων λαογραφικού ενδιαφέροντος. Διατηρούσαν εκτενή και προσεκτικά επιλεγμένη βιβλιοθήκη, ήταν ενεργά μέλη της Περιηγητικής Λέσχης, με ιδιαίτερη έφεση στα πεζοπορικά ταξίδια, και λάτρευαν την εξερεύνηση της φύσης. Παράλληλα, διατηρούσαν προσωπικές φιλικές σχέσεις με τους περισσότερους καλλιτέχνες της συλλογής, ενισχύοντας περαιτέρω την επαφή τους με τον πνευματικό και καλλιτεχνικό χώρο. Το Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου (Ι.Λ.Μ.Κ.) απέκτησε μέρος της συλλογής Γαρταγάνη έπειτα από τη γενναιόδωρη δωρεά της ανιψιάς του ζεύγους, Παυλίνας Παραδομενάκη. Η συλλογή αναδεικνύει με εξαιρετική σαφήνεια τα ρεύματα που σφράγισαν την ελληνική εικαστική δημιουργία, ιδιαίτερα μετά τον

Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ διαθέτει και έργα από τα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα, καλλιτεχνών όπως ο Άγγελος Γιαλλινάς (1857–1939), ο Ουμβέρτος Αργυρός (1882–1963) και ο Ορέστης Κανέλλης (1910–1979) (εικ. 148, 149).

Όσον αφορά τη θεματογραφία, η συλλογή του Ι.Λ.Μ.Κ. αναδεικνύει την ιδιαίτερη κλίση του ζεύγους Γαρταγάνη προς την τοπιογραφία και την παραστατική ζωγραφική. Παράλληλα, ωστόσο, περιλαμβάνει έργα που ανήκουν στις πρωτοποριακές κατευθύνσεις της μεταπολεμικής τέχνης, προσφέροντας μια σφαιρική εικόνα του δημιουργικού τοπίου του 20ού αιώνα. Από τα σημαντικότερα και πλέον εμβληματικά έργα που περιλαμβάνονται στη συλλογή είναι εκείνα του Γιάννη Σπυρόπουλου (1912–1990) των περιόδων 1950 και 1960, τα οποία κατέχουν κομβική θέση τόσο αισθητικά όσο και ιστορικά στην καλλιτεχνική ωρίμανση του δημιουργού τους. Με τις συνθέσεις του, ο Σπυρόπουλος εισάγει στην εικαστική σκηνή την ελληνική εκδοχή της αφαίρεσης και της αυτόνομης εικαστικής γλώσσας, άμεσα συνδεδεμένης με τον διάλογο που αναπτύσσεται διεθνώς εκείνη την εποχή. Ο Ρήγας Γαρταγάνης διατηρούσε με τον ζωγράφο στενή φιλία από τα νεανικά τους χρόνια και

είναι βέβαιο ότι παρακολουθούσε στενά την εικαστική του πορεία. Στη συλλογή που πλέον βρίσκεται στο Ι.Λ.Μ.Κ. υπάρχουν πέντε έργα και μία μεταξοτυπία, ενώ πληροφορούμαστε για την ύπαρξη ενός ακόμα έργου που είχε αγοραστεί από το ζεύγος Γαρταγάνη (Παπαϊωάννου 1994). Όσον αφορά τα ζωγραφικά έργα, τα παραστατικά τοπία της δεκαετίας του 1950 (*Παντάνασσα*, 1954, *Δελφοί III*, 1956, *Λιμάνι της Ύδρας*, 1954, *Βάρκες στην παραλία της Μυκόνου*, 1954) είναι σαφώς τα περισσότερα (εικ. 147). Κατά τη δεκαετία του 1950, ο Γιάννης Σπυρόπουλος αρχίζει να απομακρύνεται σταδιακά από τον ρεαλισμό και τις αναφορές στην πραγματικότητα. Το πέρασμα από την απεικόνιση στην καθαρά αφαιρετική εικαστική αναζήτηση καθιστά τα παραπάνω έργα ιδιαίτερα σημαντικά για την κατανόηση της εξέλιξης του ζωγράφου, καθώς δεν είναι απλώς δείγματα πρώιμης τέχνης, αλλά μαρτυρίες μιας περιόδου αναζήτησης και εσωτερικής ωρίμανσης.

Αποτελούν ένα ενδιάμεσο κεφάλαιο ανάμεσα στην ρεαλιστική του περίοδο και στην πλήρως αφαιρετική του γλώσσα της δεκαετίας του 1960, την οποία εκπροσωπεί στη συλλογή το έργο *Λόγος F* (1968) (εικ. 150).

148. Θαλασσογραφία, χ. χ.
Ακουαρέλα σε χαρτί, 39 × 72 εκ.
Άγγελος Γιαλλινάς, (1857–1939).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ 2964/35

149. Βάρκες, χ.χ.
Λάδι σε κοντραπλακέ, 56 × 64 εκ.
Ορέστης Κανέλλης, (1910–1979).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/6

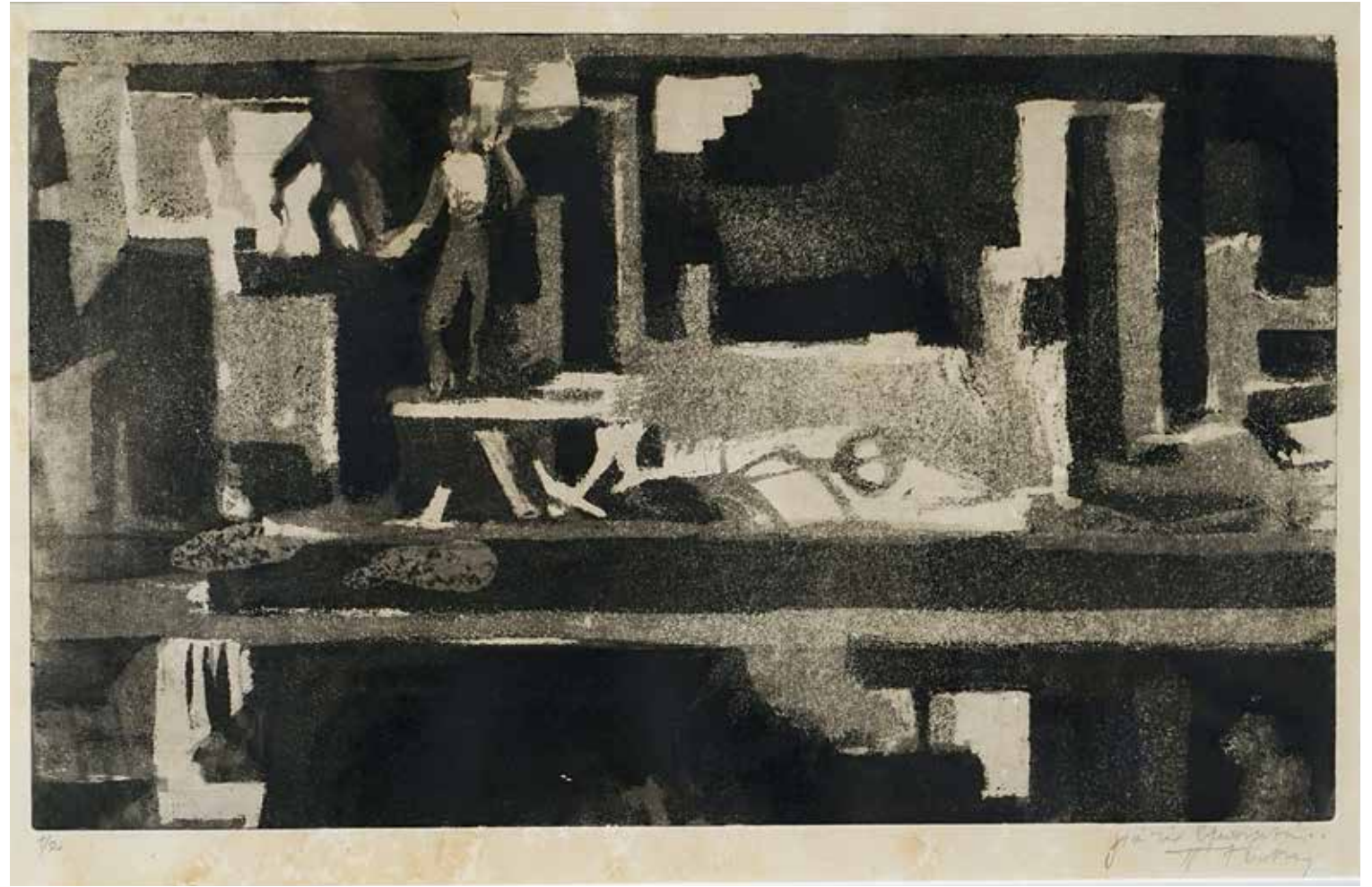
150. Λόγος F, 1968.
Μεικτή τεχνική σε καμβά, 65 × 54 εκ.
Γιάννης Σπυρόπουλος, (1912–1990).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/4

Εξίσου σημαντικό αποτύπωμα στη συλλογή αφήνουν και τα έργα του Παναγιώτη Τέτση (1925–2016) (εικ. 151). Η χρωματική του γενναιοδωρία, η αφοσίωσή του στη θαλασσινή εμπειρία και η διαρκής αναζήτηση του φωτός καταγράφουν τη συνέχεια της ελληνικής παραστατικής παράδοσης, εμπλουτισμένης από το πνεύμα του μοντερνισμού (Λαμπράκη-Πλάκα 1990). Την ιδιαίτερη αγάπη και φιλία που συνέδεε το ζεύγος Γαρταγάνη, όχι μόνο με τον Παναγιώτη Τέτση προσωπικά αλλά και με

την οικογένειά του, μαρτυρά το πλήθος ευχετήριων καρτών που υπάρχουν στη συλλογή. Οι κάρτες αυτές, πέρα από τον εθιμοτυπικό χαρακτήρα τους, αποκτούν τη διάσταση μικρών, προσωπικών έργων τέχνης· αποτυπώνουν το ήθος, την τρυφερότητα και την ειλικρίνεια των σχέσεων που αναπτύχθηκαν μεταξύ τους. Δεν είναι απλώς μαρτυρίες μιας φιλίας, αλλά τεκμήρια μιας ζωντανής καλλιτεχνικής και ανθρώπινης συναλλαγής, την οποία ο συλλέκτης ένιωθε την ανάγκη να τιμήσει και να διαφυλάξει

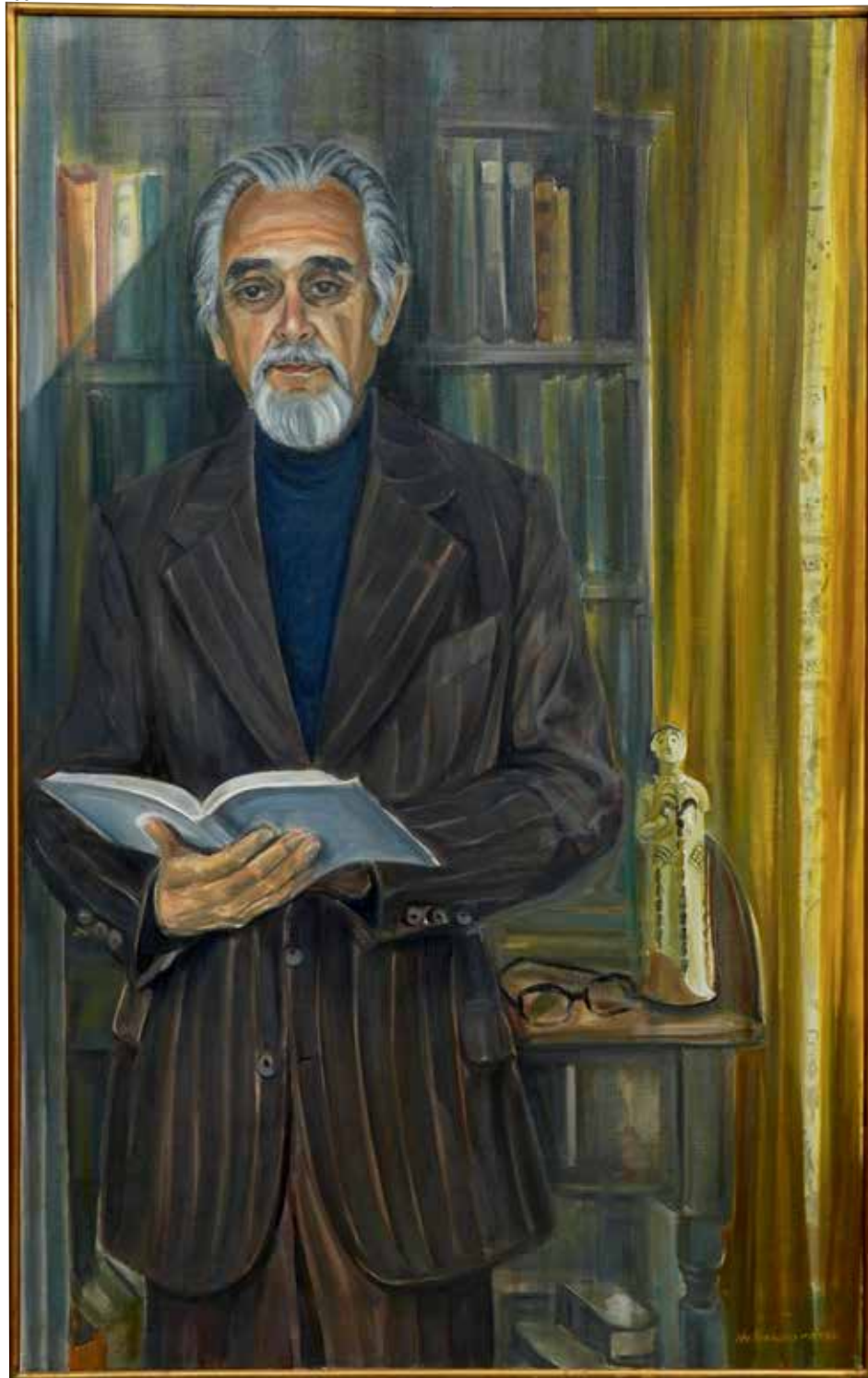
151. Αθήνα/ Στέγες, x.x.
Λάδι σε ξύλο, 47 x 68 εκ.
Παναγιώτης Τέτσης, (1925–2016).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/10

στον ιδιωτικό του χώρο. Μέσα από αυτές τις κάρτες-έργα τέχνης, ο Ρήγας Γαρταγάνης αναδεικνύεται ως «εμπνευστής» για την περίφημη χαλκογραφία *Το Γιαπί*, αντίτυπο της οποίας κατέχει και η Εθνική Πινακοθήκη (Βακαλό-Κωτίδης 1999) (εικ. 152), ενώ σε άλλες εμφανίζεται ως ο «Πολυχρονεμένος» φίλος, στον οποίο ο ζωγράφος εύχεται για τη νέα χρονιά, συνδέοντας προσωπική φιλία και καλλιτεχνική δημιουργία με έναν άρρηκτο δεσμό. Δύο πορτρέτα του ζεύγους Γαρταγάνη καθώς και σημαντικός

αριθμός τοπιογραφιών φανερώνουν τους δεσμούς φιλίας και εκτίμησης που υπήρχαν με τη ζωγράφο Ντιάνα Αντωνακάτου (1920–2011). Στο πορτρέτο του Ρήγα Γαρταγάνη (εικ. 153), η ζωγράφος αποδίδει τη μορφή του όρθια, σε μετωπική στάση, μπροστά από μια βιβλιοθήκη, με ένα ανοιχτό βιβλίο στα χέρια. Το βλέμμα του απευθύνεται με σοβαρότητα προς τον θεατή. Πίσω του διακρίνεται το γραφείο πάνω στο οποίο υπάρχει ένα γλυπτό που θυμίζει αρχαίο ειδώλιο, καθώς και τα γυαλιά του, ενώ δεξιά βλέπουμε την πηγή φωτός

152. Το Γιαπί, 1964.
Χαλκογραφία, 40 x 61 εκ.
Παναγιώτης Τέτσης, (1920–2016).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/25

του έργου που είναι το παράθυρο του δωματίου. Η σύνθεση παραπέμπει στην απεικόνιση μιας λόγιας προσωπικότητας και ενός βαθιά καλλιεργημένου ανθρώπου (εικ. 153).

Αντίθετα, το πορτρέτο της Καίτης Γαρταγάνη (χ.χ.) είναι πιο λιτό. Καθισμένη σε στάση τριών τετάρτων, μπροστά από ένα παράθυρο, κοιτά προς τον θεατή. Τα μαλλιά της είναι κουρεμένα κοντά, στα χείλη της υπάρχει ένα συγκρατημένο μειδίαμα, ενώ το βλέμμα της είναι ευγενές μαρτυρώντας στοιχεία του χαρακτήρα της. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει για τις προσωπογραφίες της καλλιτέχνιδας η Δώρα Μαρκάτου, «αυτές συνδυάζονται πάντοτε με το περιβάλλον που τους ταιριάζει, ώστε η μορφή να ζει και να απολαμβάνει τον χώρο της, να νοηματοδοτεί η ίδια τον χώρο [...]». Εκείνο που την ενδιαφέρει είναι να διεισδύσει στην ψυχή του εικονιζόμενου και να αποδώσει κάτι από τον χαρακτήρα του, ανεξάρτητα από το αποτέλεσμα...» (Μαρκάτου 13). Η συλλογή Γαρταγάνη διαθέτει, επίσης, και μια σειρά τοπίων από την Κεφαλλονιά, το Ναύπλιο, την Ιθάκη, τις περιηγήσεις της ζωγράφου στις μονές της Πελοποννήσου και άλλων περιοχών της Ελλάδας. Η τοπιογραφία της Ντιάνας Αντωνακάτου, και μάλιστα

με την τεχνική της ακουαρέλας, κατέχει εξέχουσα θέση στα έργα της συλλογής, τα οποία διακρίνονται για τη λεπτότητα των αποχρώσεων, τη διαφάνεια του φωτός και την αίσθηση ατμοσφαιρικότητας που αποπνέουν. Σημαντική θέση στη συλλογή Γαρταγάνη καταλαμβάνει η χαρακτηριστική, με κορυφαίες παρουσίες όπως ο Γιάννης Κεφαλληνός (1894-1957), ο Ευθύμης

Παπαδημητρίου (1895-1958) και ο Τάσος (Αναστάσιος) Αλεβίζος (1914-1985). Ο Γιάννης Κεφαλληνός, με τη σπουδαία συμβολή του στη διαμόρφωση της νεοελληνικής χαρακτηριστικής ενσωματώνει στη συλλογή ένα πνεύμα πειθαρχίας και εσωτερικής πνευματικότητας. Ο Ευθύμης Παπαδημητρίου θεωρείται από τους πρωτοπόρους στο είδος, καθώς παρουσίασε από νωρίς έργα στο πνεύμα των μοντέρνων

153. Πορτρέτο του Ρήγα Γαρταγάνη, χ.χ. Λάδι σε καμβά, 130 x 82 εκ. Ντιάνα Αντωνακάτου, (1920-2011). Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη. Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/34

154. Νέα Επίδαυρος, 1970. Λάδι σε καμβά, 44 x 69 εκ. Σπύρος Βασιλείου, (1903-1985). Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/33

κινημάτων της εποχής, ενώ ο Τάσσοι, με το κοινωνικό και πολιτικό του στίγμα, υπενθυμίζει τη δύναμη της εικόνας ως εργαλείο παρέμβασης και ευαισθητοποίησης. Η συλλογή διαθέτει και ένα έργο του Δημήτρη (Dimitri) Παπαγεωργίου (1928–2016), ενός καλλιτέχνη που έζησε μεγάλο μέρος της ζωής του στην Ισπανία. Υπήρξε χαράκτης, εκδότης και μεταφραστής μεγάλων λογοτεχνιών όπως ο Λόρκα και θεωρείται από τους πρωτοπόρους και κύριους

εκπροσώπους της χαρακτηριστικής στην Ισπανία (εφ. *Αυγή*, 2019). Ο Ρήγας Γαρταγάνης έδειξε ιδιαίτερη προτίμηση σε ζωγράφους που συνδύαζαν την παραστατικότητα με το προσωπικό ύφος, αποφεύγοντας τις εφήμερες τάσεις, ενώ με κριτική διορατικότητα επέλεξε έργα που σηματοδοτούν ενίοτε καθοριστικές στιγμές της εξέλιξης του καλλιτέχνη. Έτσι, βρίσκουμε στη συλλογή το έργο *Νέα Επίδαυρος* (1970) του Σπύρου Βασιλείου (1903–1985) (πίνακες,

155. Πάργα, 1966.
Λάδι σε καμβά, 60 x 80 εκ.
Αγνήνωρ Αστεριάδης (1898–1977).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/30

εικ. 10), το οποίο έχει τη χαρακτηρι-στική σκηνογραφική ματιά, αλλά και την ποιητική απλότητα του ζωγράφου (Φραντζισκάκης 1979), καθώς και έργα καλλιτεχνών όπως ο Σαράντης Καραβούζης (1938–2011), με τον λυρικό του ρεαλισμό, ο Αγνήνωρ Αστεριάδης (1898–1977) (εικ. 155), με την εσωτερικότητα των τοπίων, ο Γιάννης Γαϊτής (1923–1984), με την εμβληματική εικονική του γλώσσα και την αναφορά στον ανώνυμο σύγχρονο άνθρωπο, ο Σωτήρης Σόρογκας (γεν. 1936) με την αναφορά στη μνήμη και τη φθορά, ο Χρίστος Καράς (1930–2023) με τις νεκρές του φύσεις, η Μαρία Πωπ (1925–2009) με την αφήγηση σκηνών της καθημερινής ζωής. Ειδικότερα, το έργο *Φόρμες* του Σαράντη Καραβούζη (1972) ανήκει στην πρώιμη δημιουργική του περίοδο, με εμφανείς τις αναφορές στα μοντέρνα κινήματα του 20ού αιώνα (εικ. 156). Το έργο είναι χαρακτηριστικό της μετάβασης του καλλιτέχνη στην προσωπική του εκδοχή της νεκρής φύσης, η οποία ήδη από τη δεκαετία του 1960 είναι απαλλαγμένη από περιττά στοιχεία και αναδεικνύει το ίδιο το αντικείμενο ως πρωταγωνιστή. Το αντικείμενο, φορτισμένο με ένταση και εκφραστικότητα, δεν λειτουργεί ως πιστή αντανάκλαση της πραγματικότητας,

αλλά ως ιδεατή, σχεδόν ονειρική υπενθύμιση της παρουσίας του — μια ποιητική μεταμόρφωση. Από εκεί και πέρα, ο Καραβούζης παραμένει πιστός στον μαγικό ρεαλισμό, χτίζοντας έναν κόσμο όπου χώρος και αντικείμενο συνυπάρχουν αδιάσπαστα (Λυδάκης 2006). Ο Σωτήρης Σόρογκας εκπροσωπείται με δύο έργα στη συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη. Πρόκειται για το *Πέτρες και Παπαρούνα* (1972) και τη μεταξοτυπία που παρουσιάζει ένα

156. Φόρμες, 1972.
Λάδι σε καμβά, 54 x 45 εκ.
Σαράντης Καραβούζης, (1938–2011).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/51

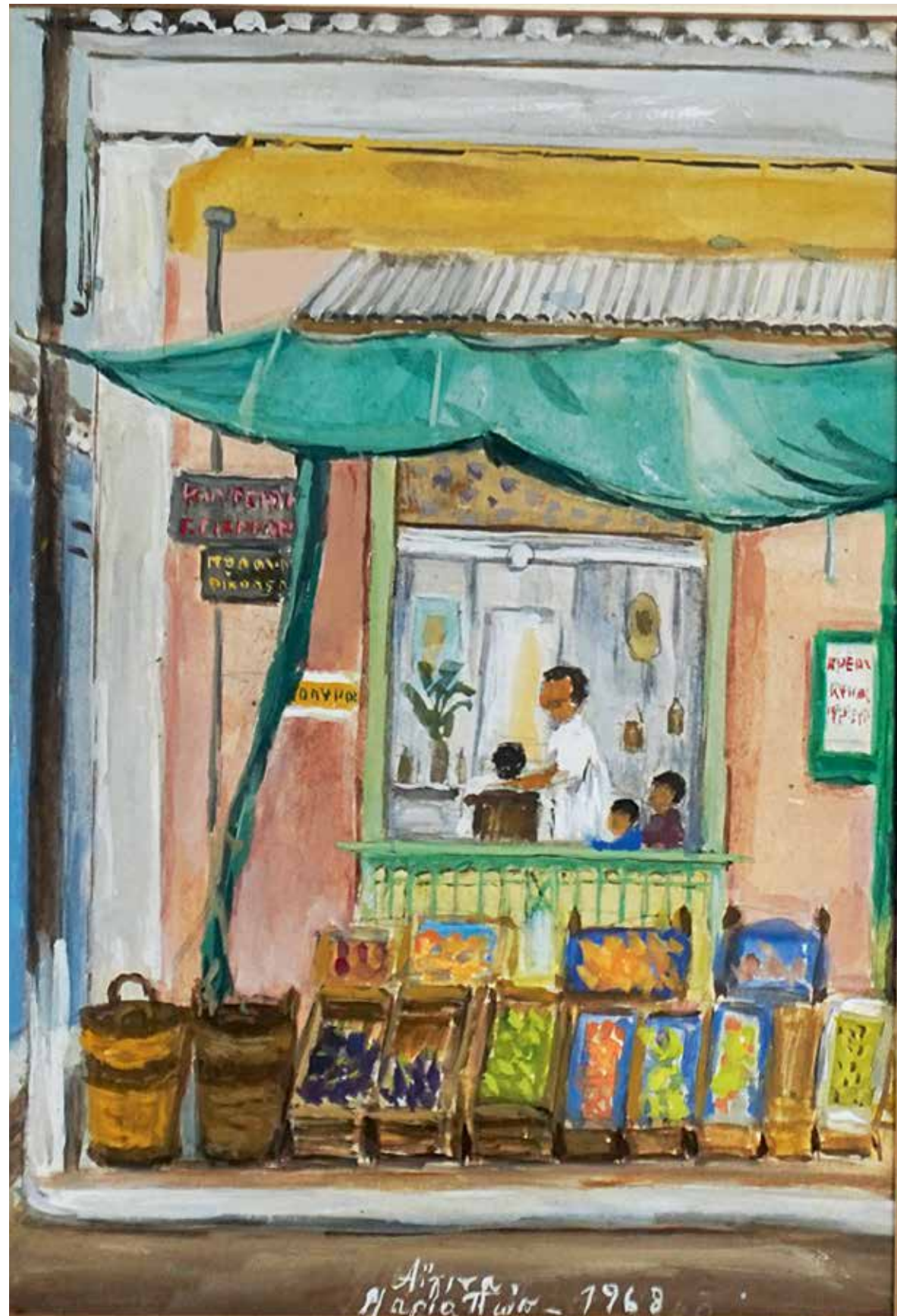
από τα χαρακτηριστικά του Τρίπτυχα με *πέτρες*. Στη ζωγραφική του Σόρογκα, η πέτρα κατέχει κεντρικό ρόλο. Η συγκεκριμένη θεματική δουλεύεται και εξελίσσεται από το 1972 έως το 1975, ενώ επανέρχεται και μεταγενέστερα σε αυτό το θέμα (Παυλόπουλος 2008). Ο συμβολισμός της έγκειται στο δίπολο των εννοιών της μνήμης και του μνημείου. Με λιτά μέσα, ο ζωγράφος δίνει κυρίαρχη βάση στο σχέδιο αφαιρώντας τα περιττά στοιχεία και ελαττώνοντας το χρώμα. Έτσι φτάνει σε μια οπτική ψευδαίσθηση της πραγματικότητας που μοιάζει με σπάραγμα μνήμης από το θυμικό του καλλιτέχνη. Η συνύπαρξη του αιώνιου και του εφήμερου, του βάρους και της ελαφρότητας, δημιουργεί μια μεταφυσική ισορροπία, αποκαλύπτοντας τον βαθύ στοχασμό του καλλιτέχνη γύρω από τον χρόνο και την ανθρώπινη εμπειρία.

Η *Νεκρή Φύση* (1961) του Χρίστου Καραά κατέχει ιδιαίτερη θέση ανάμεσα στις δημιουργίες του, καθώς πρόκειται για τον προάγγελο των έργων με νεκρές φύσεις με τις οποίες θα ασχοληθεί τις επόμενες δεκαετίες, του 1970 και του 1980. Την περίοδο αυτή ο καλλιτέχνης ζωγραφίζει απολύτως αφαιρετικά, ενώ διαμένει στο Παρίσι για τρία

χρόνια με τακτές επισκέψεις στην Ελλάδα. Η ύπαρξη ενός τόσο πρώιμου έργου μιας σειράς που θα αποτελέσει αργότερα το σήμα κατατεθέν του —οι πρώτες νεκρές φύσεις εμφανίζονται το 1968— επιβεβαιώνει πως το ζήτημα της παραστατικής τέχνης έρχεται αρκετά νωρίς να απασχολήσει τον ζωγράφο (Ρογκάν 1987). Τα έργα της περιόδου του Παρισιού θεωρούνται σπάνια —καθώς αρκετά καταστράφηκαν από τον ίδιο τον Καραά λόγω του ότι δεν έβρισκε χώρο φύλαξης, ενώ άλλα χάθηκαν— καθιστώντας τα εκ των πραγμάτων ιδιαίτερης σημασίας (Μπόλης 2006). Στο έργο της συλλογής Γαρταγάνη, ο ζωγράφος δημιουργεί τη χαρακτηριστική του σκηνοθετική ατμόσφαιρα, όπου το κυρίως θέμα απομονώνεται και κυριαρχεί η αίσθηση της μοναξιάς και της ηρεμίας.

Η Μαρία Πωπ εκπροσωπείται στη συλλογή με το έργο *Αίγινα* (1968) (περ. *Πάνθεον* 1968 και Καλογερού 1977) (εικ. 157). Πρόκειται για την απεικόνιση ενός παραδοσιακού κουρείου στην Αίγινα, από το παράθυρο του οποίου ο θεατής μπορεί να δει τη σκηνή που εκτυλίσσεται στο εσωτερικό. Στο δωμάτιο διακρίνονται ο κουρέας με τη λευκή ποδιά και δυο μικρά παιδιά. Το γωνιακό μαγαζί έχει το

157. Αίγινα, 1968.
Τέμπρα σε χαρτί, 24 x 17 εκ.
Μαρία Πωπ, (1925–2009).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/76

χαρακτηριστικό ροζ χρώμα των κτιρίων της Αίγινας, ενώ η μισοασβεστωμένη ξύλινη κολώνα της ΔΕΗ που βρίσκεται στα αριστερά οριοθετεί τον χώρο. Η Μαρία Πωπ αγαπούσε ιδιαίτερα να απεικονίζει καφενεία, ταβέρνες, ραφτάδικα, μέσα από τα οποία μπορούσε να αφηγηθεί με τη ζωγραφική της την ιστορία των ιδιοκτητών τους, προσεγγίζοντας την καθημερινή ζωή και τα πιο ταπεινά μοτίβα με μια αίσθηση οικειότητας, πολλές φορές και νοσταλγίας (Ιωάννου 1967, εφ. *Ελληνικός Βορράς* Θεσσαλονίκης, 1968).

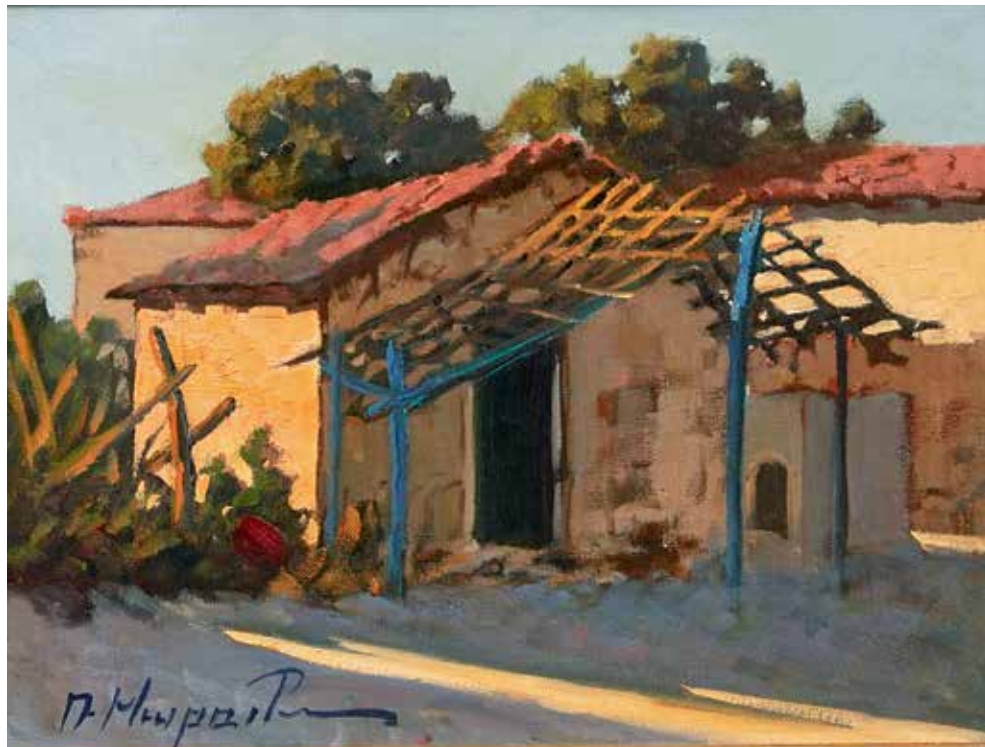
Ενδιαφέρον έχει η παρουσία στη συλλογή ενός έργου της Φλώρας Σαλπιέλ-Μοδιάνο (1933-2025). Η Σαλπιέλ-Μοδιάνο, σχεδόν άγνωστη σήμερα, ανήκει στη γενιά των Εβραίων της Θεσσαλονίκης που επέζησαν του Ολοκαυτώματος. Μετά την απελευθέρωσή της από το στρατόπεδο συγκέντρωσης σπούδασε ζωγραφική στη Νέα Υόρκη και μετέπειτα στο Παρίσι (Μαθιόπουλος 2000). Με την επιστροφή της στην Ελλάδα ανέπτυξε τακτική καλλιτεχνική δραστηριότητα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1950 μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1970 (εικ. 158). Το έργο της συλλογής Γαρταγάνη φέρει έντονες επιρροές από την αμερικάνικη πρωτοπορία και τη ζωγραφική του Jackson

Pollock (1912-1956). Πρόκειται για μια ανεικονική παράσταση, όπου η ζωγράφος έχει επέμβει με διαφορετικούς τρόπους στη ζωγραφική επιφάνεια με τη μέθοδο του κολλάζ και του *dripping*, του στάξιμου δηλαδή χρώματος, που οδηγεί σε μια χειρονομιακή ζωγραφική. Η υποδοχή του αφαιρετικού έργου της είχε γίνει με συγκρατημένες κριτικές, όπως διασώζουν οι εφημερίδες της εποχής (Βακαλό 1963 και Σπυρόγλου 1965). Στη συνέχεια, όμως, η Φλώρα Σαλπιέλ-Μοδιάνο εγκατέλειψε τις όποιες αφαιρετικές αναζητήσεις για να στραφεί σε μια πιο παραστατική ζωγραφική, όπου η γυναίκα φιγούρα θα καταλάμβανε την κύρια θεματική του έργου της.

Αξίζει, επίσης, να επισημανθεί και το πορτρέτο της Καίτης Γαρταγάνη, σε νεαρή ηλικία, το οποίο φιλοτέχνησε ο φίλος της ζωγράφος Αλέξανδρος Αλεξανδράκης (1913-1968). Σε αυτό το έργο, το πρόσωπο της νεαρής γυναίκας προβάλλει μέσα από ένα αφαιρετικό λευκό φόντο να κοιτάζει τον θεατή σε στάση τριών τετάρτων. Τα κοντά μαύρα μαλλιά της πλαισιώνουν το πρόσωπο, ενώ το συγκρατημένο χαμόγελό της και το ήρεμο βλέμμα της δημιουργούν ένα κράμα γλυκύτητας και αυστηρότητας. Ο ζωγράφος αφήνει να φανεί από το υπόλοιπο σώμα μόνο το δέσιμο

158. Χωρίς τίτλο, x.x.
Μεικτή τεχνική σε χαρτί, 33 x 23,5 εκ.
Φλώρα Σαλπιέλ Μοδιάνο, (1933-2025).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/18

στη μέση του λευκού πουκαμίσου, δίνοντας έμφαση στην καρφίτσα που το κοσμεύει. Η Καίτη είναι μόλις 26 ετών στο έργο αυτό και μετρά δύο χρόνια έγγαμου βίου με τον Ρήγα Γαρταγάνη (εικ. 160).

Ξεχωριστή κατηγορία στη συλλογή Γαρταγάνη αποτελούν οι γκραβούρες. Ένας μεγάλος αριθμός από αυτές απεικονίζει χάρτες της Κέρκυρας και της Πελοποννήσου του 17ου αιώνα, φιλελληνικά θέματα, καθώς και αποτυπώσεις της Αθήνας και της ελληνικής περιφέρειας από περιηγητές του 19ου αιώνα. Η ύπαρξή τους αποτελεί άλλο ένα σημαντικό τεκμήριο της ιδιαίτερης αγάπης που διακατείχε τους συλλέκτες για το ελληνικό τοπίο. Περιηγητές και οι ίδιοι, γοπεύονταν από την ρομαντική εκδοχή της ελληνικής υπαίθρου,

όπως αυτή παριστάνεται στα χαρακτηριστικά του 19ου αιώνα. Πέραν των καταξιωμένων δημιουργών, η συλλογή περιλαμβάνει και έργα λιγότερο γνωστών καλλιτεχνών, τα οποία καθόλου δεν υστερούν καλλιτεχνικής αξίας και φωτίζουν πτυχές της εποχής, όπως για παράδειγμα τα έργα των Κωνσταντίνου Ρωμανίδη (1884-1972), Αριστοτέλη Βασιλικιώτη (1902-1972), Γεώργιου Συρίγου (1906-1989), Κώστα Αλεξίου (1914-1999), Δημήτρη Δαρζέντα (1915-2001), Στέφανου Σγούρου (1924-2017), Αυγέρη Κανάτα (1931-2001), Γιάννη Κονιδάρη (γεν. 1931), Θεόφιλου Κένταρχου (γεν. 1934), Ευγνώμονα Διαλέτη (γεν. 1939) και Παναγιώτη (Τάκη) Μωραΐτη (1944-2024) (εικ. 159, 161). Τα παραπάνω έργα επιβεβαιώνουν

159. Αγροικία, 1982.
Λάδι σε καμβά, 30 x 40 εκ.
Παναγιώτης (Τάκης) Μωραΐτης,
(1944-2024). Συλλογή Ρήγα και
Καίτης Γαρταγάνη.
ΑΕ. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/9

160. Προσωπογραφία Καίτης Γαρταγάνη,
1951. Λάδι σε καμβά, 65 x 50 εκ.
Αλέξανδρος Αλεξανδράκης, (1913-1968).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/36

για άλλη μια φορά την προσήλωση των συλλεκτών στη θεματική του τοπίου και παράλληλα φανερώνουν ότι οι επιλογές τους υπαγορεύονταν από καθαρά προσωπικά κριτήρια και όχι από την επιδίωξη απόκτησης κοινωνικού γοήτρου ή από επενδυτικές προοπτικές. Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι ελάχιστα έργα ανήκουν σε ξένους καλλιτέχνες, τα οποία όμως πραγματεύονται στη θεματική τους και το ελληνικό τοπίο, προσδίδοντας στη συλλογή ενότητα και συνέπεια.

Εν κατακλείδι, θα μπορούσαμε να πούμε ότι η συλλογή του Ρήγα και της Καίτης Γαρταγάνη δεν αποτελεί απλώς ένα σύνολο καλλιτεχνικών έργων, αλλά δίνει και το αποτύπωμα της προσωπικής τους φιλοσοφίας απέναντι στην τέχνη και την κοινωνία. Για το ζεύγος Γαρταγάνη, το έργο τέχνης δεν προορίζεται να προσφέρει απλώς και μόνον αισθητική απόλαυση· γίνεται και ένα μέσο που συνδέει το προσωπικό βιωματικό με το συλλογικό πολιτισμικό στοιχείο, καταγράφοντας τον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο η τέχνη έχει τη δύναμη να μετασχηματίσει την προσωπική συγκίνηση σε συλλογική μνήμη. Κάθε επιλογή έργου, κάθε αγορά ή δωρεά, συνδέονται με έναν διάλογο, όχι μόνο με τον δημιουργό, αλλά

και με την εποχή, τον χώρο και την κοινωνία στην οποία ανήκει. Ο Ρήγας Γαρταγάνης δεν υπήρξε απλώς συλλέκτης. Υπήρξε φίλος, συνομιλητής και υποστηρικτής των ζωγράφων της γενιάς του, προσδίδοντας στη συλλογή του μια διαφορετική διάσταση, καθώς κάποια από τα έργα αποτελούν το επισφράγισμα φιλίας, αλληλοεκτίμησης ή κοινής έμπνευσης.

Η ιδιαιτερότητα της συλλογής αποκτά σήμερα και πολιτιστική διάσταση χάρη στη δωρεά της Παυλίνας Παραδομενάκη προκειμένου να εκτεθεί σε ένα μουσείο. Έχοντας την ευκαιρία να τη δει, ο θεατής αντιλαμβάνεται πως η συγκρότησή της υπερβαίνει τον στόχο της ιδιωτικής κατοχής έργων τέχνης και της όποιας αισθητικής απόλαυσης αυτή δημιουργεί, κάνοντας ανάγλυφη την πρόθεση των συλλεκτών να συμβάλλουν σε έναν ευρύτερο διάλογο ανάμεσα στην τέχνη και την κοινωνία. Η ποικιλία των έργων, που εκτείνεται από την παραστατική τοπιογραφία έως τις πιο αφαιρετικές αναζητήσεις, προσφέρει ένα πολυεπίπεδο σύνολο ιδεών που λειτουργούν ως αφετηρία για προβληματισμό και ερμηνεία πολλών διαφορετικών καλλιτεχνικών τάσεων, αλλά και των ιστορικοκοινωνικών συνθηκών μέσα στις οποίες αυτές

δημιουργήθηκαν. Έτσι, η συλλογή λειτουργεί και ως τόπος διατήρησης της πολιτιστικής μνήμης, καθώς κάθε έργο ενσωματώνει στοιχεία της εποχής του και συμβάλλει στη χαρτογράφηση της ελληνικής τέχνης του 20ού αιώνα.

Η έκθεση στο Ι.Λ.Μ.Κ. αντιπροσωπευτικού μέρους της συλλογής Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη, επιχειρεί να αναδείξει αυτόν τον διττό χαρακτήρα της, που ξεπερνά τα στενά όρια του προσωπικού ενδιαφέροντος και καλεί τον θεατή να προσεγγίσει τα έργα όχι μόνον ως αυτόνομες καλλιτεχνικές οντότητες, αλλά και ως κρίκους μιας αλυσίδας σχέσεων που φωτίζει την κοινωνική, πολιτική και πολιτισμική συγκυρία μιας ολόκληρης εποχής, καθιστώντας τη συλλογή πολιτιστικό αγαθό που ανήκει σε όλους.

161. Πολύχρωμα Δέντρα, x.x.
Λάδι σε καμβά, 31×40 εκ.
Αριστοτέλης Βασιλικιώτης, (1902-1972).
Συλλογή Ρήγα και Καίτης Γαρταγάνη.
Α.Ε. Ι.Λ.Μ.Κ. 2964/63

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Το Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου, μέσα από τη νέα μόνιμη έκθεσή του προσφέρει για πρώτη φορά στον επισκέπτη μια ολοκληρωμένη μαρτυρία για την ιστορία της Κορίνθου από τη δημιουργία της το 1858 έως τα μέσα του 20ού αιώνα. Με τον τρόπο αυτό ενισχύει την ταυτότητα της πόλης και ταυτόχρονα αναδεικνύει τη συνέχειά της μέσα στο ιστορικό γίγνεσθαι. Παράλληλα, ενδυναμώνει και αναπτύσσει το όραμά του για το μέλλον, γύρω από δύο άξονες: Ο πρώτος αφορά στην αλληλεπίδραση του Μουσείου με την κοινότητα: στη διεύρυνση της συνεργασίας του με τους εκπαιδευτικούς, μέσω και του εμπλουτισμού των εκπαιδευτικών του προγραμμάτων· στη συμβολή του στη δια βίου μάθηση ενηλίκων, που στοχεύει στο ιστορικό και πολιτιστικό πεδίο· στην ενίσχυση των δικτύων συνεργασίας του με μουσεία και πολιτιστικούς φορείς· στην ανάδειξη ανθρώπων

και συλλογικοτήτων που εμπνέονται από τις εκφάνσεις του νεότερου ελληνικού πολιτισμού και τις μετουσιώνουν σε πρωτότυπες δημιουργίες και εμπειρίες. Ο δεύτερος άξονας αφορά στην περαιτέρω προβολή πτυχών της τοπικής ιστορίας: στην ανάπτυξη ερευνητικού έργου για την υλική και άυλη πολιτιστική κληρονομιά της Κορινθίας, στην οργάνωση δράσεων και εκδηλώσεων για την ανάδειξη του πολιτιστικού και ιστορικού τοπίου της πόλης, και στον εμπλουτισμό των συλλογών του μέσω και της αποδοχής δωρεών από την κοινότητα. Το Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου φιλοδοξεί να αποτελέσει έναν ζωντανό οργανισμό που αναπτύσσεται διαρκώς. Με αφετηρία το όραμα της Ιδρύτριάς του, καθίσταται σημείο αναφοράς για την πόλη, προφέροντας σύγχρονες εμπειρίες πολιτισμού, εκπαίδευσης και ψυχαγωγίας.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ – ΠΗΓΕΣ

Αγριαντώνη, Χ. (1999). Τι είναι η βιομηχανία: Συγχύσεις και συσκοτίσεις. Στο Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Οι απαρχές 1900–1922* (σσ. 179–180). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Αδαμακόπουλος, Τ., Ματσούκα, Π., & Χατζηβαρσάνης, Β. (1988). *Τα βουνά του Μωρηά*. Αθήνα: Πιτσιλός.

Αλεξόπουλος, Α. (1971). Ο πληθυσμός της Κορινθίας. *Αρχείο Κορινθιακών Μελετών, Α΄*, 346–386.

Ανδρεάδης, Α. (1917). *Η ελληνική μετανάστευσις: Μελέται των δευτεροετών φοιτητών*. Αθήνα: Τυπογραφείο Παναγ. Α. Πετράκου.

Ανδρεάδης, Μ. (1980). *Η Κορινθία μετά το 1821* (Τόμ. Ι, 1823–1833). Αθήνα.

Ανδρεάδης, Μ. (1996). *Η Κορινθία την Οθωνική περίοδο 1833–1862*. Αθήνα.

Ανδρεάδης, Μ. (2001α). *Η Κορινθία κατά τον 19ο αιώνα* (Τόμ. ΙΙΙ, 1863–1872). Αθήνα.

Ανδρεάδης, Μ. (2001β). *Η Κορινθία κατά τον 19ο αιώνα* (Τόμ. ΙV, 1873–1900). Αθήνα.

Ανυπόγραφο. (1968, 3 Φεβρουαρίου). Κριτική, εκθέσεις ζωγραφικής. *Ελληνικός Βορράς*.

Ανυπόγραφο. (1968, 27 Μαρτίου). Από τις εκθέσεις. *Πάνθεον*.

Ανυπόγραφο. (2019, 16 Σεπτεμβρίου). Δημήτρης Παπαγεωργίου: Ο θρύλος της χαρακτηριστικής στην Ισπανία. *Αυγή*.

Ανωγειανάκης, Φ. (1991). *Ελληνικά λαϊκά μουσικά όργανα*. Αθήνα: Μέλισσα.

Βακαλό, Ε. (1963, 13 Φεβρουαρίου). Η έκθεσις Δαγκλή. *Τα Νέα*.

Βακαλό, Ε., & Κωτίδης, Α. (1999). *Π. Τέτοης: Ζωγραφική*. Αθήνα: Νέες Μορφές.

Βασίλειον της Ελλάδος, Υπουργείον Υγιεινής, Πρόνοιας και Αντιλήψεως – Τμήμα Στατιστικής. (1923). *Απογραφή προσφύγων ενεργηθείσα κατ’ Απρίλιον 1923*. Αθήνα: Εθνικόν Τυπογραφείον.

Γενικά Αρχεία του Κράτους. (χ.χ.). *Εκλογικά Συλλογής Γιάννη Βλαχογιάννη, φ. 21: Εκλογικοί κατάλογοι επαρχίας Κορινθίας (λήψεις 54–62)*.

Γεωργής, Γ. (2023). *Κιαμίλμπεης (Ο Οθωμανός άρχοντας της Κορίνθου)*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.

Γεωργίου, Ν. (2024). «*Μουντάφσα*»: Η νυφική και γιορτινή φορεσιά της Περαχώρας Κορινθίας. Περαχώρα: Λαογραφικό Μουσείο Περαχώρας.

Γκιργκένης, Σ. (Εισ., μτφρ., & σχόλια). (2001). *Ησίοδος: Έργα και ημέρες, Θεογονία, Η ασπίδα του Ηρακλή*. Θεσσαλονίκη: Ζήτρος.

Δαφνής, Κ. (Επιμ.). (1987). *Αρχείον Ιωάννου Καποδίστρια* (Τόμ. 8). Κέρκυρα: Εταιρεία Κερκυραϊκών Σπουδών.

Δεληγιάννη, Δ., & Καραγιαννάκη, Ε. (2006). *Η ανοικοδόμηση της Κορίνθου μετά τον σεισμό του 1928 ως ιδιαίτερη αρχιτεκτονική κληρονομιά της πόλης* [Ερευνητική εργασία]. Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών.

Δερτιλής, Γ. (2006). *Ιστορία του ελληνικού κράτους, 1830–1920* (Τόμ. Α΄). Αθήνα: Εστία.

Ελληνική Στατιστική Αρχή. (χ.χ.). *Ψηφιακή βιβλιοθήκη: Απογραφές πληθυσμού*.

Ζώρα, Π. (1980). *Ελληνική λαϊκή τέχνη*. Αθήνα.

Η Ελπά. (1938, 18 Δεκεμβρίου). *Κορινθιακή Ηχώ* [https://digitallibrary.parliament.gr/newspapers/items/a1579157-ab09-4c20-9baf-af32e28a86cb?search=date:\[1938-12-18%20ΤΟ%201938-12-19\]](https://digitallibrary.parliament.gr/newspapers/items/a1579157-ab09-4c20-9baf-af32e28a86cb?search=date:[1938-12-18%20ΤΟ%201938-12-19])

Ηλιοπούλου-Ρογκάν, Ν. (1987). Χρίστος Καράς: Ανάπτυγμα και ωρίμανση μιας εικαστικής συμφωνίας (σ. 16). Αθήνα.

Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου. (1998α). *Οδηγός*. Κόρινθος: Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου.

Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου. (1998β). *Μνήμη Αλκμίνης Γαρταγάνη-Πετροπούλου*. Κόρινθος: Ιστορικό-Λαογραφικό Μουσείο Κορίνθου.

Ιωάνννου, Γ. (1967, 3 Ιουνίου). Ένα έργο με λυρική ευγένεια. *Έθνος*.

Καλογεροπούλου, Α. (1977, Μάιος–Οκτώβριος). Έρωτας για τα παλιά της Μαρίας Πωπ. *Ζυγός*, 26–27, 77–79.

Καμπουρίδης, Χ. (2007). Φωτοστέφανα μνήμης στη ζωγραφική του Σωτήρη Σόρογκα. Στο *Σωτήρης Σόρογκας* (σειρά *Σύγχρονοι Έλληνες Ζωγράφοι*, σ. 21). Αθήνα: Πινακοθήκη του Νέου Ελληνισμού / *Τα Νέα*.

Καραδήμου-Γερόλυμπου, Α. (2002). Πόλεις και ύπαιθρος. Στο Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Ο μεσοπόλεμος 1922–1940* (σσ. 59–93). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Καφέτση, Α. (1985). *Η ποιητική της σιωπής στη ζωγραφική του Σόρογκα / The poetics of silence in Sorogas’s painting* (σ. 11). Αθήνα.

Κοββατζής, Α. (1989). *Χωριάτες*. Αθήνα: Μαυρίδης.

Κοκκωνάκη, Σ. (1999). *Corinth 1900–1930: Κορινθία στις αρχές του αιώνα*. Κιάτο: Καταγράμμα.

Κόμης, Κ. (2007). *Σύναμμα: Κοινωνικές δομές και όψεις του νεοελληνικού χώρου*. Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.

Κορρέ-Ζωγράφου, Κ. (2005). *Η καθημερινή ζωή των νεοελλήνων (1700–1950)*. Αθήνα.

Κορρέ-Ζωγράφου, Κ. (2008). *Το βραχιόλι. Νεοελληνικό και Ethnic. 19ος–20ός αιώνας*. Αθήνα: Ίδρυμα Μειζονος Ελληνισμού.

Κοτσώνης, Θ. (1985). *Κορινθιακή προσκοπική ιστορία*. Κόρινθος.

Κουσουλός, Κ. (1971). Διοικητική διάρθρωσις της Κορινθίας από το έτος 1833 έως το 1964. *Αρχείο Κορινθιακών Μελετών, Α΄*, 405–427.

Λαμπράκη-Πλάκα, Μ. (1990). Π. Τέτσης: Η ηδονή του βλέμματος και του χρώματος. Στο Π. Τέτσης, *Νέες Μορφές*. Αθήνα.

Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας. (1997). *Τα ελληνικά σταμπωτά. 18ος–20ός αιώνας*. Αθήνα: Καπόν.

Λουκάτος, Σ. (1975). Ανακτιζομένη μετεπαναστατικώς Κόρινθος: Προβλήματα της νέας πόλεως. Στο *Πρακτικά Α΄ Τοπικού Συνεδρίου Κορινθιακών Ερευνών* (σσ. 116–120). Αθήνα.

Λυδάκης, Σ. (2006). *Καραβούζης / Karanousis* (σ. 13). Αθήνα: Μέλισσα.

Μαρκάτου, Δ. Φ. (2013). *Ντιάνα Αντωνκάτου (1920–2011): Πρώτη προσέγγιση στη ζωή και στο έργο της* (Ανά-τυπο από τον 14ο τόμο των *Κεφαλληνιακών Χρονικών*, σσ. 26–27). Αργοστόλι.

Ματθιόπουλος, Ε. (Επιμ.). (2000). *Λεξικό Ελλήνων καλλιτεχνών* (Τόμ. 4, σσ. 131–132). Αθήνα.

Μέξια, Μ. (2009). Τάματα. Στο *Πρακτικά Γ΄ Συνεδρίου Ι.Κ.Μ.* (σσ. 98–108). Αθήνα: Ίδρυμα Κορινθιακών Μελετών.

Μηλιαράκης, Α. (1886). *Γεωγραφία πολιτική νέα και αρχαία του νομού Αργολίδος και Κορινθίας μετά γεωγραφικού πίνακος του νομού*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον Εστίας.

Μιχόπουλος, Σ. (2010). «*Κορινθιακός Αστήρ*»: *Η πρώτη εφημερίδα της Κορίνθου*. Αθήνα: Ανάτυπον.

Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης. (2008). *Ανθρωποι και εργαλεία*. Αθήνα.

Μουσείο Μπενάκη. (1978). *Παραδοσιακές καλλιέργειες*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.

Μουσειολογική μελέτη. (2021–2022). *Αρχείο Ι.Λ.Μ.Κ*.

Μπαλαφούτας, Ι. (1998). *Κοντά στις ρίζες μας: Λαογραφικά της Στιμάγκας*.

Μπαλτάς, Α. (2010). *Τα Καράμπουρνα της Μικρασιατικής Ερυθραίας*. Ηλεία: Εκδόσεις Μπαλτά.

Μπόλης, Γ. (2006). *Χρίστος Καράς* (σσ. 55–58). Αθήνα.

Μπόλης, Γ. (2009). Χρίστος Καράς: Ζωγραφική 1960–1980. Στο Γ. Μπόλης, *Χρίστος Καράς: Εργασίες από το 1960–1980* (σσ. 11–17). Αθήνα.

Μπούνια, Α. (2018). Η Άννα Αποστολάκι και η ίδρυση λαογραφικών μουσείων στην ελληνική περιφέρεια. Στο Α. Οικονόμου & Β. Φλώρου (Επιμ.), *Αντίδωρο στην Άννα Αποστολάκι: Η ζωή, το έργο και η συνεισφορά της* (σσ. 151–174). Αθήνα: Λύκειον των Ελλννίδων.

Νικολάου, Γ. (2006). *Εξισλαμισμοί στην Πελοπόννησο από τα μέσα του 17ου αιώνα έως το 1821*. Αθήνα: Ηρόδοτος.

Παναγιωτόπουλος, Β. (1985). *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου, 13ος–18ος αι.* Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος.

Παναγιωτόπουλος, Β. (2003). Ο οικονομικός χώρος των Ελλήνων στα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας. Στο *Πληθυσμοί και οικισμοί του ελληνικού χώρου: Ιστορικά μελετήματα, Τετράδια Εργασίας 18* (σσ. 27–47). Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ.

Παναγιωτόπουλος, Β. (2011). Ακτές Διακοφτού και παραθαλάσσια Κορινθία. Στο Κ. Χατζημichάλης (Επιμ.), *Γεωγραφική προσέγγιση από ψηλά: Σύγχρονα ελληνικά τοπία* (σσ. 156–159). Αθήνα: Μέλισσα.

Πανοπούλου, Α. (2018). *Da mar a mar*: Μια πρόταση για την άμυνα της περιοχής της Κορίνθου στα τέλη του 17ου αιώνα. Στο Ο. Κατσιαρδή–Hering (Επιμ.), *Βενετικοί χάρτες της Πελοποννήσου, τέλη 17ου–αρχές 18ου αιώνα: Από τη συλλογή του Πολεμικού Αρχείου της Αυστρίας* (σσ. 229–262). Αθήνα: ΜΙΕΤ.

Παπαγεωργίου, Σ. (2009). *Περιηγητές και ζωγράφοι στην Κόρινθο (12ος–19ος αιώνας)*. Αθήνα: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος.

Παπαδημητρίου, Ε. (1991). *Οι Κυπριακές φορεσιές*. Αθήνα: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

Παπαϊωάννου, Ι. Χ. (1994). *Το έργο του ζωγράφου Γιάννη Σπυρόπουλου [Διδακτορική διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο]*. Αθήνα.

Παπαντωνίου, Ι. (1976). *Οι χωρικές φορεσιές της Αργολιδοκορινθίας*. Αθήνα.

Παπαντωνίου, Ι. (1985). *Η ελληνική γυναικεία φορεσιά και το κόσμημα άλλοτε και τώρα*. Ναύπλιο: Πελοποννησιακό Λαογραφικό Ίδρυμα.

Παυλόπουλος, Δ. (2008). *Σωτήρης Σόρογκας* (σ. 49). Αθήνα.

Πετμεζάς, Σ. (1999). Δημογραφία. Στο Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Οι απαρχές 1900–1922* (σσ. 41–53). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Προκοπίου, Α. (1954, 2 Φεβρουαρίου). Αι εικαστικάί τέχναι. *Η Καθημερινή*.

Σαΐτας, Γ. (Επιμ.). (2011). *Το έργο της γαλλικής επιστημονικής αποστολής του Μοριά 1829–1838: Α΄ μέρος, Τμήμα φυσικών επιστημών*. Αθήνα: Μέλισσα.

Σακελλαρόπουλος, Τ., & Δημητριάδου, Μ. (Επιμ.). (2021). *1821: Πριν και μετά. Έλληνες και Ελλάδα. Επανάσταση και κράτος*. Αθήνα: Μουσείο Μπενάκη.

Σακελλαρίου, Μ. (2012). *Η Πελοπόννησος κατά την δευτέραν Τουρκοκρατίαν* (Δεύτερη έκδοση). Αθήνα: Ερμής.

Σαρλής, Β. (2003). *Λαογραφικά σύμμεικτα του Δήμου Φενεού Κορινθίας* (Τόμ. Ι–ΙΙ). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

Σπυρόγλου, Σ. Χ. (1965, 22 Δεκεμβρίου). Τρίτη ομαδική έκθεσις ζωγραφικής. *Ελληνικός Βορράς*.

Τσακόπουλος, Π. (1985). Τρίπολη: Πολεοδομική, μορφολογική μελέτη της μετάβασης απ’ την οθωμανική στη νεοελληνική πόλη. Στο *Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου ιστορίας «Νεοελληνική πόλη: Οθωμανικές κληρονομίες και ελληνικό κράτος»* (Τόμ. Α΄, σσ. 297–325). Αθήνα: ΕΜΝΕ - Μνημόν.

Υπουργείο Πολιτισμού. (2006). Ο πολιτισμός της ελιάς. Αθήνα: Υπουργείο Πολιτισμού.

Φερεντίνου, Έ. (1976). *Contaratau*. Αθήνα.

Φέστας, Μ. (2024). *Οι οικισμοί της Πελοποννήσου στα χρόνια της Ελληνικής Επανάστασης: Χώρος, πληθυσμός και κατοίκηση* [Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή]. ΕΚΠΑ, Αθήνα.

Φραντζισκάκης, Φ. (Επιμ.). (1969). *Σπύρος Βασιλείου: Φώτα και σκιές*. Αθήνα.

Χατζηιωσήφ, Χ. (1999). Εισαγωγή. Στο Χ. Χατζηιωσήφ (Επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα: Οι απαρχές 1900–1922* (σσ. 9–40). Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Χατζημichάλη, Α. (1978). *Η ελληνική λαϊκή φορεσιά* (Τόμ. Ι–ΙΙ). Αθήνα: Μέλισσα.

Χριστόπουλος, Κ. (1934α). Η Πελοπόννησος πλουτοπαραγωγικώς εξεταζομένη: Παραγωγικάί δυνατότητες - υδραυλικά έργα. *Τεχνικά Χρονικά*, 51, 97–119.

Χριστόπουλος, Κ. (1934β). Η Πελοπόννησος πλουτοπαραγωγικώς εξεταζομένη: Παραγωγικάί δυνατότητες - υδραυλικά έργα. *Τεχνικά Χρονικά*, 52, 164–185.

Χρυσάφη-Ζωγράφου, Μ. (1985). *Ελληνική παραδοσιακή αρχιτεκτονική: Κορινθία*. Αθήνα: Μέλισσα.

Ψυχογιός, Δ. Κ. (1986). Συμβολή στη μελέτη των δημογραφικών φαινομένων του 19ου αιώνα. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 63, 133–200.

Ψυχογιός, Δ. Κ., & Παπαπέτρου, Γ. (1984). Οι μετακινήσεις των νομάδων κτηνοτρόφων. *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 53, 3–23.

Bory de Saint-Vincent, J.-B.-G.-M. (1834). *Expédition scientifique de Morée: Section des sciences physiques, géographie* (Vol. 2Α). Παρίσι–Στρασβούργο: F. G. Levrault.

Leake, W. M. (1830). *Travels in the Morea, with a map and plans* (Vol. 3). Λονδίνο: John Murray.

Wheler, G. (1682). *A journey into Greece*. Λονδίνο: William Cademan, Robert Kettlewell, & Awnsham Churchill.

